Kausitakibrahmana
Kaushitakibrahmanam

कौषीतकिब्राह्मणम्

DAS

KAUSHÎTAKI BRÂHMAṆA.

HERAUSGEGEBEN UND UEBERSETZT

VON

B. LINDNER,

DR. PHIL., PRIVATDOCENT AN DER UNIVERSITÄT LEIPZIG.

I.

TEXT.

JENA,

HERMANN COSTENOBLE.

1887.

DAS

KAUSHÎTAKI BRÂHMAṆA.

कौषीतकिब्राह्मणम्

DAS

KAUSHÎTAKI BRÂHMAṆA.

HERAUSGEGEBEN UND UEBERSETZT

VON

B. LINDNER,

DR. PHIL., PRIVATDOCENT AN DER UNIVERSITÄT LEIPZIG.

I.

TEXT.

JENA,

HERMANN COSTENOBLE.

1887.

Vorwort.

Hiermit übergebe ich den ersten Theil meiner Bearbeitung des Kaushîtaki Brâhmaṇa der Oeffentlichkeit; der zweite Theil, der die Uebersetzung und Anmerkungen enthält, wird in kurzer Zeit nachfolgen.

Allen denen, die mir bei dieser Arbeit mit Rath und That zur Seite gestanden haben, spreche ich hiermit meinen besten Dank aus: den Herren Dr. Rost in London und Dr. Neubauer in Oxford, sowie der Verwaltung der Königl. Bibliothek in Berlin für die Ueberlassung der ihrer Obhut anvertrauten Handschriften und die mir in jeder Weise gewährte Erleichterung der Benutzung derselben; ferner den Herren Prof. Cowell, Prof. Windisch und Prof. Max Müller, welche mir die Benutzung der ihnen gehörigen Handschriften freundlichst gestattet haben. Herr Prof. Windisch hatte die Freundlichkeit, mir eine von ihm angefertigte fast vollständige Abschrift des Textes für die Herausgabe zu überlassen. Durch eine namhafte Druckunterstützung von Seiten der Albrecht-stiftung in Leipzig ist es ermöglicht worden, den Text in Devanâgarîtypen drucken zu lassen, wofür ich auch an dieser Stelle meinen besondern Dank aussprechen möchte. Ganz besonders bin ich Herrn Geheimrath Böhtlingk zu Danke verpflichtet, der sein allen jüngeren Sanskritisten zur Genüge bekanntes freundliches Interesse für die Arbeiten Anderer auch bei dieser Arbeit dadurch bethätigte, dass er eine Correctur übernahm und mir dabei viele werthvolle Bemerkungen zu Theil werden liess.

Einleitung.

Für die vorliegende Ausgabe des Kaushîtaki Brâhmaṇa sind folgende Handschriften benutzt worden:

1) *L.* India Office 3106 Adhy. 1—15 Saṃvat 1676 Çâka 1541
Adhy. 16—30 Saṃvat 1557
2) *W.* Cod. Wilson 388 Oxford Adhy. 1—15 Saṃvat 1510
3) *w.* Cod. Wilson 451 Oxford Adhy. 1—15 Saṃvat 1780
4) *O.* Cod. Bodl. Sanscr. 5. 6 Adhy. 1—15 Saṃvat 1786
Adhy. 16—30 Saṃvat 1787
5) *o.* Cod. Bodl. Sanscr. 4 Adhy. 16—30 Saṃvat 1725
6) *B.* Chambers 718. 790 d Berlin. Adhy. 1—24,9. 29,2—Schluss
7) *b.* Ms. orient. Quart 550 Berlin Königl. Bibliothek Adhy. 1—15
8) *μ.* Hs. im Besitz des Herrn Prof. Max Müller. Diese Handschrift habe ich nur für den Anfang benutzen können.
9) *K.* Ms. or. fol. 633 (Weber: No. 1406) Berlin Königl. Bibliothek. Adhy. 1—30. Saṃvat 1734.

In Cod. Bodl. Sanscr. 6 findet sich zum Schluss folgende Zählung: asmin brâhmaṇe sarvasaṅkhyâ || adhyâya 30, khaṇḍikâ 276, granthasaṅkhyâ 2829, tasyoktaṃ brâhmaṇaṃ 73, tasyâ uktaṃ brâhmaṇaṃ 17, tâsâm uktaṃ brâhmaṇaṃ 11, teshâm uktaṃ brâhmaṇaṃ 9, tayor uktaṃ brâhmaṇaṃ 5, tasya tad brâhmaṇaṃ 2, tasya vrataṃ 1 ||

Alle diese Handschriften bieten wesentlich denselben Text mit geringen Abweichungen, und zwar den Text, der auch dem Commentar des Vinâyakabhaṭṭa zu Grunde liegt. Ihnen steht eine Handschrift gegenüber mit einer ganz andern Recension des Textes, nämlich

10) *M.* Malayâlamhs. aus der Burnell'schen Sammlung (Burnell Catalogue of a collection of Sanscrit manuscripts No. VIII) auf Talipatblättern geschrieben, 19. Jh. (nach B.).

Die Handschrift zeigt zunächst eine andere Eintheilung des Textes, da Adhy. 22 mit Khaṇḍ. 5 abschliesst und Khaṇḍ. 6—9 zum nächsten Adhyâya gezogen sind, ausserdem ist die Abtheilung der Khaṇḍikâ eine verschiedene, und trifft selten mit der der übrigen Hss. und des Commentars zusammen. Es sind 260 Khaṇḍikâ gegen 276 der obigen Zählung, wobei allerdings 5 ausgelassen sind

durch Fehler des Abschreibers, nämlich 16, 10 und 26, 3-6. Der Text selbst zeigt starke Abweichungen gegenüber allen Handschriften, vielfach ist danach die Darstellung eine andere, theils kürzer theils ausführlicher oder es findet sich eine andere Wendung für denselben Gedanken.*) Da die Handschrift zu fehlerhaft geschrieben ist, war es nicht möglich, dieselbe für die Feststellung des Textes anders als in Einzelheiten zu verwenden; im Wesentlichen musste der Text nach den übrigen Handschriften gegeben werden, namentlich da dieselben fast durchweg mit dem Commentar übereinstimmen. Werthvoll ist unsere Handschrift aber besonders dadurch, dass sie in einzelnen Fällen eine bessere Lesart bietet, als die übrigen. Letztere haben mehrere gemeinsame Fehler, die sich dadurch, dass sie im Commentar erklärt werden, als alt erweisen, dagegen in *M* sich nicht finden. Vergl.:

1, 1	vâgnîn	für vâ agnîn
2, 9	vishidati resp. vishî°	„ vikhidati
3, 2	bahir asau	„ barsau
3, 4	prasṛjânîti oder pravṛṇajânîti	„ prasajânîti
7, 9	'vâñco 'nunirvâñci	„ vânto na nirvânti
8, 8	eshu	„ esha
10, 1	parushâ resp. purushâ	„ purusha (= purushe)
12, 4	vashaṭkâraçca resp. vashaṭkârasya	„ vashaṭkâraḥ sa
16, 8	pratitishṭhati	„ pratishṭhâpayati
22, 8	yathâbhir grâsam	„ yathâbhigrâsam
26, 14	nvâpi	„ nvâ api

An einigen Stellen ist der Fehler noch älter und findet sich auch in *M*. Hie und da hat der Commentar eine andere Lesart, als sie die Handschriften bieten.

Für den Commentar des Vinâyakabhaṭṭa, über den das Nöthige bereits A. Weber Indische Studien II, 292 bemerkt hat, standen mir folgende Handschriften zu Gebote:

1) Chambers 253.
2) Adhyâya 1—15 Saṃvat 1931 gut geschriebene, aber sehr fehlerhafte Handschrift aus Bombay, die ich durch freundliche Vermittlung des Herrn Dr. Rost zur Benutzung erhielt.
3) Adhyâya 2—15 moderne Abschrift, Herrn Prof. Cowell gehörig.
4) Adhyâya 16—30 ebenfalls modern, Herrn Prof. Windisch gehörig.

Leider ist die Berliner Handschrift zu sehr zerstört, und sind die übrigen 3 Abschriften zu fehlerhaft, als dass sich der Text des Commentars überall mit Sicherheit feststellen liesse; gerade an einer besonders wichtigen Stelle ist er unbrauchbar, nämlich 2, 9 cf. Weber Ind. Stud. II, 293 f.

---

*) Grössere Abweichungen von dem Texte der übrigen Handschriften, die sich in *M.* finden, werden im 2. Theile in den Anmerkungen verzeichnet werden.

Ueber den doppelten Namen unseres Brâhmaṇa spricht Weber Ind. Stud. I, 392—95; ich weiss dem dort Bemerkten nichts hinzuzufügen. In den Handschriften finden sich beide Bezeichnungen: Çâṅkhâyanabr. in *L.* am Schluss von Adhyâya 1, *B.* und *b.* (in beiden der Schluss von späterer Hand hinzugefügt); Sâṅkhyâyanabr. in *w.*; Kaushîtakimatânusâri Çâṅkhâyanabr. in *O.* am Schlusse von Adhy. 30 und in *o.* Dagegen Kaushîtakaṃ brâhmaṇam in *M.*; Kaushîtakibr. in *O.* am Schlusse von Adhy. 15 und in *W.* — Auffallend ist dass in *O.*, dessen beide Theile von einem Schreiber geschrieben sind (Sukharâma, Sohn des Vijayarâma in Kâçî), einmal der Name Kaushîtakibr. und einmal Çâṅkhâyanabr. genannt wird. Ich habe den Titel „Kaushîtakibrâhmaṇa“ vorgezogen, einerseits, weil Vinâyakabhaṭṭa unser Brâhmaṇa nur unter diesem Namen kennt, während er das Çrauta Sûtra gelegentlich als Çâṅkhâyana Sûtra citirt; andererseits, weil der Name in der ältesten und besten Handschrift der nordindischen Gruppe, in *W.*, und in *M.*, das aller Wahrscheinlichkeit nach auf eine ältere Recension zurückgeht, sich findet. Die Form Sâṅkhyâyana haben wir nur in der schlechtesten und fehlerhaftesten Handschrift *w*, können also von dieser vollständig absehen. Natürlich bedeutet der Name Kaushîtakibrâhmaṇa nicht „das Brâhmaṇa des Kaushîtaki“, sondern „der Kaushîtakin“, da Kaushîtaki in demselben vielfach als Autorität citirt wird. Von Vinâyaka wird mehrfach ein Mahâkaushîtakibrâhmaṇam angeführt (zu 34, 5. 7. 9. 10, 4. 18, 14. 24, 1. 2. 26, 1.), doch lässt sich nach den wenigen Citaten über den Charakter dieses Werkes nichts bestimmen.

Die Kaushîtakibrâhmaṇa Upanishad zeigt keine Berührungen mit dem Brâhmaṇa; zwar werden 2, 1. 2. Kaushîtaki und Paiṅgya in derselben Weise wie im Brâhmaṇa neben einander citirt, aber als Autoritäten für einen, und zwar denselben, philosophischen Satz: prâṇo brahma, während im Brâhmaṇa ihre Aussprüche über Ritualfragen angeführt werden. Der Name Kaushîtaki allein findet sich noch einmal 2, 7 in der Upanishad mit dem Epitheton sarvajit.

Ueber Anordnung und Eintheilung des Kaushîtakibrâhmaṇa und über sein Verhältniss zum Aitareyabrâhmaṇa handeln Weber im 2. Bande der Indischen Studien und Aufrecht in der Einleitung zu seiner Ausgabe des Ait. Br. Das Kaush. Br. unterscheidet sich von dem Ait. Br. zunächst darin, dass es auch die Haviryajña mit behandelt, während letzteres sich auf die Darstellung des Somaopfers beschränkt. Somit findet sich für die ersten 5 Adhyâya des Kaush. Br. nichts entsprechendes im Ait. Br. mit Ausnahme des 2. Adhy., der das Agnihotra behandelt, welches als Bestandtheil eines jeden Somaopfers auch im Ait. Br. besprochen wird. Die Darstellung ist in beiden Brâhmaṇa ziemlich gleich, nur im Kaush. Br. viel knapper gehalten, namentlich die allgemeinen Betrachtungen über die einzelnen Opfer und Recitationen zeigen grössere Kürze. Die Anordnung ist wesentlich dieselbe in beiden,

indem zuerst die allgemeinen Ritualbestimmungen gegeben werden, dann die für die verschiedenen Somafeiern nöthigen Çastra. Im Kaush. Br. werden die einzelnen ein-, drei- und sechstägigen Feiern, die dann in verschiedener Weise zu Sattra zusammengesetzt werden, der Reihe nach behandelt, während das Ait. Br. die Grundform der Sattra, den Dvâdaçâha, im Zusammenhang bespricht, dagegen den Abhiplavaḥ shaḍahaḥ nicht speciell behandelt. Im einzelnen finden sich noch manche Abweichungen in der Anordnung; zur vollständigen Uebersicht über das gegenseitige Verhältniss der beiden Brâhmaṇa mag folgende Zusammenstellung dienen, die zugleich die Inhaltsangabe für das Kaushîtaki Brâhmaṇa bietet:

	Kaush. Br.	Ait. Br.*)
Adhy.	1. Agnyâdhânam	
	2. Agnihotram	25, 1-6.
	3. Darçapûrṇamâsau	
	4. Kâmyâ ishṭayaḥ	
	1. Anunirvâpyâ	
	2. Abhyuditâ	
	3. Abhyuddṛshṭâ	
	4. Dâkshâyaṇayajñaḥ	
	5. Iḍâdadhaḥ	
	6. Çaunakayajñaḥ	
	7. Sârvaseniyajñaḥ	
	8. Vasishṭhayajñaḥ	
	9. Sâkaṃprasthâyyaḥ	
	10. Munyayanam	
	11. Turâyaṇam	
	12-14. Âgrayaṇam	
	5. Câturmâsyâni	
	1. 2. Vaiçvadevam	
	3. 4. Varuṇapraghâsâḥ	
	5-7. Sâkamedhâḥ	
	8-10. Çunâsîryam	
	6. 1-9. Legende von Prajâpati	
	10-14. Thätigkeit des Brahman	
	15. Allgemeines über die haviryajña	
	7, 1-4. Dîkshâ.	1
	5-9. Prâyaṇîyam	2
	10. Somakrayaḥ	3, 1-3
	8, 1, 2. Âtithyam	4-6
	3-7. Pravargya	4, 1-5
	8. 9. Upasad	6-9
	9, 1. 2. Agnipraṇayanam	5, 1. 2
	3. 4. Havirdhânapravartanam	3

*) Der besseren Uebersicht wegen ist auch im Ait. Br. die Zählung nach Adhyâya gegeben.

Kaush. Br.		Ait. Br.	
Adhy. 9, 5. 6.	Agnîshomapraṇayanam	5, 4	
10.	Paçukarma	6, 1—7, 4	
11.	Prâtaranuvâka	7, 5-8	
12, 1-3.	Aponaptriya	8, 1. 2	
4.	Upâṃçvantaryâmau	3	
13, 1.	Sadaḥprasarpaṇam		
2.	Havishpaṅktayaḥ	8, 6	
3.	Puroḍâçaḥ	5	
4.	Somâṃçavaḥ		
5-8.	Dvidevatyâḥ	9, 1-4. 6	
9.	Ṛtuyâjâḥ	5	
		7. 8.	Tûshṇîmçaṃsaḥ
14—16	Agnishṭomaḥ	10—14	
14, 1-3.	Âjyam	10	
4. 5.	Praügam	11, 1-4	
		5-8.	Vashaṭkâra
		9-11.	Nividaḥ
15, 1.	Einleitende Handlungen		
2. 3.	Marutvatîyam	12, 1-10	
4. 5.	Nishkevalyam	11-13	
16, 1.	Âdityagrahaḥ		
2. 3.	Sâvitragrahaḥ		
4. 5.	Vaiçvadevam	13, 1-8	
6.	Pâtnîvatagrahaḥ		
7.	Âgnimârutam	9-14	
8.	Aksharapaṅktayaḥ		
9.	Schlussbetrachtung		
10.	Sautrâmaṇî		
11.	Ukthyokthâni	15, 5. 6	
17, 1-4.	Shoḍaçî	16, 1-4	
5-9.	Atirâtraḥ	5. 6	
18, 1-5.	Âçvinam	17, 1-5	
6.	Hâriyojanam		
7.	Çakalâḥ		
8.	Schluss des Jyotishṭoma		
9. 10.	Avabhṛthaḥ		
11-14.	Anûbandhyâ		
19.	Caturviṃçaḥ	17, 6-8	
20. 21.	Abhiplavaḥ shaḍahaḥ		
		19.	Allgemeines über den Dvâdaçâha
22. 23.	Pṛshṭhyaḥ shaḍahaḥ	20—22	
24, 1. 2.	Abhijit		
3-9.	Svarasâmânaḥ		

Kaush. Br.	Ait. Br.
25, 1-10. Vishuvân	18, 4-8
11-15. Viçvajit	
26, 1. Allgemeine Betrachtungen	
2. Goâyushor mîmâṃsâ	
3-6. Prâyaççittam	
7-17. Chandomâḥ	23, 1—24, 2
27. Daçamam ahaḥ	24, 3-6
28—30 Recitationen der Hotrakâḥ	27—30
28. beim Prâtaḥsavanam	
29. beim Mâdhyaṃdinaṃ savanam	
30. beim Tṛtîyasavanam.	

Für die letzten 10 Adhyâya des Ait. Br. findet sich nichts entsprechendes im Kaush. Br.

Unter den Legenden, die beiden Brâhmaṇa gemeinsam sind, verdient besonders erwähnt zu werden die Geschichte von dem Vaterfluch des Etaça (Aitaça), die sich sonst nirgends findet (Kaush. Br. 30, 5. Ait. Br. 30, 7).

Ueber die im Texte angewendete Schreibung ist nur zu bemerken, dass im Wesentlichen die des Petersburger Wörterbuches gewählt ist: ich schreibe also durchweg च्छ nach kurzen Vocalen und überall da, wo es ursprünglich Doppelconsonanz ist (*M* hat dafür çc, die übrigen Hss. छ). *n* ist vor *s* überall in *nt* verwandelt, wie auch vielfach in den Hss. sich *ṃt* findet (*M*: *ntth* oder *nth*). ड und ढ, wofür die Hss. ळ und ळ्ह haben, findet sich durchweg in *M*, vielfach auch im Commentar, und ist danach im Texte durchgeführt.

॥ अथ कौषीतकिब्राह्मणम् ॥

अग्निर्वै लोक उभये देवमनुष्या आसुस्ते देवाः स्वर्गं लोकं यन्तो ऽग्निमूचुस्त्वं नो ऽस्य लोकस्याध्यक्ष एधीति तानग्निरुवाचाथ यद्वो ऽहं घोरसंस्पर्शतमो ऽस्म्यनपचायितारो मनुष्याः कथं वस्तद्भविष्यति यन्मनुष्येष्विति ते देवा ऊचुस्तस्य वै ते वयं घोरास्तनूर्विनिधास्यामो ऽथ यैव ते शिवा शग्म्या यज्ञिया तनूस्तयेह मनुष्येभ्यो भविष्यसीति तस्याप्सु पवमानामदधुर्वायौ पावकामादित्ये शुचिमथ यैवास्य शिवा शग्म्या यज्ञिया तनूरासीत्तयेह मनुष्येभ्यो ऽतपदेता वा अग्नेस्तन्वस्तद्यदेता देवता यजत्यत्राग्निः साङ्गः सतनूः प्रीतो भवति ता वै तिस्रो भवन्ति त्रयो वा इमे लोका इमानेव तल्लोकानाप्नोति पौर्णमासं प्रथमायै तन्त्रं भवत्यामावास्यं द्वितीयायै तेन हास्य दर्शपूर्णमासावन्वारब्धौ भवत ईळितवत्यौ हव्यवाड्वत्यौ प्रथमायै संयाज्ये तत्संयाज्यारूपं द्व्यग्नी द्वितीयायै द्वौ ह्यग्नी यजति सप्तदशसामिधेनीका तृतीया सप्तदशसामिधेनीका वा इष्टिपशुबन्धास्तदिष्टिपशुबन्धानाप्नोति सद्वन्तावाज्यभागौ भवतो ऽसानीति वा अग्नी[1]नाधत्ते स्यामिति कामयते स यदिह वा अपि स्वैषा वीर इव सन्नग्नीनाधत्ते क्षिप्र एव संभवति क्षिप्रे भोग्यतामश्नुते यः सद्वन्तौ कुरुते विराजौ संयाज्ये श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै ता वै गायत्र्यो भवन्ति गायत्रो वा अग्निर्गायत्रच्छन्दाः स्वेनैव तच्छन्दसाग्नीनाधत्ते ता वा

1) वाग्नी° BbWwμLKC.

उपांशु भवन्ति रेतःसिक्तिर्वा अग्न्याधेयमुपांशु वै रेतः सिच्यते ऽभिरूपा भवन्ति यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै द्वादश दद्याद्द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्या अश्वं त्रयोदशं ददाति यस्त्रयोदशो मासस्तस्याप्त्यै ॥ १ ॥

देवासुरा वा एषु[1] लोकेषु संयत्ता आसुस्तेभ्यो ऽग्निरपाक्रामत्स ऋतून्प्राविशत्ते देवा हत्वासुरान्विजित्याग्निमन्वैच्छंस्तं यमश्च वरुणश्चान्वपश्यतां तमुपामन्त्रयन्त तमज्ञपयंस्तस्मै वरमददुः स हैतं वरं वव्रे प्रयाजान्मे अनुयाजांश्च केवलान्घृतं चापां पुरुषं चौषधीनामिति तस्मादाहुराग्नेयाः प्रयाजानुयाजा आग्नेयमाज्यमिति ततो वै देवा अभवन्परासुरा भवत्यात्मना परास्य द्वेष्यो य एवं वेद ॥ २ ॥

तदाहुः कस्मिन्नृतौ पुनरादधीतेति वर्षास्विति हैक आहुर्वर्षासु वै सर्वे कामाः सर्वेषामेव कामानामाप्त्यै मध्यावर्षे पुनर्वसू नक्षत्रमुदीक्ष्य पुनरादधीत पुनर्मा वसु वित्तमुपनमत्वित्यथो पुनःकामस्योपाप्त्यै तद्वै न तस्मिन्काले पूर्वपक्षे पुनर्वसुभ्यां संपद्यते यैवैषाषाढ्या उपरिष्टादमावास्या भवति तस्यां पुनरादधीत सा पुनर्वसुभ्यां संपद्यत उपाप्तो ऽमावास्यायां कामो भवत्युपाप्तो वर्षासूपाप्तः पुनर्वस्वोस्तस्मात्तस्यां पुनरादधीत पञ्चकपालः पुरोडाशो भवति पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्त्यै ॥ ३ ॥

विभक्तिभिः प्रयाजानुयाजान्यजत्यृतवो वै प्रयाजानुयाजा ऋतुभ्य एनं तत्समाहरत्यग्न आयाहि वीतये ऽग्निं दूतं वृणीमहे ऽग्निनाग्निः समिध्यते ऽग्निर्वृत्राणि जङ्घनदग्ने स्तोमं मनामहे ऽग्ना यो मर्त्यो दुव इत्येतासामृचां प्रतीकानि विभक्तयस्ता वै षड् भवन्ति षड्वा ऋतव ऋतुभ्य एवैनं तत्पुनः समाहरतीति यथायथमुत्तमौ प्रयाजानुयाजौ तथा हास्य प्रयाजानुयाजेभ्यो ऽनितं भवति वार्त्रघ्नः पूर्व आज्यभागः

1) त्रिषु M.

पाप्मन एव वधायाथो हास्य पौर्णमासात्तन्त्रादनितं भवत्यग्निं स्तोमेन बोधयेत्यग्नये बुद्धिमते पूर्वं कुर्यादिति हैक आहुः स्वपितीव वा एतस्याग्निर्यो ऽग्निमुद्वासयते तदेवैनं तत्पुनः प्रबोधयतीति वार्त्रघ्नस्त्वेव स्थितो ऽग्न आयूँषि पवस इत्युत्तरस्य पुरोनुवाक्या पवस इति तत्सौम्यं रूपं केवलाग्नेयो हि यज्ञक्रतुस्तद्यत्पवमानस्य कीर्तयति तथा हास्य सौम्यादाज्यभागादनितं भवति पदपङ्क्त्यो याज्यापुरोनुवाक्याः पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्त्यै ॥ ४ ॥

व्यतिषक्ता भवन्ति व्यतिषक्ता इव वा इमे प्राणा आत्मानं भुञ्जन्तीति सा सर्वैव ससामिधेनीकोपांशु भवत्या पूर्वाभ्यामनुयाजाभ्यामाज्यतो विभक्तयो ऽनुप्रोता भवन्त्यथो सर्वे वै कामा विभक्तिषु तस्मादुपांशु भवन्ति सर्वेषामेव कामानामाप्त्या उच्चैस्त्वेवोत्तमेनानुयाजेन यजत्युच्चैः सूक्तवाकशंयोर्वाकावाह तद्यथाविदमित्याविर्निष्टं कुर्यादेवं तदाविष्कामान्करोत्यापमिति त्रयमु हैक उपांशु कुर्वन्ति विभक्तीरुत्तरमाज्यभागं हविरित्येतावद्ध्यागन्तु भवतीति सा वा उपांशु निरुक्ता भवति द्वयं वा अग्ने रूपं निरुक्तं चानिरुक्तं च तदेवास्य तेनाप्नोति सर्वाग्नेयं हैके कुर्वन्ति न तथा कुर्यात्तस्यै पुनरुत्स्यूतो जरत्संव्यायः पुनःसंस्कृतः कद्रथो ऽनड्वान्हिरण्यं वा दक्षिणा पुनःकर्म ह्येतदादित्या द्वितीया प्रतिष्ठा वा अदितिः प्रतिष्ठित्या एव प्रतिष्ठित्या एव ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

घर्मो वा एष प्रवृज्यते यदग्निहोत्रं तदसौ वै घर्मो यो ऽसौ तपत्येतमेव तत्प्रीणाति स वै सायं च प्रातश्च जुहोत्यग्नये सायं सूर्याय प्रातः सौर्यं वा अहराग्नेयी रात्रिर्मुखत एव तदहोरात्रे प्रीणाति पयसा जुहुयादेष ह वै सर्वासामोषधीनां रसो यत्पयः सर्वैरेव तद्रसैरग्नीन्प्रीणाति तदु वा आहुर्यदशनस्यैव जुहुयात्सर्वं वा इदमग्नेरन्नं स्वेनैव तदन्नेनाग्नीन्प्रीणातीति गार्हपत्ये ऽधिश्रित्याहवनीये जुहुयाच्छ्रपणो वै गार्हपत्य आहवन आहवनीयस्तस्माद्गार्हपत्ये ऽधिश्रित्याहवनीये

जुहुयाद् द्व्यन्तानङ्गारान्करोतीमावेव तल्लोकौ वितारयति तस्माद्वीमौ लोकौ सह सन्तौ नानेवाथ यदधिश्रित्यावज्योतयति[1] अपयत्येवैनत्तदथ यदपः प्रत्यानयत्यापः कृत्स्नानि ह वै सर्वाणि हवींषि भवन्ति हविष एव कृत्स्नताया अथ यत्पुनरवज्योतयत्य[1]प एव तच्छ्रपयति त्रिरुपसादमुदग्घोमीयमुद्वासयति त्रैविध्याय त्रिवृद्धि देवकर्मानुच्छिन्दन्निव[2] हरेत्तथा ह यजमानो ऽप्रच्यावुको भवत्यथोपविषेण दक्षिणतो ऽङ्गारानुपस्पृशति नमो देवेभ्य इति न हि नमस्कारमति देवाः सुप्रत्यूढानङ्गारान्प्रत्यूहेत्तथा हास्य नान्तमचारिणी चन नश्यति चतुरुन्नयेच्चतुष्टयं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्यै पञ्चकृत्व उन्नयेत्पाङ्क्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्त्यै ॥ १ ॥

उपसदो ऽग्निहोत्रे वेदितव्या उन्नीयोत्तरेण गार्हपत्यमुपसादयति तदिमं लोकमाप्नोत्याहवनीये होष्यन्द्वितीयं तदन्तरिक्षलोकमाप्नोति हुत्वा तृतीयं तदमुं लोकमाप्नोति पालाशीं समिधमभ्यादधाति सोमो वै पलाशः सा प्रथमा सोमाहुतिः प्रादेशमात्री भवति प्रादेशमात्रं हीम आत्मनो ऽभि[3] प्राणा द्व्यङ्गुलं समिधो ऽतिहृत्यानुदृभन्निवाभिजुहोति द्व्यङ्गुले वा इदं मुखस्यान्नं धीयते धूमायन्त्यां ग्रामकामस्य जुहुयाज्ज्वलन्त्यां ब्रह्मवर्चसकामस्याङ्गारेषु पशुकामस्याभ्याधायेति त्वेव स्थितमत्र ह्येवैते सर्वे कामा उपाप्यन्त इत्युभे आहुती हुत्वा जपति या यज्ञस्य समृद्धस्याशीः सा मे समृध्यतामिति या वै यज्ञस्य समृद्धस्याशीः सा यजमानस्य भवत्युत्तरावतीराहुतीर्जुहुयादुत्तरोत्तरिण एव तत्स्वर्गाँल्लोकानाप्नोति स्रुचो बुध्नेनाङ्गारानुपस्पृशति स्वर्ग एव तल्लोके यजमानं दधाति द्विरुदीचीं स्रुचमुद्यच्छति रुद्रमेव तत्स्वायां दिशि प्रीत्वावसृजति तस्माद्धूयमानस्योत्तरतो न तिष्ठेन्नेदेतस्याघलस्य देवस्य परिप्रार्धे ऽसानीति तामुत्तरतः सायमुपमार्ष्टि प्रतीचीमादित्यं

1) °द्योतयति M. 2) so BμC, °च्छिन्नन्निव WwbK, °च्छिन्दन्तिव LM.
3) धि M.

तदस्तं नयति दक्षिणत ऊर्ध्वां प्रातरादित्यं तदुन्नयति यत्पूर्वमुपमार्ष्टि तत्कूर्चे निलिम्पत्योषधीस्तेन प्रीणाति यद्द्वितीयं तद्दक्षिणेन कूर्चमुत्तानं पाणिं निदधाति पितॄंस्तेन प्रीणात्यथ यद्भिः प्रदेशिन्या प्राश्नाति गर्भान्पूर्वेण प्रीणाति तस्मादनश्नन्तो गर्भाः प्राणन्ति वयांस्युत्तरेण तस्माद्वयांसि बहु किंच किंचिदिव भक्षयन्ति श्वेतमिव प्रस्नापयन्त्य[1]थ यत्स्रुचा भक्षयति भूतं च तेन भव्यं च प्रीणात्यथ यत्स्रुचं निर्लेढि सर्पदेवजनांस्तेन प्रीणात्यथ यत्स्रुचं मार्जयते रक्षोदेवजनांस्तेन प्रीणात्यथ यत्प्रागुदीचीर[2]प उत्सिञ्चति गन्धर्वाप्सरसस्तेन प्रीणात्यथ यत्प्रागुदीचीं[3] स्रुचमुद्दिशति रुद्रमेव तत्स्वायां दिशि दधात्येवमग्निहोत्रेण सर्वाणि भूतानि प्रीणाति ॥ २ ॥

आहवनीय एव जुहुयादिति हैक आहुः सर्वेषु त्वेव जुहुयाद्धोमाय ह्येत आधीयन्ते चतस्रो गार्हपत्ये चतस्रो ऽन्वाहार्यपचने द्वे आहवनीये ता दश संपद्यन्ते दशदशिनी विराट् श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै स य एवं विराट्संपन्नमग्निहोत्रं जुहोति सर्वान्कामानाप्नोति ॥ ३ ॥

अथ यद्धुत्वाग्नीनुपतिष्ठते प्रीत्वैव तद्देवेष्वन्ततो ऽर्थं वदते यद्वेव वत्सं स्पृशति तस्माद्वात्सप्रं तथा ह यजमानात्पशवो ऽनुत्क्रामुका भवन्त्यथ यदप आचम्य व्रतं विसृजते ऽप्स्वेव तद्व्रतं दधाति ता अस्य व्रतं गोपायन्त्या पुनर्होमात् ॥ ४ ॥

अथ यत्प्रवत्स्यंश्च प्रोषिवांश्चाग्नीनुपतिष्ठते ऽभिवादो हैष देवतायै यदुत्काशं भवत्यथो ऽभिभ्य एवैतदात्मानं परिददाति ये चैनमन्वञ्चो भवन्ति ॥ ५ ॥

अथ यदरण्योरग्नीन्त्समारोहयते देवरथो वा अरणी देवरथ एवैनांस्तत्समारोहयते स एतेन देवरथेन स्वस्ति स्वर्गं लोकं

---

1) so wμLC, प्रस्नाव° BbWMK. 2) प्राचीरुदीचीर° M. 3) प्राचीमुदीचीं M.

समश्नुते यद्वेव पुनः पुनर्निर्मन्थ्यते तेनो हैवास्य पुनराधेयमुपाप्तं भवति ॥ ६ ॥

ये वै केचानन्दा अन्ने पाने मिथुने रात्र्या एव ते संतता अव्यवच्छिन्नाः क्रियन्ते तेषां रात्रिः कारोतरो य उ वै केचानन्दा अन्नादेव ते सर्वे जायन्ते ते देवा अब्रुवन्कथं न्विमान्वयमानन्दानस्माद्दृश्यस्यैव प्रतिगृह्णीयामेति ते ऽपामूर्ध्वं रसमुदौहंस्ता ओषधयश्च वनस्पतयश्च समभवन्नोषधीनां च वनस्पतीनां चोर्ध्वं रसमुदौहंस्तत्फलमभवत्फलस्योर्ध्वं रसमुदौहंस्तदन्नमभवदन्नस्योर्ध्वं रसमुदौहंस्तद्रेतो ऽभवद्रेतस ऊर्ध्वं रसमुदौहन्त्स पुरुषो ऽभवत्सो ऽयं पुरुषो य[1]त्प्राणिति वापानिति वा न तत्प्राणेन नापानेनाहेति प्राणिषं वापानिषं वेति वाचैव तदाह तत्प्राणापानौ वाचमपीतो वाङ्मयौ भवतो ऽथ यच्चक्षुषा पश्यति न तच्चक्षुषाहेत्यद्राचमिति वाचैव तदाह तच्चक्षुर्वाचमप्येति वाङ्मयं भवत्यथ यच्छ्रोत्रेण शृणोति न तच्छ्रोत्रेणाहेत्यश्रौषमिति वाचैव तदाह तच्छ्रोत्रं वाचमप्येति वाङ्मयं भवत्यथ यन्मनसा संकल्पयते न तन्मनसाहेति समचीक्लृपमिति वाचैव तदाह तन्मनो वाचमप्येति वाङ्मयं भवत्यथ यदङ्गैः सुशीमं वा दुःशीमं वा स्पृशति न तदङ्गैराहेति सुशीमं वा दुःशीमं वास्प्राचमिति वाचैव तदाह तत्सर्व आत्मा वाचमप्येति वाङ्मयो भवति तदेतदृचाभ्युदितं नेन्द्रादृते पवते धाम किंचनेति वाग्वा इन्द्रो न ह्यृते वाचः पवते धाम किंचन स वै सायं जुहोति ॥ ७ ॥

अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिति तं ज्योतिः सन्तं ज्योतिरित्याह स सत्यं वदति तस्यायं वाङ्मय आत्मा सत्यमयो भवति सत्यमया उ देवा अथ स्वाहेति जुहोति तस्यैतां देवाः सत्यकृतस्याहुतिं प्रतिगृह्णन्ति रात्र्या उ शीर्षन्त्सत्यं वदति स यदिह वा अपि तत ऊर्ध्वं मृषा

1) यः BWwμK.

वदति सत्यं हैवास्योदितं भवति रात्र्या उ हि शीर्षन्त्सत्यं वदत्यथ प्रातर्जुहोति सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इति तं ज्योतिः सन्तं ज्योतिरित्याह स सत्यं वदति तस्यायं वाङ्मय आत्मा सत्यमयो भवति सत्यमया उ देवा अथ स्वाहेति जुहोति तस्यैतां देवाः सत्यहुतस्याहुतिं प्रतिगृह्णन्त्यह्न उ शीर्षन्त्सत्यं वदति स यदिह वा अपि तत ऊर्ध्वं मृषा वदति सत्यं हैवास्योदितं भवत्यह्न उ हि शीर्षन्त्सत्यं वदति स वा एषो ऽग्निरुद्यत्यादित्य आत्मानं जुहोत्यसावस्तं[1] यन्त्सायं ऽग्नावात्मानं जुहोति रात्रिरेवाहज्जुहोत्यहो रात्र्यां प्राण एवापाने जुहोत्यपानः प्राणे तानि वा एतानि षड् जुह्वत्यन्योन्य आत्मानं यो ह वा एतानि षड् जुह्वति वेदाजुह्वत एवास्य हुतं भवति जुह्वत एवास्य द्विर्हुतं भवति य एवं वेद स यदिह वा अपि सुरिशादे[2]वंविद्वानग्निहोत्रं जुहोति प्रति हैवास्यैते आहुती देवा गृह्णन्ति यस्यो ह वा अपि देवाः सकृदश्नन्ति तत एव सो ऽमृतः सत्यमयो ह वा अमृतमयः संभवति य एवं वेद तद्यथा ह वै श्रद्धादेवस्य सत्यवादिनस्तपस्विनो हुतं भवत्येवं हैवास्य हुतं भवति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तस्मादेवंविदग्निहोत्रं जुहुयादिति ॥ ८ ॥

उदिते होतव्या३मनुदित इति मीमांसन्ते स य उदिते जुहोति प्रवसत एवैतन्महते देवायातिथ्यं करोत्यथ यो ऽनुदिते जुहोति संनिहितायैवैतन्महते देवायातिथ्यं करोति तस्मादनुदिते होतव्यं तद्धापि वृषशुष्मो वातावतः[3] पूर्वेषामेको जीर्णिः शयानो रात्र्यामेवोभे आहुती हूयमाने दृष्ट्वोवाच रात्र्यामेवोभे आहुती जुह्वतीति रात्र्यां हीति स होवाच वक्तास्मो न्वेव यममुं लोकं परेत्य पितृभ्यो ऽथो एनं न[4] श्रद्धातारो यद्वैवैतदुभयेद्युरग्निहोत्रमहूयतान्येद्युर्वा तदेतर्हि हूयते रात्र्यामेवेत्येतदेव कुमारी गन्धर्वगृहीतोवाच रात्र्यामेवोभे आहुती जुह्व-

1) so M, जुहोत्यथास्तं die übr. Hss. und C. 2) सुरुशादे° M, सुरिशान् C als v. l., सुरिषादे° K. 3) वाधावतः μC. 4) नः B, नो Ww.

तीति रात्र्यां हीति[1] सा होवाच संधौ जुहुयात्समुद्रो ह वा एष सर्वहरो यदहोरात्रे तस्य हैते गाधे तीर्थे यत्संध्ये[2] तद्यथा गाधाभ्यां तीर्थाभ्यां समुद्रमतीयात्तादृक्तद्यत्संधौ जुहोत्यथो देवसेना ह वा एषाध्वगा हनिष्यन्ती[3] यदहोरात्रे तस्या हैते पक्षसी यत्संध्ये[2] तद्यथा पक्षाभ्यां क्षिप्रमध्वानमन्वियात्तादृक्तद्यत्संधौ जुहोत्यथो मृत्योर्ह वा एतौ व्राजबाहू यदहोरात्रे तद्यथा व्राजबाहुभ्यां परिजिग्रहीष्यन्नन्तरेणातिमुच्येत तादृक्तद्यत्संधौ जुहोति तदु ह स्माह कौषीतकिः सायमस्तमिते पुरा तमसस्तस्मिन्काले जुहुयात्स देवयानः केतुस्तमेवारभ्य स्वस्ति स्वर्गं लोकं समश्नुते प्रातः पुरोदयादपहते तमसि तस्मिन्काले जुहुयात्स देवयानः केतुस्तमेवारभ्य स्वस्ति स्वर्गं लोकं समश्नुते ऽथो यो ऽतो ऽन्यथाग्निहोत्रं जुहोति श्यामशबलौ हास्याग्निहोत्रं विखिदतो[4] ऽहर्वै शबलो रात्रिः श्यामः स यो महारात्रे जुहोति श्यामो हास्याग्निहोत्रं विखिदत्य[5]थ यो महाह्ने जुहोति शबलो हास्याग्निहोत्रं विखिदति[5] तद्वै खलु यदैव कदाचन जुहुयाद्धुतसमृद्धिमेवोपासीतेति हुतसमृद्धिमेवोपासीतेति ॥ ९ ॥

॥ इति द्वितीयो ऽध्यायः समाप्तः ॥

यद्दर्शपूर्णमासयोरुपवसति न ह वा अव्रतस्य देवा हविरश्नन्ति तस्मादुपवसत्युत मे देवा हविरश्नीयुरिति पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेदिति पैङ्ग्यमुत्तरामिति कौषीतकं यां पर्यस्तमयमुत्सर्पेदिति सा स्थितिरुत्तरां पौर्णमासीमुपवसेदनिर्ज्ञाय पुरस्तादमावास्यायां चन्द्रमसं यदुपवसति तेन पूर्वां प्रीणाति यद्यजते तेनोत्तरामुत्तरामुपवसेदुत्तरामु ह वै समुद्रो विजते सोममनु दैवतमेतद्वै देवसत्यं यच्चन्द्रमास्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥ १ ॥

1) so MC, हैति BbWwμLK. 2) संधे WwbK. 3) हनिष्यन्ति Bbw, हनिष्यति K. 4) so M, विषिदतो BbWK, विषीदतो LwμC. 5) wie 4).

अथ यत्पुरस्तात्सामिधेनीनां जपति स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते हिंकृत्य सामिधेनीरन्वाह वज्रो वै हिंकारो वज्रेणैव तद्यजमानस्य पाप्मानं हन्ति त्रिर्हिंकरोति त्रिवृद्वै वज्रो वज्रमेव तदभिसंपादयत्येतेन वै देवास्त्रिवृता वज्रेणैभ्यो लोकेभ्यो ऽसुराननुदन्त तथो एवैतद्यजमान एतेनैव त्रिवृता वज्रेणैभ्यो लोकेभ्यो द्विषतो भ्रातृव्यान्नुदत एकादश सामिधेनीरन्वाहैकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभ इन्द्रस्तदुभाविन्द्राग्नी आप्नोति त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया पञ्चदश संपद्यन्ते पञ्चदश वै पूर्वपक्षापरपक्षयोरहानि तत्सामिधेनीभिः पूर्वपक्षापरपक्षावाप्नोत्यथो वज्रो वै सामिधेन्यः पञ्चदशो वै वज्रो वज्रेणैव तद्यजमानस्य पाप्मानं हन्ति यद्वेव त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमां यज्ञस्यैव तद्बर्सौ[1] नह्यति स्थेम्ने ऽविस्रंसाय तासां वै त्रीणि षष्टिशतान्यक्षराणां भवन्ति त्रीणि वै षष्टिशतानि संवत्सरस्याह्नां तत्सामिधेनीभिः संवत्सरस्याहान्याप्नोति ता वै गायत्र्यो भवन्ति गायत्रो वा अग्निर्गायत्रच्छन्दाः स्वेनैव तच्छन्दसाग्निं स्तौत्यभिरूपा भवन्ति यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्या उत्तमायै तृतीये वचने प्रणवेन निगदमुपसंदधात्यग्ने महाँ असि ब्राह्मण भारतेत्यग्निर्वै भरतः स वै देवेभ्यो हव्यं भरत्यथ यद्यजमानस्यार्षेयमाह न ह वा अनार्षेयस्य देवा हविरश्नन्ति तस्मादस्यार्षेयमाहाथैतं पञ्चदशपदं निगदमुपसंदधात्येष ह वै सामिधेनीनां निवित्तस्मात्पञ्चदशपदो भवति पञ्चदश हि सामिधेन्यः स वा अच्छन्दस्कृतो भवति द्वयं वा इदं सर्वं छन्दस्कृतं चाच्छन्दस्कृतं च तेन सर्वेणाग्निं स्तवानीति तस्य सप्त पदानि समस्यावस्येत्सप्त वै छन्दांसि सर्वेषामेव च्छन्दसामाप्त्या अथ चत्वार्यथ चत्वारि चतुष्टयं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्यै ॥ २ ॥

अथ यद्यवग्राहं देवता आवाहयति नाना ह्याभ्यो हवींषि गृही-

---

1) so M, बहिरसौ LwμC, बर्हिसौ Bb, बर्हसौ W, बर्हिरसौ K.

तानि भवन्त्यथ यदग्निमग्निनावाहयत्येषा ह वा अग्नेर्यज्ञिया तनूर्यास्य हव्यवाट् सा वा असौ यद्दो ऽमुष्यादित्यस्योपरिष्टाद्यव[1]भाति ज्योतिरिव तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादित्यस्तद्यदाहाग्निमग्न आवहेति तामावहेत्येव तदाहाथ यद्देवाँ आज्यपाँ आवाहयति प्रयाजानुयाजांस्तदावाहयत्यथ यदग्निं होत्रायावाहयति स्विष्टकृतं तदावाहयत्यथ यत्स्वं महिमानमावाहयति वायुं तदावाहयति वायुर्वा अग्नेः स्वो महिमा तेन हि संपाद्य महिमानं गच्छति यद्देव वाचान्वाह वाचा यजति तेनो हैवास्य स्वो महिमेष्टो भवत्या च वह जातवेदः सुयजा च यजेत्यावह च जातवेदो देवान्त्सुयजा च देवता यजेत्येवैनं तदाहाथ यत्परस्तात्सामिधेनीनां जपति वज्रो वै सामिधेन्यस्तमेवैतच्छमयति पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चाथ यत्स्रुगादापनेन स्रुचावादापयति देवरथमेव तद्युनक्ति देवेभ्यो हविः प्रदास्यन्त्स एतेन देवरथेन स्वस्ति स्वर्गं लोकं समश्नुते ॥ ३ ॥

प्रयाजान्यजत्यृतवो वै प्रयाजा ऋतूनेव तत्प्रीणाति ते वै पञ्च भवन्ति तैर्यत्किंच पञ्चविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमाप्नोति समिधो यजति वसन्तमेव वसन्ते वा इदं सर्वं समिध्यते तनूनपातं यजति ग्रीष्ममेव ग्रीष्मो हि तन्वं तपतीडो यजति वर्षा एव वर्षाभिर्हीडितमन्नाद्यमुत्तिष्ठति बर्हिर्यजति शरदमेव शरदि हि बर्हिष्ठा ओषधयो भवन्ति स्वाहाकृतिमन्त्यं यजति हेमन्तमेव हेमन्ते वा इदं सर्वं स्वाहाकृतं तदाहुर्यत्पञ्च प्रयाजाः षडृतवः क्वैतं षष्ठमृतुं यजतीति यदेव चतुर्थे प्रयाजे समानयति तदेनमितरेष्वनुविभजत्यथ यदुत्तमे प्रयाजे देवताः समावपति प्रयाजभाज एवैनास्तत्करोति तद्यथाग्निः सर्वेषु हविःषु भागी भवत्येवं तदग्नेर्भागे देवता भागिनीः करोति नात्राग्निं होत्रादित्याह पशवो वै प्रयाजा रुद्रः स्विष्टकृन्नेद्रुद्रेण यजमानस्य

---

1) °ष्टाद्दिवीव M.

पशून्प्रसजानीति[1] स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति हैक आहुर्न तथा कुर्यादर्धं ह वै यज्ञस्याज्यमर्धं हविः स यद्वान्यत-रद्ब्रूयादर्धं ह वै यज्ञस्य समिष्टं स्यादर्धमसमिष्टं तस्मात्स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य हविषो व्यन्त्वित्येव ब्रूयात् ॥ ४ ॥

अथ यत्पौर्णमास्यां वार्त्रघ्नावाज्यभागौ भवतः पौर्णमासेन वा इन्द्रो वृत्रमहन्नथ यदमावास्यायां वृधन्वन्तौ क्षयं वा अत्र चन्द्रो गच्छति तमेवैतदाप्याययति तं वर्धयति तौ वै जुषाणयाज्यौ भवतः समान[2]हविषौ हि प्रयाजैर्भवतो ऽथो ब्रह्म वै जुषाणो ब्रह्मणैव तद्दे-वेभ्यो हविः प्रयच्छति तौ वै त्रिवृतौ भवतो येयजामहो निगदो वषट्कारश्चक्षुर्वा आज्यभागौ त्रिवृद्धि चक्षुः शुक्लं कृष्णं लोहितमिति तौ न पशौ न सोमे करोति पशुना वै चक्षुष्मानध्वरो नेच्चतुरक्षं बीभ-त्समध्वरं करवाणीत्यथ यदावत्यो हुतवत्यः पुरोनुवाक्या भवन्ति प्रवत्यः प्रत्तवत्यो याज्या हुत्वैव तद्देवेभ्यो हविः प्रयच्छति ता वै गायत्रीत्रि-ष्टुभो भवन्ति ब्रह्म वै गायत्री क्षत्रं त्रिष्टुब्ब्रह्मक्षत्राभ्यामेव तद्देवेभ्यो हविः प्रयच्छत्यथो एतावान्वै छन्दसो विकारः सर्वेणैव तच्छन्दसो विकारेण देवेभ्यो हविः प्रयच्छत्यृगन्ते वषट्करोति तथा हास्य सर्वा याज्या रूपवत्यो भवन्ति षडिति वषट्करोति षड्वा ऋतव ऋतूनेव तत्प्रीणाति वार्हतराथन्तरं वषट्कुर्यात्पुरस्ताद्दीर्घमुपरिष्टाद्ध्रस्वं यद्ध्रस्वं तद्रथन्तरं यद्दीर्घं तद्बृहदथो इयं वै रथन्तरमसौ बृहदनयोरेव तत्प्र-तितिष्ठत्यथो एतावान्वै वाचो विकारः सर्वेणैव तद्वाचो विकारेण देवेभ्यो हविः प्रयच्छति भूर्भुव इति पुरस्ताद्येयजामहस्य जपत्योजः सहः सह ओजः स्वरित्युपरिष्टाद्वषट्कारस्य वज्रो वै वषट्कारस्तमेवैतच्छ-मयति पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चाथो एते एव वषट्कारस्य प्रियतमे तनू यदो-जश्च सहश्च ताभ्यामेवैनं तच्छमयति ॥ ५ ॥

---

1) so M, प्रवृणजानीति LC, प्रस्नजानीति BbWwuK. 2) समौ M.

अथ यदग्निं प्रथमं देवतानां यजत्यग्निर्वै देवानां मुखं मुखत एव तद्देवान्प्रीणात्यथ यत्पौर्णमास्यामग्नीषोमौ यजत्यग्नीषोमौ वा अन्तर्वृत्र आस्तां ताविन्द्रो नाशक्नोदभि वज्रं प्रहर्तुं ताभ्यामेतं भागमकल्पयत्पौर्णमासं तौ वा उपांशु निरुक्तौ भवतो ऽजामितायै यदुपांशु यजति तेन सोमं प्रीणाति यन्निरुक्तं तेनाग्निमथ यदमावास्यायामिन्द्राग्नी यजति प्रतिष्ठे वा इन्द्राग्नी प्रतिष्ठित्या एवाथ यत्संनयन्नमावास्यायामिन्द्रं यजत्येतज्ज्योतिर्वा अमावास्या न ह्यत्र चन्द्रो दृश्यते ऽथ यदसंनयन्पुरोडाशावन्तरेणोपांश्वाज्यस्य यजत्यजामिताया अथ यत्संनयन्त्सांनाय्यस्यान्तरेणोपांश्वाज्यस्य यजति तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यदग्निं स्विष्टकृतमन्ततो यजत्येष ह वै देवेभ्यो हविः प्रयच्छति यो वा अन्नं विभजत्यन्ततः स भजते ऽथो रुद्रो वै स्विष्टकृदन्त[1]भाग्वावा एष तस्मादेनमन्ततो यजति तस्य स[2]च्छन्दसौ याज्यापुरोनुवाक्ये निगदो व्यवैति तेनाजामि भवति वषट्कृत्याप उपस्पृशति शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते ॥ ६ ॥

अथ यत्प्रदेशिन्यामिडायाः पूर्वमञ्जनमधरौष्ठे निलिम्पत्युत्तरमुत्तरौष्ठे ऽयं वै लोको ऽधरौष्ठो ऽसौ लोक उत्तरौष्ठो ऽथ यदोष्ठावन्तरेण तदिदमन्तरिक्षं तद्यत्प्राश्नातीमानेव तल्लोकाननुसंतन्वन्प्रीणात्यथ यदिडामुपह्वयते सर्वेष्वेव तद्भूतेषूपहवमिच्छते ऽथो अन्नं वा इडान्नमेव तदात्मन्धत्ते ऽथो पशवो वा इडा पशूनामेवाप्त्यै तस्यां चतुरवानिति चतुष्टयं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्या अथ यदिडामुपह्ह्यावघ्राति पशवो वा इडा पशूनेव तदात्मन्धत्ते ऽथ यदध्वर्युर्बर्हिषदं पुरोडाशं करोति पितॄनेव तत्प्रीणात्यथ यज्जपेनोत्तरेडां प्राश्नाति ब्रह्म वै जपो ब्रह्मणैवैनां तच्छमयत्यथ यत्पवित्रवति मार्जयन्ते शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते ऽथ यद-

---

1) °दथो ऽन्त° W. 2) च Wwμ.

न्वाहार्यमाहरन्त्येतद्दक्षिणौ वै दर्शपूर्णमासौ तस्मादन्वाहार्यमाहरन्त्यथ यत्समिधमनुमन्त्रयत इध्मस्य वा एषैकातिशिष्टा भवति तस्मादेनामनुस्तौति ॥ ७ ॥

अथ यत्त्रीननुयाजान्यजति त्रयो वा इमे लोका इमानेव तल्लोकानाप्नोत्यथ यत्सर्वमुत्तममाह प्रतिष्ठा वै स्विष्टकृत्प्रतिष्ठित्या एवाथ यत्सूक्तवाकमाह प्रतिष्ठा वै सूक्तवाकः प्रतिष्ठित्या एवाथ यद्द्यावापृथिव्योः कीर्तयति प्रतिष्ठे वै द्यावापृथिवी प्रतिष्ठित्या एवाग्निरिदं हविरजुषतेति हैक आहुर्न तथा कुर्यादभ्यावर्तते हास्य देवता पुनर्यज्ञ इति मन्वाना पुनर्मे हविः प्रदास्यतीति सा यजमानस्याशिषो निवर्तयति तस्माद्धविरजुषत हविरजुषतेत्येव ब्रूयादथो या एवैतत्पुरस्ताद्देवता यजति ताभिरेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठत्यथ यत्सूक्तवाके यजमानस्य नाम गृह्णात्येष ह वै दैव आत्मा यजमानस्य यमृत्विजः संस्कुर्वन्ति तस्मादस्य नाम गृह्णात्यत्र हि जायत उच्चैर्गृह्णीयाद्यद्यप्याचार्यः स्यात्तथा ह यजमानो ऽप्रच्यावुको भवत्यथ यच्चाशिषो वदतीडायां तिस्रस्ता अष्टावेताभिर्वै देवाः सर्वा अष्टीराश्नुवत तथो एवैतद्यजमान एताभिरेव सर्वा अष्टीरश्नुते ऽथ बर्हिषि प्राञ्चमञ्जलिं निधाय जपति नम उपेति न हि नमस्कारमति देवा अथ यच्छंयोर्वाकमाह प्रतिष्ठा वै शंयोर्वाकः प्रतिष्ठित्या एवाथो शंयुर्ह वै बार्हस्पत्यः सर्वान्यज्ञाञ्छमयां चकार तस्माच्छंयोर्वाकमाहाथ यदप उपस्पृशति शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते ॥ ८ ॥

अथ यद्गार्हपत्ये पत्नीसंयाजैश्चरन्ति गार्हपत्यभाजो वै पत्न्य आहवनीयभाग्यजमानस्तस्माद्गार्हपत्ये पत्नीसंयाजैश्चरन्ति ते वै चत्वारो भवन्त्याचतुरं वै द्वन्द्वं मिथुनं प्रजननं प्रजात्यै ते वा उपांशु भवन्ति रेतःसिक्तिर्वै पत्नीसंयाजा उपांशु वै रेतः सिच्यते ऽभिरूपा भवन्ति यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्या अथ सोमं त्वष्टारं देवानां पत्नीरग्निं गृहपतिमिति यजत्येता ह वै देवता मिथुनानामीशते ता

अत्र प्रीणाति[1] ता अत्र प्रीता मिथुनानि दधति सोमं प्रथमं यजति रेतस्तत्सिञ्चति त्वष्टारं द्वितीयं त्वष्टा वै रेतः सिक्तं विकरोति ततः पत्न्यः पत्नीसंयाजा ह्येते ऽथ यदग्निं गृहपतिमन्ततो यजत्येतत्स्विष्टकृतो वै पत्न्यस्तस्मादेनमन्ततो यजत्य[2]थ यदृचं जपति स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते ऽथ यदिडामुपह्वयते यन्मार्जयते यच्छंयोर्वाकमाह तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यद्वेदे पत्नीं वाचयति वृषा वै वेदो योषा पत्नी मिथुनमेव तत्पत्नीषु दधाति तस्मात्पत्नी वेदतृणान्यन्तरोरू कुरुते ऽथ यद्वेदं स्तृणाति तेन हास्य दर्शपूर्णमासौ संततौ भवतो ऽथो एतेनैवास्याग्निहोत्रं स्तीर्णबर्हिर्भवत्यथ यद्वेदातिशेषमुपतिष्ठत आशिषमेव तद्वदते ऽथ यदाहवनीयमुपतिष्ठते प्रीत्वैव तद्देवेष्वन्ततो ऽर्थं वदते ऽथ यदप उपस्पृशति शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते यज्ञे क्रियते ॥ ९ ॥

॥ इति तृतीयो ऽध्यायः समाप्तः ॥

अनुनिर्वाप्यया वै देवा असुरानपाघ्नत तथो एवैतद्यजमानो ऽनुनिर्वाप्ययैव द्विषतो भ्रातृव्यानपहते स वा इन्द्राय विमृध एकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपतीन्द्रो वै मृधां विहन्ता स एवास्य मृधो विहन्त्यथो आमावास्यमेवैतत्प्रत्याहरति यत्पौर्णमास्यामिन्द्रं यजत्यत्र संस्थितदर्शपूर्णमासो यजमानो यद्यपरपक्षे भङ्गं नीयान्नास्य यज्ञविकर्षः स्यादथ यदमावास्यायामदितिं यजति यज्ञस्यैव सभारतायै सा संयाज्यातो विमृद्वती भवति ॥ १ ॥

अथातो ऽभ्युदिताया एति ह वा एष यज्ञपथाद्यस्योपवसथे पुरस्ताच्चन्द्रो दृश्यते सो ऽग्नये दात्रे ऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै दाता स एवास्मै यज्ञं ददातीन्द्राय प्रदात्रे सायं दोहितं दधीन्द्रो वै प्रदाता स एवास्मै यज्ञं प्रयच्छति विष्णवे शिपिविष्टाय प्रातर्दोहिते पयसि चरुं यज्ञो वै विष्णुः स एवास्मै यज्ञं ददाति तद्यदेता

---

1) प्रीणंति Lμ. 2) M ins. अथ यदप उपस्पृशति तस्योक्तं ब्राह्मणं.

देवता यजति नेद्यज्ञपथादयानीति तिसृधन्वं दक्षिणा तत्स्वस्त्ययनस्य रूपं ॥ २ ॥

अथातो ऽभ्युद्दृष्टाया[1] एति ह वा एष यज्ञपथाद्यस्योपवसथे पश्चाच्चन्द्रो दृश्यते सो ऽग्नये पथिकृते ऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै पथिकृत्स एवैनं पुनर्यज्ञपथमपिपाथयती[2]न्द्राय वृत्रघ्न एकादशकपालमिन्द्रो वै वृत्रहा स एवैनं पुनर्यज्ञपथमपिपाथयति[2] वैश्वानरीयं द्वादशकपालमसौ वै वैश्वानरो यो ऽसौ तपत्येष एवैनं पुनर्यज्ञपथमपिपाथयति[2] तद्यदेता देवता यजति नेद्यज्ञपथादयानीति दण्डोपानहं दक्षिणा तदभयस्य रूपं ॥ ३ ॥

अथातो दाक्षायणयज्ञस्य दाक्षायणयज्ञेनेष्यन्फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां प्रयुङ्क्ते मुखं वा एतत्संवत्सरस्य यत्फाल्गुनी पौर्णमासी तस्मात्तस्यामदीक्षितायनानि प्रयुज्यन्ते ऽथो दक्षो ह वै पार्वतिरेतेन यज्ञेनेष्ट्वा सर्वान्कामानाप तद्यद्दाक्षायणयज्ञेन यजते सर्वेषामेव कामानामाप्त्यै नाशने काममापेति[3] सोमं राजानं चन्द्रमसं भक्षयामीति मनसा ध्यायन्नश्नीयात्तदसौ वै सोमो राजा विचक्षणश्चन्द्रमास्तमेतमपरपक्षे देवा अभिषुण्वन्ति तद्यदपरपक्षे दाक्षायणयज्ञस्य व्रतानि चरति देवानामपिसोमपीथो ऽसानीत्यथ यदुपवसथे ऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति य एवासौ सोमस्योपवसथे ऽग्नीषोमीयस्तमेव तेनाप्नोत्यथ यत्प्रातरामावास्येन यजत ऐन्द्रं वै सुत्यमहस्तत्सुत्यमहराप्नोत्यथ यदमावास्यायामुपवसथ ऐन्द्राग्नं द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यैन्द्राग्नं वै सामतस्तृतीयसवनं तत्तृतीयसवनमाप्नोत्यथ यन्मैत्रावरुणी पयस्या मैत्रावरुणी वा अनूबन्ध्या तदनूबन्ध्यामाप्नोति स एष सोमो हविर्यज्ञानुप्रविष्टस्तस्माददीक्षितो दीक्षितव्रतो भवति ॥ ४ ॥

अथात इडादधस्येडादधेनेष्यन्नेतस्यामेव पौर्णमास्यां प्रयुङ्क्ते तस्या

1) ऽभ्युद्रष्टाया BbwμLK, ऽभ्युदृष्टाया WMC. 2) so WBbK, अभिपाथयति L, अपिपातयति wMμC. 3) °मापयीत M, °मापेति alle übr. Hss. und C.

उक्तं ब्राह्मणं स एष पशुकामस्यान्नाद्यकामस्य यज्ञस्तेन पशुकामो ऽन्नाद्यकामो यजेत तत्र तथैव व्रतानि चरति दाचायणयज्ञस्य हि समासः ॥ ५ ॥

अथातः सार्वसेनियज्ञस्य सार्वसेनियज्ञेनैष्यन्नेतस्यामेव पौर्णमास्यां प्रयुङ्क्ते तस्या उक्तं ब्राह्मणं स एष प्रजातिकामस्य यज्ञस्तेन प्रजातिकामो यजेत तद्यदध्वर्युर्हवींषि प्रजनयति तत्प्रजात्यै रूपं ॥ ६ ॥

अथातः शौनकयज्ञस्य शौनकयज्ञेनैष्यन्नेतस्यामेव पौर्णमास्यां प्रयुङ्क्ते तस्या उक्तं ब्राह्मणं स एष तुस्तूर्षमाणस्य यज्ञस्तेन तुस्तूर्षमाणो यजेत स य इच्छेद्द्विषन्तं भ्रातृव्यं स्तृण्वीयेति सो ऽनेन यजेत स्तृणुते ह ॥ ७ ॥

अथातो वसिष्ठयज्ञस्य वसिष्ठयज्ञेनैष्यन्फाल्गुन्याममावास्यायां प्रयुङ्क्ते ब्रह्म वै पौर्णमासी चत्रममावास्या चत्रमिवैष यज्ञः चत्रेण शत्रून्त्सहा इति वसिष्ठो ऽकामयत हतपुत्रः प्रजायेय प्रजया पशुभिरभि सौदासान्भवेयमिति स एतं यज्ञक्रतुमपश्यद्वसिष्ठयज्ञं तमाहरत्तेनायजत तेनेष्ट्वा प्राजायत प्रजया पशुभिरभि सौदासानभवत्तथो एवैतद्यजमानो यद्वसिष्ठयज्ञेन यजते प्रजायते प्रजया पशुभिरभि द्विषतो भ्रातृव्यान्भवति ॥ ८ ॥

अथातः साकंप्रस्थाय्यस्य साकंप्रस्थाय्येनैष्यन्नेतस्यामेवामावास्यायां प्रयुङ्क्ते तस्या उक्तं ब्राह्मणं स एष श्रैष्ठ्यकामस्य पौरुषकामस्य यज्ञस्तेन श्रैष्ठ्यकामः पौरुषकामो यजेत तद्यत्साकं संप्रतिष्ठन्ते साकं संप्रयजन्ते साकं भचयन्ते तस्मात्साकंप्रस्थाय्यः ॥ ९ ॥

अथातो मुन्ययनस्य मुन्ययनेनैष्यन्नेतस्यामेव पौर्णमास्यां प्रयुङ्क्ते तस्या उक्तं ब्राह्मणं स एष सर्वकामस्य यज्ञस्तेन सर्वकामो यजेत ॥ १० ॥

अथातस्तुरायणस्य तुरायणेनैष्यन्नेतस्यामेव पौर्णमास्यां प्रयुङ्क्ते तस्या उक्तं ब्राह्मणं स एष स्वर्गकामस्य यज्ञस्तेन स्वर्गकामो यजेताथ यत्कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चते ब्रह्म वै कृष्णाजिनं ब्रह्मणैव तद्यज्ञं समर्धयति

तानि वै त्रीणि हवींषि भवन्ति त्रयो वा इमे लोका इमानेव
तल्लोकानाप्नोति ॥ ११ ॥

अथात आग्रयणस्याग्रयणेनान्नाद्यकामो यजेत वर्षास्वागते श्या-
माकसस्ये श्यामाकानुद्धर्तवा आह सा या तस्मिन्काले ऽमावास्योपसं-
पद्येत तयेष्ट्वाथैतयेष्ट्या यजेत यदि पौर्णमास्येतयेष्ट्वाथ पौर्णमासेन यजेत
यद्यु नक्षत्रमुपेप्सेत्[1] पूर्वपक्षे नक्षत्रमुदीक्ष्य यस्मिन्नक्षत्रे[2] कामयेत तस्मि-
न्यजेत तस्यै सप्तदश सामिधेन्यः सद्वन्तावाज्यभागौ विराजौ संयाज्ये
तस्योक्तं ब्राह्मणं सौम्यश्चरुः सोमो वै राजौषधीनां तदेनं स्वया विशा
प्रीणात्यथ यन्मधुपर्कं ददात्येष ह्यारण्यानां रसः ॥ १२ ॥

अथ वसन्त आगते पक्वेषु वेणुयवेषु वेणुयवानुद्धर्तवा आह तस्या
एतदेव पर्वैतत्तन्त्रमेषा देवतैषा दक्षिणैतद्ब्राह्मणं तां हैक आग्नेयीं वा
वारुणीं वा प्राजापत्यां वा कुर्वन्त्येतत्तन्त्रामेवैतद्ब्राह्मणम् ॥ १३ ॥

अथ व्रीहिसस्ये वा यवसस्ये वागत आग्रयणीयानुद्धर्तवा आह
तस्या एतदेव पर्वैतत्तन्त्रमथ यदैन्द्राग्नो द्वादशकपाल इन्द्राग्नी वै
देवानां मुखं मुखत एव तद्देवान्प्रीणात्यथ यद्वैश्वदेवश्चरुरेते वै सर्वे
देवा यद्विश्वे देवाः सर्वेषामेव देवानां प्रीत्या अथ यद्द्यावापृथिवीय
एककपालो द्यावापृथिवी वै सस्यस्य साधयित्र्यौ प्रतिष्ठा पृथिव्योद्म-
नासाम[3]नुवेद तद्यदेता देवता यजत्येताभिर्देवताभिः शान्तमन्नमत्स्या-
मीत्यथ यत्प्रथमजं गां ददाति प्रथमकर्म ह्येतद्यद्येतस्यै ग्लायात्पौर्ण-
मासं वामावास्यं वा हविः कुर्वीत नवानामुभयस्याप्त्या अपि वा
पौर्णमासे वामावास्ये वा हवींष्यनुवर्तयेद्देवतानामपरिहाणायापि वा
यवाग्वैव सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहुयान्नवानामुभयस्याप्त्या अपि वा स्था-
लीपाकमेव गार्हपत्ये श्रपयित्वा नवानामेताभ्य आग्रयणदेवताभ्य आह-
वनीये जुहुयात्स्विष्टकृच्च[4]तुर्थीभ्यो ऽमुष्यै स्वाहामुष्यै स्वाहेति देवता-

---

1) °मपेप्सेत् M. 2) यस्मिन् कल्याणे नक्षत्रे M. 3) °साव° C als v. l. 4) कृत्तश्च° B.

नामपरिहाणायापि वाग्निहोत्रीमेव नवानादयित्वा तस्यै दुग्धेन सायं-प्रातरग्निहोत्रं जुहुयादुभयस्याप्त्या एत एतावन्तः पातास्तेषां येन का-मयेत तेन यजेत त्रिहविस्तु स्थिता त्रयो वा इमे लोका इमानेव तल्लोकानाप्नोतीमानेव तल्लोकानाप्नोति ॥ १४ ॥

॥ इति चतुर्थो ऽध्यायः समाप्तः ॥

अथातश्चातुर्मास्यानां चातुर्मास्यानि प्रयुञ्जानः फाल्गुन्यां पौर्ण-मास्यां प्रयुङ्क्ते मुखं वा एतत्संवत्सरस्य यत्फाल्गुनी पौर्णमासी मुखमुत्तरे फल्गू पुच्छं पूर्वे तद्यथा प्रवृत्तस्यान्तौ समेतौ स्यातामेवमेवैतौ संवत्स-रस्यान्तौ समेतौ तद्यत्फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां वैश्वदेवेन यजते मुखत एव तत्संवत्सरं प्रीणात्यथो भैषज्ययज्ञा वा एते यच्चातुर्मास्यानि तस्मा-दृतुसंधिषु प्रयुज्यन्त ऋतुसंधिषु हि व्याधिर्जायते तानि वा अष्टौ हवींषि भवन्त्यष्टौ वै चतस्रणां पौर्णमासीनां हवींषि भवन्ति चतस्रणां वै पौर्णमासीनां वैश्वदेवं समासो ऽथ यदग्निर्मथ्यते प्रजातिर्वै वैश्वदेवं तस्मादेतं दैवं गर्भं प्रजनयत्यथ यत्सप्तदश सामिधेन्यः सद्वन्तावाज्य-भागौ विराजौ संयाज्ये तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यन्नव प्रयाजा नवानुयाजा अष्टौ हवींषि वाजिनं नवमं तन्नवत्रियां विराजमाप्नोति ॥ १ ॥

अथ यदग्नीषोमौ प्रथमौ देवतानां यजति दार्शपौर्णमासिके वा एते देवते तस्मादेनौ प्रथमौ यजत्यथ यत्सवितारं यजति सविता प्रसवानामीशे सवितृप्रसूततायां अथ यत्सरस्वतीं यजति वाग्वै सर-स्वती वाचमेव तत्प्रीणात्यथ यत्पूषणं यजत्यसौ वै पूषा यो ऽसौ तपत्येतमेव तत्प्रीणात्यथ यन्मरुतः स्वतवसो यजति घोरा वै मरुतः स्वतवसो भैषज्यमेव तत्कुरुते ऽथ यद्वैश्वदेवी पयस्यैते वै सर्वे देवा यद्विश्वे देवाः सर्वेषामेव देवानां प्रीत्या अथ यद्द्यावापृथिवीय एक-कपालः प्रतिष्ठे वै द्यावापृथिवी प्रतिष्ठित्या एवाथ यत्प्रथमजं गां ददाति प्रथमकर्म ह्येतदथ यत्पुरस्ताद्वोपरिष्टाद्वा शंयोर्वाकस्यानावा-

हितान्वाजिनो यजति देवाश्वा[1] वै वाजिनस्तानेव तत्प्रीणात्यत्र देवाः साश्वाः प्रीता भवन्त्यथो ऋतवो वै वाजिन ऋतूनेव तत्प्रीणात्यथ यत्परस्तात्पौर्णमासेन यजते तथा हास्य पूर्वपक्षे वैश्वदेवेनेष्टं भवति ॥ २ ॥

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ताः सृष्टा अप्रसूता वरुणस्य यवाञ्जक्षुस्ता वरुणो वरुणपाशैः प्रत्यमुञ्चत्ताः प्रजाः प्रजापतिं पितरमेत्योपाधावन्नुप तं यज्ञक्रतुं जानीहि येनेष्ट्वा वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्येमहीति तत एतं प्रजापतिर्यज्ञक्रतुमपश्यद्वरुणप्रघासांस्तमाहरत्तेनायजत तेनेष्ट्वा वरुणमप्रीणात्स प्रीतो वरुणो वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः प्रजाः प्रामुञ्चत्प्र ह वा अस्य प्रजा वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्यन्ते[2] य एवं विद्वान्वरुणप्रघासैर्यजते ऽथ यदग्निं प्रणयन्ति यमेवामुं वैश्वदेवे मन्थन्ति तमेव तत्प्रणयन्त्यथ यदग्निर्मथ्यते तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यत्सप्तदश सामिधेन्यः सद्वन्तावाज्यभागौ विराजौ संयाज्ये तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यन्नव प्रयाजा नवानुयाजा नवैतानि हवींषि तन्नक्षत्रियां विराजमाप्नोति समानानि पञ्च संचराणि हवींषि पौष्णान्तानि तेषामुक्तं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अथ यदैन्द्राग्नो द्वादशकपालः प्रतिष्ठे वा इन्द्राग्नी प्रतिष्ठित्या एवाथो मध्यस्थो वा इन्द्रस्तस्मादेनं मध्यतो यजत्यथ यद्वारुणी पयस्येन्द्र उ वै वरुणः स उ वै पयोभाजनस्तस्माद्वारुणी पयस्याथ यन्मारुती पयस्याप्सु वै मरुतः शितास्तस्मादेनान्पयसा यजत्यापो हि पयो ऽथो इन्द्रस्य वै मरुत ऐन्द्रं पयस्तस्मान्मारुती पयस्याथ यत्काय एककपालः प्रजापतिर्वै कस्तमेव तत्प्रीणात्यथो सुखस्यैवैतन्नामधेयं कमिति सुखमेव तदात्मन्धत्ते ऽथ यन्मिथुनौ गावौ ददाति तत्प्रजात्यै रूपमथ यद्वाजिनो यजति तेषामुक्तं ब्राह्मणमथ यदप्सु वरुणं यजति स्व एवैनं

1) देवा अश्वा LbK. 2) °मुच्यते WMK.

तदायतने प्रीणात्यथ यत्परस्तात्पौर्णमासेन यजते तथा ह्यस्य पूर्वपक्षे[1] वरुणप्रघासैरिष्टं भवति ॥ ४ ॥

ऐन्द्रो वा एष यज्ञक्रतुर्यत्साकमेधास्तद्यथा महाराजः पुरस्तात्सैनानीकानि प्रत्युह्याभयं पन्थानमन्वियादेवमेवैतत्पुरस्ताद्देवता यजति तद्यथादः सोमस्य महाव्रतमेवमेवैतदिष्टिमहाव्रतमथ यदग्निमनीकवन्तं प्रथमं देवतानां यजत्यग्निर्वै देवानां मुखं मुखत एव तद्देवान्प्रीणात्यथ यन्मध्यंदिने मरुतः सांतपनान्यजति मध्यन्दिने वै संतपति तस्मान्मध्यंदिने मरुतः सांतपनान्यजत्यथो इन्द्रस्य वै मरुत ऐन्द्रो मध्यंदिनस्तस्मान्मध्यंदिने मरुतः सांतपनान्यजत्यथ यत्सायं गृहमेधीयेन चरन्ति पुष्टिकर्म वा एतद्यद्गृहमेधीयः सायं पोषस्तस्मात्पोषवन्तावाज्यभागौ यजति यजमानमेव तत्पोषयत्यथ यत्प्रातः पूर्णदर्वेण चरन्ति पूर्वेद्युः कर्मणैवैतत्प्रातः कर्मोपसंतनोत्यथ यन्मरुतः क्रीडिनो यजतीन्द्रस्य वै मरुतः क्रीडिनस्तस्मादेनानिन्द्रेणोपसंहितान्यजत्यथ यदग्निं प्रणयन्ति यन्मथ्यते तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यत्सप्तदश सामिधेन्यः सद्वन्तावाज्यभागौ विराजौ संयाज्ये तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यन्नव प्रयाजा नवानुयाजा अष्टौ हवींषि स्विष्टकृन्नवमं तन्नक्षत्रियां विराजमाप्नोति समानानि षट् संचराणि हवींष्यैन्द्राग्नान्तानि तेषामुक्तं ब्राह्मणमथ यन्महेन्द्रमन्ततो यजत्यन्तं वै श्रेष्ठी भजते तस्मादेनमन्ततो यजत्यथ यद्वैश्वकर्मण एककपालो ऽसौ वै विश्वकर्मा यो ऽसौ तपत्येतमेव तत्प्रीणात्यथ यदृषभं ददात्यैन्द्रो हि यज्ञक्रतुः ॥ ५ ॥

अथ यदपराह्णे पितृयज्ञेन चरन्त्यपक्षयभाजो वै पितरस्तस्मादपराह्णे पितृयज्ञेन चरन्ति तदाहुर्यदपरपक्षभाजः पितरो ऽथ कस्मादेनान्पूर्वपक्षे यजन्तीति देवा वा एते पितरस्तस्मादेनान्पूर्वपक्षे यजन्त्यथ यदेकां सामिधेनीमन्वाह सकृदिव वै पितरस्तस्मादेकां सामिधेनीम-

1) पूर्वे पक्षे L.

न्वाह सा वा अनुष्टुब्भवति वागनुष्टुप्पराञ्च उ वै पितरस्तानेवैतद्वा-
चानुष्टुभागमयत्यथ यद्यजमानस्यार्षेयं नाह नेद्यजमानं प्रवृणजानीत्यथैतं
निगदमन्वाह तस्योक्तं ब्राह्मणमथ सोमं पितृमन्तं पितॄन्वा सोमवतः
पितॄन्बर्हिषदः पितॄनग्निष्वात्तानित्यावाहयति दैवा वा एते पितरस्त-
स्मादेनानावाहयत्यथ यदग्निं कव्यवाहनमावाहयत्येतत्स्विष्टकृतो वै पि-
तरस्तस्मादेनमावाहयति न हैके स्वं महिमानमावाहयन्ति यजमानस्यैष
महिमेति वदन्त आवाहयेदिति त्वेव स्थितमग्नेर्ह्येवैष महिमा ॥ ६ ॥

अथ यत्प्रयाजानुयाजेभ्यो बर्हिष्मन्ता उत्सृजति प्रजा वै बर्हिर्ने-
त्प्रजां प्रवृणजानीति ते वै षड् भवन्ति षड्वा ऋतव ऋतवः पितरः
पितॄनेव तत्प्रीणात्यथ यज्जीवनवन्तावाज्यभागौ यजति यजमानमेव
तज्जीवयत्यथ यत्तिस्रस्तिस्र एकैकस्य हविषो भवन्ति त्रीणि वै हवींषि
भवन्ति तेषां समवद्यति तस्मात्तिस्रस्तिस्र एकैकस्य हविषो भवन्त्यथो
देवकर्मणैवैतत्पितृकर्म व्यावर्तयत्यथो परामु वै परावतं पितरो गता
आह्वयत्येवैनान्प्रथमया द्वितीययागमयति प्रैव तृतीयया यच्छत्यथ य-
दग्निं कव्यवाहनमन्ततो यजत्येतत्स्विष्टकृतो वै पितरस्तस्मादेनमन्ततो
यजत्यथ यदिडामुपहूयावघ्राय न प्राश्नन्ति पशवो वा इडा नेद्यज-
मानस्य पशून्प्रवृणजामेत्यथ यदध्वर्युः पितृभ्यो ददाति पितॄनेव तत्प्री-
णात्यथ यत्पवित्रवति मार्जयन्ते शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भे-
षजमन्ततो यज्ञे क्रियते ऽथ यदृचं जपन्ति स्वस्त्ययनमेव तत्कुर्वते ऽथ
यदुदञ्चः परेत्य गार्हपत्याहवनीया उपतिष्ठन्ते प्रीत्वैव तद्देवेष्वन्ततो
ऽर्थं वदन्ते ऽथो दक्षिणासंस्थो वै पितृयज्ञस्तमेवैतदुदक्संस्थं कुर्वन्त्यथ
यत्प्राञ्चमुपनिष्क्रम्यादित्यमुपतिष्ठन्ते देवलोको वा आदित्यः पितृलोकः
पितरो देवलोकमेव तत्पितृलोकादभ्युत्क्रामन्त्यथ यत्सूक्तवाके यजमा-
नस्य नाम न गृह्णाति नेद्यजमानं प्रवृणजानीत्यथ यत्पत्नीसंयाजैर्न
चरन्ति नेत्पत्न्यः[1] प्रवृणजामेत्यथ यदुदञ्चः परेत्य त्र्यम्बकैश्चरन्ति रुद्रमेव

1) so alle Hss.

तत्स्वायां दिशि प्रीणन्त्यथो दक्षिणासंस्थो वै पितृयज्ञस्तमेवैतदुदक्संस्थं कुर्वन्त्यथ यदन्तत इष्ट्येष्ट्या यजत एतत्संस्था वै साकमेधास्तस्मादन्तत इष्ट्येष्ट्या यजते ऽथ यत्परस्तात्पौर्णमासेन यजते तथा हास्य पूर्वपक्षे साकमेधैरिष्टं भवति ॥ ७ ॥

त्रयोदशं वा एतं मासमाप्नोति यच्छुनासीर्येण यजत एतावान्वै संवत्सरो यदेष त्रयोदशो मासस्तदत्रैव सर्वः संवत्सर आप्तो भवत्यथ यदग्निर्मथ्यते यद्वैश्वदेवस्य तन्त्रं तत्तन्त्रं यद्यु न मथ्यते पौर्णमासमेव तन्त्रं भवति प्रतिष्ठा वै पौर्णमासं प्रतिष्ठित्या एवाथ यदग्निर्मथ्यते तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यत्सप्तदश सामिधेन्यः सद्वन्तावाज्यभागौ विराजौ संयाज्ये तस्योक्तं ब्राह्मणमथ यन्नव प्रयाजा नवानुयाजा अष्टौ हवींषि स्विष्टकृन्नवमं तन्नक्षत्रियां विराजमाप्नोति समानानि त्वेव पञ्च संचराणि हवींषि भवन्ति पौष्णान्तानि तेषामुक्तं ब्राह्मणमथ यच्छुनासीरौ यजति शान्तिर्वै भेषजं शुनासीरौ शान्तिरेवैष भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते ऽथ यद्वायुं यजति प्राणो वै वायुः प्राणमेव तत्प्रीणात्यथ यत्सौर्य एककपालो ऽसौ वै सूर्यो यो ऽसौ तपत्येतमेव तत्प्रीणात्यथ यच्छ्वेता दक्षिणैतमेव तत्प्रीणात्येतस्यैव तद्रूपं क्रियते ॥ ८ ॥

अथ यत्प्रायश्चित्तप्रतिनिधीन्कुर्वन्ति यदाहुतीर्जुहुति स्वस्त्ययनमेव तत्कुर्वते यज्ञस्यैव शान्त्यै यजमानस्य च भिषज्यायै ॥ ९ ॥

अथ यत्स्वैरग्निभिर्यजमानं संस्थापयन्ति देवरथो वा अग्नयो देवरथ एवैनं तत्संस्थापयन्ति स एतेन देवरथेन स्वर्गं लोकमेति सुकृतां यत्र लोकः सुकृतां यत्र लोकः ॥ १० ॥

॥ इति पञ्चमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

[1]प्रजापतिः प्रजातिकामस्तपो ऽतप्यत तस्मात्तप्तात्पञ्चाजायन्ताग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमा उषाः पञ्चमी तानब्रवीद्यूयमपि तप्यध्वमिति

---

1) M ins. सरस्वतीकाण्डम् ।

ते ऽदीचन्त तान्दीक्षितांस्तेपानानुषाः प्राजापत्याप्सरोरूपं कृत्वा पुरस्तात्प्रत्युदैत्तस्यामेषां मनः समपतत्ते रेतो ऽसिञ्चन्त ते प्रजापतिं पितरमेत्याब्रुवन्नेतो वा असिचामहा इदं नो मामुया भूदिति स प्रजापतिर्हिरण्मयं चमसमकरोदिषुमात्रमूर्ध्वमेवं तिर्यञ्चं तस्मिन्नेतः[1] समसिञ्चत्तत उदतिष्ठत्सहस्राक्षः सहस्रपात्सहस्रेण प्रतिहिताभिः ॥ १ ॥

स प्रजापतिं पितरमभ्यायच्छत्तमब्रवीत्कथा माभ्यायच्छसीति नाम मे कुर्वित्यब्रवीन्न वा इदमविहितेन नाम्नान्नमत्स्यामीति स वै त्वमित्यब्रवीद्भव एवेति यद्भव आपस्तेन न ह वा एनं भवो हिनस्ति नास्य प्रजां नास्य पशून्नास्य ब्रुवाणं चनाथ य एनं द्वेष्टि स एव पापीयान्भवति न स य एवं वेद तस्य व्रतमार्द्रमेव वासः परिदधीतेति ॥ २ ॥

तं द्वितीयमभ्यायच्छत्तमब्रवीत्कथा माभ्यायच्छसीति द्वितीयं मे नाम कुर्वित्यब्रवीन्न वा इदमेकेन नाम्नान्नमत्स्यामीति स वै त्वमित्यब्रवीच्छर्व एवेति यच्छर्वो ऽग्निस्तेन न ह वा एनं शर्वो हिनस्ति नास्य प्रजां नास्य पशून्नास्य ब्रुवाणं चनाथ य एनं द्वेष्टि स एव पापीयान्भवति न स य एवं वेद तस्य व्रतं सर्वमेव नाश्नीयादिति ॥ ३ ॥

तं तृतीयमभ्यायच्छत्तमब्रवीत्कथा माभ्यायच्छसीति तृतीयं मे नाम कुर्वित्यब्रवीन्न वा इदं द्वाभ्यां नामभ्यामन्नमत्स्यामीति स वै त्वमित्यब्रवीत्पशुपतिरेवेति यत्पशुपतिर्वायुस्तेन न ह वा एनं पशुपतिर्हिनस्ति नास्य प्रजां नास्य पशून्नास्य ब्रुवाणं चनाथ य एनं द्वेष्टि स एव पापीयान्भवति न स य एवं वेद तस्य व्रतं ब्राह्मणमेव न परिवदेदिति ॥ ४ ॥

तं चतुर्थमभ्यायच्छत्तमब्रवीत्कथा माभ्यायच्छसीति चतुर्थं मे नाम कुर्वित्यब्रवीन्न वा इदं त्रिभिर्नामभिरन्नमत्स्यामीति स वै त्वमित्यब्रवीदुग्र एव देव इति यदुग्रो देव ओषधयो वनस्पतयस्तेन न ह

1) तस्मिन्नेतत् L.

वा एनमुग्रो देवो हिनस्ति नास्य प्रजां नास्य पशून्नास्य ब्रुवाणं चनाथ य एनं द्वेष्टि स एव पापीयान्भवति न स य एवं वेद तस्य व्रतं स्त्रिया एव विवरं नेक्षेतेति ॥ ५ ॥

तं पञ्चममभ्यायच्छत्तमब्रवीत्कथा माभ्यायच्छसीति पञ्चमं मे नाम कुर्वित्यब्रवीन्न वा इदं चतुर्भिर्नामभिरन्नमत्स्यामीति स वै त्वमित्यब्रवीन्महानेव देव इति यन्महान्देव आदित्यस्तेन न ह वा एनं महान्देवो हिनस्ति नास्य प्रजां नास्य पशून्नास्य ब्रुवाणं चनाथ य एनं द्वेष्टि स एव पापीयान्भवति न स य एवं वेद तस्य व्रतमुद्यन्तमेवैनं नेक्षेतास्तं यन्तं चेति ॥ ६ ॥

तं षष्ठमभ्यायच्छत्तमब्रवीत्कथा माभ्यायच्छसीति षष्ठं मे नाम कुर्वित्यब्रवीन्न वा इदं पञ्चभिर्नामभिरन्नमत्स्यामीति स वै त्वमित्यब्रवीद्रुद्र एवेति यद्रुद्रश्चन्द्रमास्तेन न ह वा एनं रुद्रो हिनस्ति नास्य प्रजां नास्य पशून्नास्य ब्रुवाणं चनाथ य एनं द्वेष्टि स एव पापीयान्भवति न स य एवं वेद तस्य व्रतं विमूर्तमेव नाश्नीयान्मज्जानं चेति ॥ ७ ॥

तं सप्तममभ्यायच्छत्तमब्रवीत्कथा माभ्यायच्छसीति सप्तमं मे नाम कुर्वित्यब्रवीन्न वा इदं षड्भिर्नामभिरन्नमत्स्यामीति स वै त्वमित्यब्रवीदीशान एवेति यदीशानोऽन्नं तेन न ह वा एनमीशानो हिनस्ति नास्य प्रजां नास्य पशून्नास्य ब्रुवाणं चनाथ य एनं द्वेष्टि स एव पापीयान्भवति न स य एवं वेद तस्य व्रतमन्नमेवेच्छमानं न प्रत्याचक्षीतेति ॥ ८ ॥

तमष्टममभ्यायच्छत्तमब्रवीत्कथा माभ्यायच्छसीत्यष्टमं मे नाम कुर्वित्यब्रवीन्न वा इदं सप्तभिर्नामभिरन्नमत्स्यामीति स वै त्वमित्यब्रवीदशनिरेवेति यदशनिरिन्द्रस्तेन न ह वा एनमशनिर्हिनस्ति नास्य प्रजां नास्य पशून्नास्य ब्रुवाणं चनाथ य एनं द्वेष्टि स एव पापीयान्भवति न स य एवं वेद तस्य व्रतं सत्यमेव वदेद्धिरण्यं च

बिभृयादिति स एषो ऽष्टनामाष्टधाविहितो महान्देव आ ह वा अस्याष्टमात्पुरुषात्प्रजान्नमत्ति वसीयान्[1] वसीयान्हैवास्य प्रजायामाजायते य एवं वेद ॥ ९ ॥

प्रजापतिस्तपो ऽतप्यत स तपस्तप्त्वा प्राणादेवेमं लोकं प्रावृहदपानादन्तरिक्षलोकं व्यानादमुं लोकं स एतांस्त्रीँल्लोकानभ्यतप्यत सो ऽग्निमेवास्माल्लोकादसृजत वायुमन्तरिक्षलोकादादित्यं दिवः स एतानि त्रीणि ज्योतींष्यभ्यतप्यत सो ऽग्नेरेवर्चो ऽसृजत वायोर्यजूंष्यादित्यात्सामानि स एतां त्रयीं विद्यामभ्यतप्यत स यज्ञमतनुत स ऋचैवाशंसद्यजुषा प्राचरत्[2] साम्नोदगायदथैतस्या एव त्रय्यै विद्यायै तेजोरसं प्रावृहदेतेषामेव वेदानां भिषज्यायै स भूरित्यृचां प्रावृहद्भुव इति यजुषां स्वरिति साम्नां केन[3] दक्षिणतो ब्रह्मासीत्कस्य[4] दक्षिणतो वर्षीयानुदीचीनप्रवणो यज्ञः संतस्थे तस्य ह वै दक्षिणतो वर्षीयानुदीचीन[5]प्रवणो यज्ञः संतिष्ठते यस्यैवं विद्वान्ब्रह्मा भवति ॥ १० ॥

तदाहुर्यदृचा होता होता भवति यजुषाध्वर्युरध्वर्युः साम्नोद्गातोद्गाता केन ब्रह्मा ब्रह्मा भवतीति यमेवामुं त्रय्यै विद्यायै तेजोरसं प्रावृहत्तेन ब्रह्मा ब्रह्मा भवति तदाहुः किंविदं किंछन्दसं ब्रह्माणं वृणीतेत्यध्वर्युमित्येके स परिक्रमाणां चेतज्ञो भवतीति छन्दोगमित्येके तथा ह्यस्य त्रिभिर्वेदैर्हविर्यज्ञाः संस्क्रियन्त इति बह्वृचमिति त्वेव स्थितमेतत्परिचरणावितरौ वेदावत्र च भूयिष्ठा होत्रा आयत्ता भवन्तीत्यृग्भिर्ग्रहा गृह्यन्त ऋक्षु सामानि गीयन्ते तस्माद्बह्वृच एव स्यात्तदाहुः कियद्ब्रह्मा यज्ञस्य संस्करोति कियदन्य ऋत्विज इत्यर्धमिति ब्रूयाद्द्वे वै यज्ञस्य वर्तनी वाचान्या संस्क्रियते मनसान्या सा या वाचा संस्क्रियते तामन्य ऋत्विजः संस्कुर्वन्त्यथ या मनसा तां ब्रह्मा

---

1) so OMμLC, वशीयान् WBbK, वत्सीयान् w. 2) प्रातरत् OBLμC, प्रात्वरत् w, प्रावरत् b. 3) तेन WbMK. 4) तस्य WwBbMK. 5) उदीचीनैव WOwμBbK.

तस्माद्यावदृचा यजुषा साम्ना कुर्युस्तूष्णीं तावद्ब्रह्मासीतार्धं हि तद्यज्ञस्य संस्करोति ॥ ११ ॥

अथ यत्रैनं ब्रूयुर्ब्रह्मन्प्रणेष्यामो ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो[1] ब्रह्मन्प्रस्थास्यामो ब्रह्मन्त्स्तोष्याम इत्यो३मित्येतावता प्रसुयादेतद्ध वा एकमक्षरं त्रयीं विद्यां प्रतिप्रति तथा हास्य त्रय्या विद्यया प्रसूतं भवति ब्रह्मणि वै यज्ञः प्रतिष्ठितो यद्वै यज्ञस्य स्खलितं वोल्बणं वा भवति ब्रह्मण एव तत्प्राहुस्तत्स त्रय्या विद्यया भिषज्यत्यथ यद्यृच्युल्बणं स्याच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा गार्हपत्ये प्रायश्चित्ताहुतिं जुहुयाद्भूः स्वाहेति तदृचमृचि दधात्यृचर्चि प्रायश्चित्तिं करोत्यथ यदि यजुष्युल्बणं स्याच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वान्वाहार्यपचने प्रायश्चित्ताहुतिं जुहुयाद्धविर्यज्ञ आग्नीध्रीये सौम्ये ऽध्वरे भुवः स्वाहेति तद्यजुर्यजुषि दधाति यजुषा यजुषि प्रायश्चित्तिं करोत्यथ यदि साम्न्युल्बणं स्याच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाहवनीये प्रायश्चित्ताहुतिं जुहुयात्स्वः स्वाहेति तत्साम साम्नि दधाति साम्ना साम्नि प्रायश्चित्तिं करोत्यथ यद्यविज्ञातमुल्बणं स्याच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाहवनीय एव प्रायश्चित्ताहुतिं जुहुयाद्भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्येष ह वै यज्ञस्य व्यृद्धं समर्धयति य एताभिर्व्याहृतिभिः प्रायश्चित्तिं करोति न ह वा उपस्तो[2] ब्रूयान्नाहमेतद्वेदेत्येता व्याहृतीर्विद्वान्त्सर्वं ह वा उ स वेद य एता व्याहृतीर्वेद तद्यथा ह वै दारुणश्लेष्मसंश्लेषणं स्यात्परिचर्मण्यं वैवमेवैता व्याहृतयस्त्रय्यै विद्यायै संश्लेषिण्यः ॥ १२ ॥

अथ यद्ब्रह्मसदनात्तृणं निरस्यति शोधयत्येवैनत्तदथोपविशतीदमहमर्वावसोः सदसि सीदामीत्यर्वावसुर्ह वै देवानां ब्रह्मा तमेवैतत्पूर्वं सादयत्यरिष्टं यज्ञं तनुतादि[3]त्यथोपविश्य जपति बृहस्पतिर्ब्रह्मेति बृहस्पतिर्ह वै देवानां ब्रह्मा तस्मिन्नेवैतदनुज्ञामिच्छते प्रणीतासु प्रणी-

1) प्रतरिष्यामो OL, प्रत्वरिष्यामो w, प्रवरिष्यामो b. 2) उपश्रुतो Oμb. 3) तनुथादि° WB.

यमानासु वाचं यच्छत्या हविष्कृत उद्वादनादेतद्वै यज्ञस्य द्वारं तदेतदशून्यं करोतीष्टे च स्विष्टकृत्यानुयाजानां प्रसवादेतद्व वै यज्ञस्य द्वितीयं द्वारं तदेवैतदशून्यं करोत्यथ यत्र ह तद्देवा यज्ञमतन्वत तत्सवित्रे प्राशित्रं परिजहुस्तस्य पाणी प्रचिच्छेद तस्मै हिरण्मयौ प्रतिदधुस्त[1]स्माद्धिरण्यपाणिरिति स्तुतस्तद्भगाय परिजहुस्तस्याक्षिणी निर्जघान तस्मादाहुरन्धो भग इति तत्पूष्णे परिजहुस्तस्य दन्तान्परोवाप तस्मादाहुरदन्तकः पूषा करम्भभाग इति ते देवा ऊचुः ॥ १३ ॥

इन्द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठस्तस्मा एनत्परिहरतेति तत्तस्मै परिजहुस्तत्स ब्रह्मणा शमयां चकार तस्मादाहेन्द्रो ब्रह्मेति तत्प्रतीक्षते मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्ष इति मित्रस्यैवैनत्तच्चक्षुषा शमयत्यथैनत्प्रतिगृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीत्येताभिरेवैनत्तद्देवताभिः शमयति तद्व्युह्य तृणानि प्राग्दण्डं स्थण्डिले निदधाति पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयाम्यदित्या उपस्थ इति पृथिवी वा अन्नानां शमयित्री शमयत्येवैनत्तत्तत आदाय प्राश्नात्यग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामीत्यग्निर्वा अन्नानां शमयिता शमयत्येवैनत्तदथापो ऽन्वाचामति शान्तिरसीति शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते ऽथ प्राणान्त्संमृशति तद्यदेवात्र प्राणानां क्रूरीकृतं यद्विलिष्टं तदेवैतदाप्याययति तद्भिषज्यतीन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामीति नाभिमन्ततो ऽभिमृशतीन्द्रो ह्येवैनत्तच्छमयां चकाराथ यत्सावित्रेण जपेन प्रसौति सविता वै प्रसविता कर्मण एव प्रसवाय ॥ १४ ॥

प्रजापतिर्ह यज्ञं ससृजे सो ऽग्न्याधेयेनैव रेतो ऽसृजत देवान्मनुष्यानसुरानित्यग्निहोत्रेण दर्शपूर्णमासाभ्यामिन्द्रमसृजत तेभ्य एतदन्नपानं ससृज एतान्हविर्यज्ञान्त्सौम्यमध्वरमित्यथो यं यं काममैच्छंस्तं

1) °दहुस्त° LO*u*.

तमेतैरयनैरापुरन्नाद्यमाग्रयणेन तदाहुः कस्मादयनानीति गमनान्येव भवन्ति कामस्य कामस्य स्वर्गस्य च लोकस्य चातुर्मास्यैराप्नुवन्त्स्वर्गाँल्लोकान्त्सर्वान्कामान्त्सर्वा अष्टीः[1] सर्वममृतत्वं स एष प्रजापतिरेव संवत्सरश्चतुर्विंशो यच्चातुर्मास्यानि तस्य मुखमिव वैश्वदेवं दर्शपूर्णमासौ पर्वाण्यहोरात्राण्यस्थिमज्जानि बाहू वरुणप्रघासाः प्राणो ऽपानो व्यान इत्येतास्तिस्र इष्टय आत्मा महाहविर्या इमा अन्तर्देवतास्तदन्या इष्टीः[2] प्रतिष्ठा शुनासीरीयं स एष प्रजापतिरेव संवत्सरश्चतुर्विंशो यच्चातुर्मास्यानि सर्वं वै प्रजापतिः सर्वं चातुर्मास्यानि तत्सर्वेण सर्वमाप्नोति य एवं वेद य एवं वेद ॥ १५ ॥

॥ इति षष्ठो ऽध्यायः समाप्तः ॥

वाग्दीक्षा वाचा हि दीक्षते प्राणो दीक्षितो वाचा वै दीक्षया देवाः प्राणेन दीक्षितेन सर्वान्कामानुभयतः परिगृह्यात्मन्नदधत तथो एवैतद्यजमानो वाचैव दीक्षया प्राणेन दीक्षितेन सर्वान्कामानुभयतः परिगृह्यात्मन्धत्त आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै देवानामवरार्ध्यो विष्णुः परार्ध्यस्तद्यश्चैव देवानामवरार्ध्यो यश्च परार्ध्यस्ताभ्यामेवैतत्सर्वा देवताः परिगृह्य सलोकतामाप्नोति तस्मात्कामं पूर्वो दीक्षित्वा संसनुयात्पूर्वस्य ह्यस्य देवताः परिगृहीता भवन्त्यशरीराभिः प्राणदीक्षाभिर्दीक्षते प्राणा वै प्रयाजा अपाना अनुयाजास्तद्यत्प्रयाजानुयाजैश्चरन्ति तत्प्राणापाना दीक्षन्ते यद्धविषा तच्छरीरं सो ऽयं शरीरेणैव दीक्षमाणेन सर्वान्कामानाप्नोति प्राणापानैर्दीक्षमाणैः सर्वासां देवतानां सलोकतां सायुज्यम् ॥ १ ॥

पञ्चदश सामिधेनीरन्वाह वज्रो वै सामिधेन्यः पञ्चदशो वै वज्रो वार्त्रघ्नावाज्यभागौ भवतो वज्रो वार्त्रघ्नावाज्यभागौ त्रिष्टुभौ हविषो याज्यापुरोनुवाक्ये वज्रस्त्रिष्टुबेतेन वै देवास्त्रिःसमृद्धेन वज्रेणेभ्यो लो-

1) इष्टीः W. 2) so alle Hss.

केभ्यो ऽसुराननुदन्त तथो एवैतद्यजमान एतेनैव त्रिःसमृद्धेन वज्रेणैभ्यो लोकेभ्यो द्विषतो भ्रातृव्यान्नुदते वज्रो वार्त्रघ्नावाज्यभागौ ता उक्तावथातो हविषो याज्यापुरोनुवाक्ये उप[1] वां जिह्वा घृतमाचरण्यदि[2]-त्यावती तत्पुरोनुवाक्यारूपं प्रति वां जिह्वा घृतमुच्चरण्यदित्युद्वती तद्याज्यारूपं त्रिष्टुभौ संयाज्ये बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधात्यागुर उदृचमितीडायां सूक्तवाके चाह यदा वा आग्नावैष्णवः पुरोडाशो निरुप्यते ऽथैव दीक्षित इति ह स्माह तस्मादागुर उदृचमित्येव ब्रूयाद्यथैव दीक्षितस्य न सूक्तवाके यजमानस्य नाम गृह्णाति देवगर्भो वा एष यद्दीक्षितो न वा अजातस्य गर्भस्य नाम कुर्वन्ति तस्मादस्य नाम न गृह्णाति ॥ २ ॥

न वेदे पत्नीं वाचयति नैनं स्तृणात्यसंस्थित इव वा अत्र यज्ञो यत्सौम्यो ऽध्वरो नेत्पुरा कालात्सौम्यमध्वरं संस्थापयानीति तदाहुः कस्माद्दीक्षितस्यान्ये नाम न गृह्णन्तीत्यग्निं वा आत्मानं दीक्षमाणो ऽभिदीक्षते तद्यदस्यान्ये नाम न गृह्णन्ति नेदग्निमासीदामेति यदु सो ऽन्यस्य नाम न गृह्णाति नेदेनमग्निर्भूतः प्रदहानीति यमेव द्विष्यात्तस्य दीक्षितः सन्नाम ग्रसेतैव तदेवैनमग्निर्भूतः प्रदहत्यथ यमिच्छेद्विचक्षणवत्या वाचा तस्य नाम गृह्णीयात्सो तत्र प्रायश्चित्तिश्चक्षुर्वै विचक्षणं चक्षुषा हि विपश्यत्येषा ह त्वेव व्याहृतिर्दीक्षितवादः सत्यमेव स यः सत्यं वदति स दीक्षित इति ह स्माह तदाहुः कस्माद्दीक्षितस्याशनं नाश्नन्तीति हविरेष भवति यद्दीक्षते तद्यथा हविषो ऽनवत्तस्याश्नीयादेवं तत्कामं प्रसुते ऽश्नीयात्तद्यथा हविषो ऽयातयामस्याश्नीयादेवमु तत्तदाहुः कस्माद्दीक्षितो ऽग्निहोत्रं न जुहोतीत्यसुरा वा आत्मन्नजुहवुरुद्वाते ऽनग्नौ ते पराभवन्ननग्नौ जुह्वतो ऽथ देवा इममेव प्राणमग्निमन्तरादधत तद्यत्सायंप्रातर्व्रतं प्रदीयते ऽग्निहोत्रं हैवास्यैतस्मिन्प्राणे

---

1) so alle Hss., TS. 1, 8, 22, 1 und AV. 7, 29, 1 **प्रति.** 2) TS. °चरण्येत्, AV. °चरण्यात्.

ऽग्नौ संततमव्यवच्छिन्नं हुतं भवत्येषामग्निहोत्रस्य संततिर्दीक्षासु प्रोपसत्सु चरन्ति का मीमांसा सुत्यायाम् ॥ ३ ॥

अथातः कैशिनी दीक्षा केशी ह दार्भ्यो दीक्षितो निषसाद तं ह हिरण्मयः शकुन आपत्योवाचादीक्षितो वा असि दीक्षामहं वेद तां ते ब्रवाणि सक्षद्यजे तस्य क्षयाद्बिभेमि सक्षदिष्टस्याहो त्वमक्षितिं वेत्थ तां त्वं मह्यमिति स ह तथेत्युवाच[1] तौ ह संप्रोचाते स ह स आसोल्लो वा वार्ष्णिवृद्ध इटन्वा काव्यः शिखण्डी वा याज्ञसेनो यो वा स आस स स आस स होवाच शरीराणि वा एतयेध्या दीक्षन्ते या वा इमाः पुरुषे देवता यस्यैता दीक्षन्ते स दीक्षित इति ह स्माह स यत्राध्वर्युरौद्ग्रभणानि जुहोति तदुप यजमानः पञ्चाहुतीर्जुहुया-न्मनो मे मनसा दीक्षतां स्वाहेति प्रथमां वाङ्मे वाचा दीक्षतां स्वा-हेति द्वितीयां प्राणो मे प्राणेन दीक्षतां स्वाहेति तृतीयां मध्ये प्रा-णमाह मध्ये ह्ययं प्राणश्चक्षुर्मे चक्षुषा दीक्षतां स्वाहेति चतुर्थीं श्रोत्रं मे श्रोत्रेण दीक्षतां स्वाहेति पञ्चमीं तदु ह स्माह कौषीतकिर्न हो-तव्या अतिरिक्ता आहुतयः स्युर्यद्धूयेरन्नध्वर्युमेव जुह्वतमन्वारभ्य प्रती-कैरनुमन्त्रयेत मनो मे मनसा दीक्षतामिति प्रथमां वाङ्मे वाचा दीक्षतामिति द्वितीयां प्राणो मे प्राणेन दीक्षतामिति तृतीयां मध्ये प्राणमाह मध्ये ह्ययं प्राणश्चक्षुर्मे चक्षुषा दीक्षतामिति चतुर्थीं श्रोत्रं मे श्रोत्रेण दीक्षतामिति पञ्चमीं दीक्षयत्यु हैवैता याः पुरुषे देवता नो अतिरिक्ता आहुतयो हूयन्त इत्यथ खलु अद्धैव सक्षदिष्टस्याक्षितिः स यः श्रद्दधानो यजते तस्येष्टं न क्षीयत आपो ऽक्षितिर्या इमा एषु लोकेषु याश्चेमा अध्यात्मं स[2] यो मय्यक्षितिरिति विद्वान्यजते तस्येष्टं न क्षीयत एतामु हैव तत्केशी दार्भ्यो हिरण्मयाय शकुनाय सक्षदि-ष्टस्याक्षितिं प्रोवाचापराह्णे दीक्षते ऽपराह्णे ह वा एष सर्वाणि भूतानि

1) so M, तथेत्योवाच die übr. Hss. und C. 2) अध्यात्मन्स WLOKwμ.

संपृङ्क्ते ऽपि ह वा एनं रशना[1] अतियन्ति तस्माल्लोहितायन्निवास्तमेत्येतस्येवात्मानं दीक्षमाणो ऽभिदीक्षते य एष तपति तस्मादपराह्णे दीक्षते सर्वेषामेव कामानामाप्त्यै ॥ ४ ॥

प्रायणीयेन वै देवाः प्राणमाप्नुवन्नुदयनीयेनोदानं तथो एवैतद्यजमानः प्रायणीयेनैव प्राणमाप्नोत्युदयनीयेनोदानं तौ वा एतौ प्राणोदानावेव यत्प्रायणीयोदयनीये तस्माद्य एव प्रायणीयस्यर्त्विजस्त उदयनीयस्य स्युः समानौ हीमौ प्राणोदानौ ॥ ५ ॥

प्रायणीयेन ह वै देवाः स्वर्गं लोकमभिप्रयाय दिशो न प्रजज्ञुस्तानग्निरुवाच मह्यमेकामाज्याहुतिं जुहुताहमेकां दिशं प्रज्ञास्यामीति तस्मा अजुहवुः स प्राचीं दिशं प्राजानात्तस्मात्प्राञ्चमग्निं प्रणयन्ति प्राग्यज्ञस्तायते प्राञ्च उ एवास्मिन्नासीना जुह्वत्येषा हि तस्य दिक्प्रज्ञाताथाब्रवीत्सोमो मह्यमेकामाज्याहुतिं जुहुताहमेकां दिशं प्रज्ञास्यामीति तस्मा अजुहवुः स दक्षिणां दिशं प्राजानात्तस्मात्सोमं क्रीतं दक्षिणा परिवहन्ति दक्षिणा तिष्ठन्नभिष्टौति दक्षिणा तिष्ठन्परिदधाति दक्षिणो एवैनमासीना अभिषुण्वन्त्येषा हि तस्य दिक्प्रज्ञाताथाब्रवीत्सविता मह्यमेकामाज्याहुतिं जुहुताहमेकां दिशं प्रज्ञास्यामीति तस्मा अजुहवुः स प्रतीचीं दिशं प्राजानात्तदसौ वै सविता यो ऽसौ तपति तस्मादेनं प्रत्यञ्चमेवाहरहर्यन्तं पश्यन्ति न प्राञ्चमेषा हि तस्य दिक्प्रज्ञाताथाब्रवीत्पथ्या स्वस्तिर्मह्यमेकामाज्याहुतिं जुहुताहमेकां दिशं प्रज्ञास्यामीति तस्या अजुहवुः सोदीचीं दिशं प्राजानाद्वाग्वै पथ्या स्वस्तिस्तस्मादुदीच्यां दिशि प्रज्ञाततरा वागुद्यत उदञ्च उ एव यन्ति वाचं शिक्षितुं यो वा तत आगच्छति तस्य वा शुश्रूषन्त इति ह स्माहैषा हि वाचो दिक्प्रज्ञाताथाब्रवीददितिर्मह्यमेकामन्नस्याहुतिं जुहुताहमेकां दिशं प्रज्ञास्यामीति तस्या अजुहवुः सोर्ध्वां दिशं प्राजा-

1) so C, रजना BLK, रजता M.

नादियं वा अदितिस्तस्मादस्यामूर्ध्वा ओषधय ऊर्ध्वा वनस्पतय ऊर्ध्वा मनुष्या उत्तिष्ठन्त्यूर्ध्वो ऽग्निर्दीप्यते यदस्यां किंचोर्ध्वमेव तदायत्तमेषा हि तस्यै दिक्प्रज्ञाता ॥ ६ ॥

एवं वै देवाः प्रायणीयेन स्वर्गं लोकं प्राजानंस्तथो एवैतद्यजमानः प्रायणीयेनैव स्वर्गं लोकं प्रजानाति ते समे स्यातां प्रायणीयोदयनीये देवरथो वा एष यद्यज्ञस्तस्य हैते पक्षसी यत्प्रायणीयोदयनीये ते यः समे कुरुते यथोभयतःपक्षसा रथेन धावयन्नध्वानं यत्राकूतं समश्नुवीतैवं स स्वस्ति स्वर्गं लोकं समश्नुते ऽथ यो विषमे कुरुते यथान्यतरतःपक्षसा रथेन धावयन्नध्वानं यत्राकूतं न समश्नुवीतैवं स न स्वस्ति स्वर्गं लोकं समश्नुते तस्मात्समे एव स्यातां प्रायणीयोदयनीये शंय्वन्तं प्रायणीयं शंय्वन्तमुदयनीयम् ॥ ७ ॥

पथ्यां स्वस्तिं प्रथमां प्रायणीये यजत्यथाग्निमथ सोममथ सवितारमथादितिं स्वर्गं वै लोकं प्रायणीयेनाभिप्रैति तद्यत्पुरस्तात्पथ्यां स्वस्तिं यजति स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अग्निं प्रथममुदयनीये यजत्यथ सोममथ सवितारमथ पथ्यां स्वस्तिमथादितिमिमं वै लोकमुदयनीयेन प्रत्येति तद्यत्परस्तात्पथ्यां स्वस्तिं यजति स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते ऽस्य लोकस्य समष्ट्यै ता वै पञ्च देवता यजति ताभिर्यत्किंच पञ्चविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमाप्नोति तासां याज्यापुरोनुवाक्यास्ता वै स्वस्तिमत्यः पथिमत्यः पारितवत्यः प्रवत्यो नीतवत्यो भवन्ति मरुतो ह वै देवविशो ऽन्तरिक्षभाजना ईश्वरा यजमानस्य स्वर्गं लोकं यतो यज्ञवैशसं कर्तोस्तद्यत्स्वस्तिमत्यः पथिमत्यः पारितवत्यः प्रवत्यो नीतवत्यो भवन्ति नैनं मरुतो देवविशो हिंसन्ति स्वस्ति स्वर्गं लोकं समश्नुते ता वै विपर्यस्यति याः प्रायणीयायां पुरोनुवाक्यास्ता उदयनीयायां याज्याः करोति या याज्यास्ताः पुरोनुवाक्याः ॥ ८ ॥

प्रेव वा एषो ऽस्माल्लोकाच्च्यवते यः प्रायणीयेनाभिप्रैति तद्य-

द्विपर्यस्यति तदस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठायामप्रच्युत्यामथो प्राणा वै छन्दांसि प्राणानेव तदात्मन्व्यतिषजत्यविबर्हाय तस्माद्वीमे प्राणा विष्वञ्चो वान्तो न निर्वान्ति[1] त्वां चित्रश्रवस्तम यद्वाहिष्ठं तदग्नय इत्यनुष्टुभौ संयाज्ये ततिर्वै यज्ञस्य प्रायणीयं वागुदयनीयं वागनुष्टुब्वाचा यज्ञस्तायते नैते विपर्यस्यति प्रतिष्ठे वै संयाज्ये नेत्प्रतिष्ठे व्यतिषजानीति शंय्वन्तं भवत्यभिक्रान्त्यै तद्रूपं तद्यथोपप्रयाय स्वर्गस्य लोकस्य नेदीयस्तायां वसेदेवं तद्द्वेव शंय्वन्तं भवति सर्वा ह वै देवताः प्रायणीये संगच्छन्ते स यो ऽत्र पत्नीः संयाजयेद्यथा संगतां भूमानं देवानां पत्नीरभ्यवनयेदेवं तद्यस्तं तत्र ब्रूयात्संगतां वा अयं भूमानं देवानां पत्नीरभ्यवानैषीत्सभामस्य पत्न्यभ्यवैष्यतीति तथा ह स्यात्तस्मादु शंय्वन्तं भवति देवतानामसमराय ॥ ९ ॥

असुरा वा अस्यां दिशि देवान्त्समरुन्धन्येयं[2] प्राच्युदीची त एतस्यां दिशि सन्तः सोमं राज्यायाभ्यषिञ्चन्त ते सोमेन राज्ञैभ्यो लोकेभ्यो ऽसुराननुदन्त तथो एवैतद्यजमानः सोमेनैव राज्ञैभ्यो लोकेभ्यो द्विषतो भ्रातृव्यान्नुदते तं वै चतुर्भिः क्रीणाति गवा चन्द्रेण वस्त्रेण च्छागयाचतुरं वै द्वंद्वं मिथुनं प्रजननं प्रजात्यै तदसौ वै सोमो राजा विचक्षणश्चन्द्रमाः स इमं क्रीतमेव प्रविशति तद्यत्सोमं राजानं क्रीणात्यसौ वै सोमो राजा विचक्षणश्चन्द्रमा अभिषुतो ऽसदिति तस्मै क्रीताय नवान्वाह नवेमे प्राणाः प्राणानेव तद्यजमाने दधाति सर्वायुत्वायास्मिँल्लोके ऽमृतत्वायामुष्मिन्भद्रादभि श्रेयः प्रेहीति प्रवर्तीं प्रवर्त्यमानायान्वाह बृहस्पतिः पुरएता ते अस्त्विति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मयशसस्यावरुद्ध्या इमां धियं शिक्षमाणस्य देव वनेषु व्यन्तरिक्षं ततानेति त्रिष्टुभौ वारुण्यावन्वाह क्षत्रं वै त्रिष्टुप्क्षत्रं वरुणः क्षत्रयशसस्यावरुद्ध्यै सोम यास्ते मयोभुव इति चतस्रो गायत्रीः सौमीरन्वाह ब्रह्म वै

---

1) so M, alle übrigen Hss. und C ऽवाञ्चो ऽनुनिर्वान्ति. 2) so OMμ, समरुन्धन्नेयं BbWwLK.

गायत्री चत्रं सोमो ब्रह्मयशसस्य च चत्रयशसस्य चावरुद्धा उत्तमाया अर्धर्चमुक्त्वोपरमत्यमृतं वा ऋगमृतं तत्प्रविशत्यथो ब्रह्म वा ऋगुभयत एव तद्ब्रह्मार्धर्चौ वर्म कुरुते तद्यत्र क्वचार्धर्चेन वा पादेन वोपरमेदे-तद्ब्राह्मणमेव तद्या ते धामानि हविषा यजन्तीति प्रवतीं प्रपाद्यमा-नायान्वाहागन्देव ऋतुभिर्वर्धतु चयमित्यागतवत्यर्तुमत्या परिदधाति संवत्सरो वै सोमो राजेति ह स्माह कौषीतकिः सो ऽभ्यागच्छन्नृतु-भिरेव सहाभ्येतीत्यभिरूपा अन्वाह यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै ता वै नवान्वाह तासामुक्तं ब्राह्मणं त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया त्रयोदश संपद्यन्ते द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्या अथ यत्त्रयोदशीमन्वाहास्ति त्रयोदशो मास उपचरो विज्ञात इव त-स्याप्त्यै तस्याप्त्यै ॥ १० ॥

॥ इति सप्तमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

आतिथ्येन ह वै देवा द्विपदश्च चतुष्पदश्च पशूनापुस्तथो एवैत-द्यजमान आतिथ्येनैव द्विपदश्च चतुष्पदश्च पशूनाप्नोत्यासन्ने हविष्यातिथ्ये ऽग्निं मन्थन्ति शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदातिथ्यं प्राणो ऽग्निः शीर्षंस्त-त्प्राणं दधाति द्वादशाग्निमन्थनीया अन्वाह द्वादश वै मासाः संव-त्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्या अभि त्वा देव सवितरिति सावित्रीं प्रथमा-मन्वाह सवितृप्रसूततायै सवितृप्रसूतस्य ह वै न काचन रिष्टिर्भवत्य-रिष्ट्यै मही द्यौः पृथिवी च न इति द्यावापृथिवीयामन्वाह प्रतिष्ठे वै द्यावापृथिवी प्रतिष्ठित्या एव त्वामग्ने पुष्करादधीति मथितवन्तं तृचं मथ्यमानायान्वाहोत ब्रुवन्तु जन्तव इति जातवतीं जाताया यं हस्ते न खादिनमिति हस्तवतीं हस्तेन धार्यमाणाय प्र देवं देव-वीतय इति प्रवतीं प्रह्रियमाणाया जातं जातवेदसीत्यावतीमाह्रिय-मानायाग्निनाग्निः समिध्यते त्वं ह्यग्ने अग्निनेति समिद्धवत्यौ समि-ध्यमानाय तं मर्जयन्त सुक्रतुमिति परिदधाति स्वेषु चयेषु वाजि-नमित्यन्तवत्यान्तो वै चयो ऽन्तः परिधानीयान्ते ऽन्तं दधाति त्रिः

प्रथमया त्रिरुत्तमया षोडश संपद्यन्ते षोडशकलं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्यै ॥ १ ॥

एतया त्वत्र च चातुर्मास्येषु चाथ यत्र पशुरालभ्यते तदेतां पराचीमनूच्य यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इति त्रिष्टुभा परिदधाति त्रैष्टुभाः पशवः पशूनामेवाप्त्यै त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया सप्तदश संपद्यन्ते सप्तदशो वै प्रजापतिरेतद्वा आर्धुकं[1] कर्म यत्प्रजापतिसंमितं सप्तदश सामिधेनीरन्वाह सप्तदशो वै प्रजापतिरेतद्वा आर्धुकं[1] कर्म यत्प्रजापतिसंमितं वार्त्रघ्नावाज्यभागौ भवतः पाप्मन एव वधायाथो हास्य पौर्णमासात्तन्त्रादनितं भवत्यतिथिमन्तौ हैके कुर्वन्ति वार्त्रघ्नौ त्वेव स्थितावृग्याज्यौ स्यातामिति हैक आकूर्त्यग्याज्या वा एता देवता उपसत्सु भवन्तीति वदन्तो जुषाणयाज्यौ त्वेव स्थितौ सोमं सन्तं विष्णुमिति[2] यजति तद्यदेवेदं क्रीतो विशतीव तदु हैवास्य वैष्णवं रूपं यद्वेव सोमं सन्तं विष्णुमिति[2] यजत्यैत्रैवैतेन नाम्ना यद्विष्णुरित्याद्यो ऽमुना यत्सोम इति तस्मात्सोम इति वदन्तो जुह्वत्येवं भक्षयन्ति त्रिष्टुभौ हविषो याज्यापुरोनुवाक्ये बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधाति होतारं चित्ररथमध्वरस्य यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न इति संयाज्ये अतिथिमत्यौ रथवत्यौ त्रिष्टुभावाग्नेय्यौ तद्यथा चतुःसमृद्धमेवं तदुपनामुक उ एवैनं रथो भवति य एते कुरुत इडान्तं भवत्य[3]भिक्रान्त्यै तद्रूपं तद्यथोपप्रयाय स्वर्गस्य लोकस्य नेदीयस्तायां वसेदेवं तदुपांशुहविष एता इष्टयो भवन्ति दीक्षणीयाप्रायणीयातिथ्योपसदो रेतःसिक्तिर्वा एता इष्टय उपांशु वै रेतः सिच्यत उत्सृजन्तः कर्माणि यन्ति पत्नीसंयाजान्ता दीक्षणीया शंय्वन्ता प्रायणीयेडान्तातिथ्या देवता उपसत्सु प्रतियजत्युत्सर्गं वै प्रजा-

---

1) आर्ध्रुकं M an allen Stellen. 2) विष्णुरिति M. 3) w ins. अभिक्रान्तं भवत्य°.

पतिरेतैः कर्मभिः स्वर्गं लोकमैत्तथो एवैतद्यजमान उत्सर्गमेवैतैः कर्मभिः स्वर्गं लोकमेति ॥ २ ॥

शिरो वा एतद्यज्ञस्य यन्महावीरस्तन्न प्रथमयज्ञे प्रवृञ्ज्यादुपनामुक उ एवैनमुत्तरो यज्ञो भवति यः प्रथमयज्ञे न प्रवृणक्ति कामं तु यो ऽनूचानः श्रोत्रियः स्यात्तस्य प्रवृञ्ज्यादात्मा वै स यज्ञस्यात्मनैव तद्यज्ञं समर्धयति तदसौ वै महावीरो यो ऽसौ तपत्येतमेव तत्प्रीणाति तमेकशतेनाभिष्टुयाच्छतयोजने ह वा एष इतस्तपति स शतेनैवैतं शतयोजनमध्वानं समश्नुते ऽथ यैकशततमी स यजमानलोकस्तमेतमात्मानं यजमानो ऽभिसंभवति यमेतमादित्ये पुरुषं वेदयन्ते स इन्द्रः स प्रजापतिस्तद्ब्रह्म तदत्रैव यजमानः सर्वासां देवतानां सलोकतां सायुज्यमाप्नोत्यनवानमभिष्टुयात्प्राणानां संतत्यै संतता इव हीमे प्राणा उच्चैर्निरुक्तमभिष्टुयात्प्राणा वै स्तवो[1] निरुक्तो ह्येष वाग्देवत्यो ह्येष सावित्रीः प्रथमा अभिष्टौति सवितृप्रसूततायै सवितृप्रसूतस्य ह वै न काचन रिष्टिर्भवत्यरिष्ट्यै ॥ ३ ॥

ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादित्यदो वै ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्यत्रासौ तपति तदेव तद्यजमानं दधात्यञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्राः संसीदस्व महाँ असीत्यक्तवतीं च सन्नवतीं चाभिरूपे अभिष्टौति भवा नो अग्ने सुमना उपेतौ तपोष्वग्ने अन्तराँ अमित्रान्यो नः सनुत्यो अभिदासदग्न इति तिस्रस्तपस्वतीरभिरूपा अभिष्टौति यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमिति राक्षोघ्नीरभिष्टौति रक्षसामपहत्या अग्निर्वै रक्षसामपहन्ता ता वै पञ्च भवन्ति दिशां रूपेण दिग्भ्य एवैतानि तन्निर्हन्त्यथो यानेवाध्वर्युः प्रादेशानभिमिमीते तानेवैताभिरनुवदति परि त्वा गिर्वण गिरो ऽधि द्वयोरदधा उक्थ्यं वच इत्यैन्द्र्यावभिरूपे अभिष्टौत्यैन्द्रमेव

1) स्तुभो WwBbMμK.

स्वाहाकारमेताभ्यामनुवदत्यथो यानेवाध्वर्युः शकलान्परिचिनोति तान्पूर्वयानुवदति यमुत्तममभिनिदधाति तमुत्तरया शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यदर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्वेति पौष्णीं च रौद्रीं चाभिरूपे अभिष्टौति पौष्णं चैव रौद्रं च स्वाहाकारावेताभ्यामनुवदत्यथो यावेवाध्वर्युः सुवर्णरजतौ हिरण्यशकलौ करोति तावेवैताभ्यामनुवदति पतंगमक्तमसुरस्य माययेति प्राणो वै पतंगो वायुर्वै प्राणो वायव्यमेव स्वाहाकारमेताभिरनुवदत्यपश्यं त्वा मनसा चेकितानमित्येतदस्यायतने प्रजाकामस्याभिष्टुयादथो उभे असंपन्नकारी ॥ ४ ॥

स्रक्वे द्रप्सस्य धमतः समस्वरन्निति सर्वे पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पत इति द्वे वि यत्पवित्रं धिषणा अतन्वतेत्येका ता द्वादश पावमान्यः सौम्यमेव स्वाहाकारमेताभिरनुवदत्ययं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा इतीन्द्र उ वै वेन ऐन्द्रमेव स्वाहाकारमेताभिरनुवदति तस्यैकामुत्सृजति नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तमिति सो ऽयमात्मनो ऽतीकाशस्तामुत्तरासु करोति तेनो सानन्तर्हिता भवत्युभयतो वेनं पापोक्तस्य पावमानीरभिष्टुयादात्मा वै वेनः पवित्रं वै पावमान्यः पुनात्येवैनं तद्गणानां त्वा गणपतिं हवामह इति ब्राह्मणस्पत्या अभिरूपा अभिष्टौति शिरो वा एतद्ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणैव तच्छिरः समर्धयति स यत्रोपाधिगच्छेद्बृहद्वदेम विदथे सुवीरा इति तद्वीरकामायै वीरं ध्यायाल्लभते ह वीरं का राधद्धोत्राश्विना वामिति नवाकूध्रीच्यो गायत्रच्छन्दस इव वा अकूध्रीच्यो गायत्र उ वै प्राणः प्राणो वा अकूध्रीच्य आ नो विश्वाभिरूतिभिरित्यानुष्टुभं तृचं सा वाग्विष्णुर्योनिं कल्पयत्वित्येतदस्यायतने प्रजाकामस्याभिष्टुयादथो उभे असंपन्नकारी ॥ ५ ॥

प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वमिति पूर्वाह्णे सूक्तमाभात्यग्निरुषसामनीकमित्यपराह्णे त्रैष्टुभे पञ्चर्चे तच्चतुरीडे द्यावापृथिवी पूर्वचित्तय इति जागतं पञ्चविंशं तच्छ्रोत्रं शिरो वा एतत्तद्वै शिरः समृद्धं

यस्मिन्प्राणो वाक्चक्षुः श्रोत्रमिति तानेवास्मिंस्तद्दधाति रुचितो घर्म इत्युक्ते ऽरूरुचदुषसः पृश्निरग्रिय इति रुचितवतीमभिरूपामभिष्टौति द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानिति परिवत्या परिदधात्यभिरूपा अभिष्टौति यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै ता एकशतमृचो भवन्ति तासामुक्तं ब्राह्मणमथ यदप उपस्पृशति शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते ऽथ यदवकाशैरुपतिष्ठते प्राणा वा अवकाशाः प्राणानेव तदात्मन्धत्ते ऽथ यदप उपस्पृशति शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते त्रयस्त्रिंशदुत्तरास्त्रयस्त्रिंशद्वै सर्वा देवतास्ता एवैतदुद्यन्तुमर्हन्ति ताभ्यो वै तत्समुन्नीतम् ॥ ६ ॥

अभिरूपा दोहनीया अभिष्टौति यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्या आ सुते सिञ्चत श्रियमा नूनमश्विनोर्ऋषिरित्यासिक्तवत्यावभिरूपे अभिष्टौत्युदु ष्य देवः सविता हिरण्ययेत्युद्यम्यमान उद्यतवतीमभिरूपामभिष्टौति प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति प्रव्रजत्सु प्रवतीं ब्राह्मणस्पत्यामभिरूपामभिष्टौति नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तमिति व्रजत्सु पतन्तमित्यभिरूपामभिष्टौति द्वाभ्यां यजेद्द्वंद्वं वै वीर्यं सवीर्यतायै[1] त्रिष्टुब्वतीभ्यां पूर्वाह्णे त्रैष्टुभो ह्येष त्रीँल्लोकान्त्स्तब्ध्वा तिष्ठति जगद्वतीभ्यामपराह्णे जागतो ह्येष एतमु ह विशन्तं जगदनु सर्वं विशति विपर्यस्य[2] दाशतयीभ्यां वषट्कुर्यादिति हैक आहुर्यथाम्नातमिति त्वेव स्थितमथोत्तरा अभिरूपा अभिष्टौति यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै हविर्हविष्मो महि सद्म दैव्यमिति पुराहुतेः प्रापणात्पुनर्हविषमेवैनं तदयातयामानं करोति सूयवसाद्भगवती हि भूया इत्याशीर्वत्या परिदधाति पशुभ्य एव तदाशिषं वदते तथा ह यजमानात्पशवो ऽनुत्क्रामुका भवन्त्यथ यदप उपस्पृशति शान्तिर्वै भेषजमापः

1) सुवीर्यतायै b. 2) विपर्यस्यति LbK.

शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते ऽथ वै सुते प्रवर्ग्य इत्याचक्षते स्तुते बहिष्पवमाने तदश्विनौ देवा उपाह्वयन्त एतस्मिन्[1] काल आग्नीध्रीये प्रवृञ्ज्युस्तद्यथैवाद उपसत्स्वेवमेवाप्यत्र सुत्यायामनवानमेवोपचारस्तद्यथाकर्मापवृज्यते ऽथ पशुकर्म तायते स एष महावीरो मध्यंदिनोत्सर्गस्तद्यदेनेन मध्यंदिने प्रचरन्त्यसौ वै महावीरो यो ऽसौ तपत्येतमेव तत्प्रीणन्त्येतस्यैव तद्रूपं क्रियते ॥ ७ ॥

उपसदो ऽसुरा एषु लोकेषु पुरो ऽकुर्वतायस्मयीमस्मिन्रजतामन्तरिक्षलोके हरिणीं हादो दिवि चक्रिरे ते देवाः परिश्रितेष्वेषु[2] लोकेष्वेतं पञ्चदशं वज्रमपश्यंस्तिस्रः सामिधेन्यः समनूक्ता नव संपद्यन्ते षड्याज्यापुरोनुवाक्यास्ताः पञ्चदशैतेन वै देवाः पञ्चदशेन वज्रेणैभ्यो लोकेभ्यो ऽसुराननुदन्त तथो एवैतद्यजमान एतेनैव पञ्चदशेन वज्रेणैभ्यो लोकेभ्यो द्विषतो भ्रातृव्यान्नुदत उपसद्याय मीढुष इत्येतं तृचं पूर्वाह्णे ऽनुब्रूयादुपसदो ह्येतास्तद्धि कर्म समृद्धं यत्प्रथमेनाभिव्याह्रियत उपसद्यमिव वा एतदहरमुनादित्येन भवतीतीमां मे अग्ने समिधमित्यपराह्णे तद्रात्रे रूपं समिद्धमिव वा इममग्निं सायं पर्यासत इत्यथ द्वितीये ऽहनीमां मे अग्ने समिधमिति पूर्वाह्णे तदह्नो रूपं समिद्धमिव वा एतदहरमुनादित्येन भवतीत्युपसद्याय मीढुष इत्यपराह्णे तद्रात्रे रूपमुपसद्यमिव वा इममग्निं सायं पर्यासत इति ते वा एते उभे एव रूपे क्रायेते तस्मादहरहर्विपर्यासमनुब्रूयादुभे रूपे उभौ कामा उपाप्नावसत इत्यनवानमनुब्रूयात्प्राणानां संतत्यै संतता इव हीमे प्राणास्त्रिस्त्रिरेकैकामनुब्रूयात्त्रयो वा इमे लोका इमानेव तल्लोकानाप्नोति ताः समनूक्ता नव संपद्यन्ते षड्वा ऋतवस्त्रय इमे लोका एतदेव तदभिसंपद्यन्ते नैतं निगदं ब्रूयाद्य एष[3] सामिधेनीषूत्सृज्यन्ते ह निगदा जामि ह स्याद्य एतं निगदं ब्रूयान्नावाहये-

---

1) उपाह्वयन्तैतस्मिन् WBb//K. 2) परिस्तृतेष्वेषु W, परिस्तृतेष्वेषु Owμ. 3) so M, alle übrigen Hss. und C एषु.

च्चनेदिति[1] हैक आहुः किमु देवतामनावाह्य यजेदित्यृच एवावाहयेदग्निमावह सोममावह विष्णुमावहेति ता वै तिस्रो देवता यजति त्रयो वा इमे लोका इमानेव तल्लोकाञ्ज्योतिष्मतः करोति ॥ ८ ॥

गायत्र्यावाग्नेय्यौ गायत्रो ऽयं लोकस्तदिमं लोकमाप्नोति त्रिष्टुभौ सौम्यौ त्रैष्टुभो ऽन्तरिक्षलोकस्तदन्तरिक्षलोकमाप्नोति जगत्यौ वैष्णव्यौ जागतो ऽसौ लोकस्तदमुं लोकमाप्नोति ता वै विपर्यस्यति याः पूर्वाह्णे पुरोनुवाक्यास्ता अपराह्णे याज्याः करोति या याज्यास्ताः पुरोनुवाक्या अयातयामतायै वषट्कारेण ह वा ऋग्यातयामा भवति समाने ऽहन्नयातयामाभिर्मे वषट्कृतमसदिति यद्वेव विपर्यस्यति ग्रीवाणां क्षेम्ने तस्माद्वासां ग्रीवाणां व्यतिषक्तानीव पर्वाणि भवन्त्याज्यहविषो देवताः पयोव्रतो यजमानस्तत्सलोम ताः परोवरीयसीरभ्युपेयात्त्रीनग्रे स्तनानथ द्वावथैकं परस्पर एव तल्लोकान्वरीयसः कुरुते नाभ्युन्नयेत स्वर्गं ह वा एते लोकमभिप्रयन्ति य उपसद उपयन्ति द्वादशो ह वा अन्तरुष्याः[2] स्वर्गो लोकः स यः सकृदभ्युन्नयते यथैकरात्रं सार्थान्प्रेषितानननुप्रेयादेवं तद्यो द्वितीयं यथा द्विरात्रमेवं तद्धीयते तृतीयेन स्वर्गाल्लोकान्नान्वश्नुते ऽप्यनुगच्छेदिति ह स्माह पैङ्ग्यो न त्वेवाभ्युन्नयेत यत्रैव कामयेत तत्पूर्वो गत्वा स्वर्गस्य लोकस्यावस्येदिति समाप्तिः श्रेयसीति ह स्माह कौषीतकिः सम्राजो ऽस्मै भक्षे दध्यानयेयुर्न व्रते सोमो वै दध्यनन्तर्हितो हास्य भक्षो भवति समाप्नोत्यु ते यदि संक्रीणीयुर्या मध्यमोपसत्तया द्व्यहमन्यतरे चरेयुरावपनं हि सेदम[3]न्तरिक्षलोक आयतनेनाथासमरमभ्युदेत्यथासमरमभ्युदेति ॥ ९ ॥

॥ इत्यष्टमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

---

1) °क्षनेति WM, °क्षनेहिति K. 2) अन्तरुष्यात् BM. 3) सेधम WwBbμK, सा । इदम् MC.

ब्रह्म वा अग्निस्तद्यदुपवसथे ऽग्निं प्रणयन्ति ब्रह्मणैव तद्यजमानस्य पाप्मानमपघ्नन्ति पुरस्तादाहवनीयेन पश्चाद्गार्हपत्येनोत्तरत आग्नीध्रीयेण दक्षिणतो मार्जालीयेन ये ऽन्तःसदसं तैर्मध्यतस्तस्मादुपवसथे प्राञ्चमग्निं प्रणयन्ति वि धिष्ण्यान्हरन्ति यजमानस्यैव पाप्मनो ऽपहत्यै देवा वै दीक्षिष्यमाणा वाचमुपासादयन्त बह्व त्वमुच्चावचं निगच्छसि सत्यमया उ वयं दमममया बुभूषाम इति सा दीक्षायामाभक्तिमैच्छत तां देवास्तत्र नाभजन्त सा प्रायणीये तामु तत्र नो एव सा क्रये तामु तत्र नो एव सातिथ्ये तामु तत्र नो एव सो वा एतदुपसदो ना चनागच्छन्निर्विद्येव तस्मादु तत्रोपांशु चरेयुर्यथैवैवं मिथः संशृण्वीरन्त्सो वा एतदुपवसथे ऽग्नौ प्रणीयमान आगच्छत्तां देवास्तत्राभजन्त तस्मादु तत्र प्रथमत एवोच्चैरनुब्रूयाद्यथैनामागतामनुबुध्येरन्नाभक्तां यज्ञे ॥ १ ॥

प्र देवं देव्या धियेति प्रवन्तं तृचं प्रह्रियमाणायान्वाहेडायास्त्वा पदे वयमितीयं वा इडास्यां हीदं सर्वमीट्टे जातवेदो निधीमहीति निहितवतार्धर्चेन निधीयमानमनुस्तौत्यग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैः सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान्नि होता होतृषदने विदान इति सन्नवतीभिः सन्नमनुस्तौति त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पा इति दूतवत्या परिदधात्यभिरूपा अन्वाह यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै ता वा अष्टान्वाहाष्टाक्षरा गायत्री गायत्रो वा अग्निर्गायत्रच्छन्दाः स्वेनैव तच्छन्दसाग्निं प्रणयन्ति त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया द्वादश संपद्यन्ते द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै ताः समनूक्ता अष्टादश गायत्र्यः संपद्यन्त आग्नेयमेव च्छन्दोभिर्यस्य ह कस्य च षट्समानस्य च्छन्दसस्ता गायत्रीमभिसंपद्यन्ते यस्य सप्त ता उष्णिहं यस्याष्टौ ता अनुष्टुभं यस्य नव ता बृहतीं यस्य दश ताः पङ्क्तिं यस्यैकादश तास्त्रिष्टुभं यस्य द्वादश ता जगतीम् ॥ २ ॥

वाक्च वै मनश्च हविर्धाने वाचि च वै मनसि चेदं सर्वं हितं

तद्यद्धविर्धाने प्रवर्तयन्ति सर्वेषामेव कामानामाप्त्यै द्वे हविर्धाने भवतश्छदिस्तृतीयमभिनिदधति तैर्यत्किंच त्रिविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमाप्नोति प्रेतां यज्ञस्य शंभुवेति प्रवतीं प्रवर्त्यमानाभ्यामन्वाह द्यावा नः पृथिवी इमं तयोरिह्रुतवत्पय इत्याशीर्वती पूर्वाथो द्विदेवत्या द्वयोर्हविर्धानयोर्यामध्वर्युर्वर्त्मन्याहुतिं जुहोति तां पूर्वयानुवदति यद्धविर्धाने प्रवर्तयन्ति तदुत्तरया यमे इव यतमाने यदैतमित्यभिरूपया हविर्धाने अनुस्तौति प्र वां भरन्मानुषा देवयन्त इति वहवो ह्येने हरन्त्यधि द्वयोरदधा उक्थ्यं वचो विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविरिति यच्छदिस्तृतीयमभिनिदधति तत्पूर्वयानुवदति यद्धविर्धाने परिश्रयन्ति तदुत्तरया ॥ ३ ॥

अथो ररराव्यामेवोत्तरया ते यदा मन्येतात्र नेङ्गयिष्यन्तीति यदैने नभ्यस्थे कुर्युरथा वामुपस्थमद्रुहेति यदा वै क्षेमो ऽथोपस्थः परि त्वा गिर्वणो गिर इति परिवत्या परिदधात्यभिरूपा अन्वाह यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै ता वा अष्टौ भवन्त्येताभिर्वै देवाः सर्वा अष्टीराश्नुवत तथो एवैतद्यजमान एताभिरेव सर्वा अष्टीरश्नुते त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया द्वादश संपद्यन्ते द्वादश वै मासाः संवत्सरः सवत्सरस्यैवाप्त्यै यद्वेव त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमां यज्ञस्यैव तद्बर्सौ[1] नह्यति स्थेम्ने ऽविस्रंसाय तदु होतारमभिभाषन्ते यथा होतरभयमसत्तथा कुर्विति संप्रेषितः पुरर्चः प्रतिवदनाद्दक्षिणस्य पादस्य प्रपदेन प्रत्यञ्चं लोगमपास्यत्यपेतो जन्यं भयमन्यजन्यं च वृत्रहन्नप चक्रा अवृत्सतेत्यत उ ह चक्राणामभ्याचारस्तत उ ह तस्मा अर्धायाभयं भवति स प्राच्यं दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरं वर्त्मोपनिश्रयेतायं वै लोको दक्षिणं हविर्धानं प्रतिष्ठा वा अयं लोकः प्रतिष्ठायामनुच्छिन्नो ऽसानीति[2] यत्र तिष्ठन्प्रतिदध्यान्न तत इति वेति वेयाद्यस्तत इति वेति

1) so M, बहिरसौ WOLC, बर्हिरसौ μK, बर्हिसौ w, बहिसौ B, बर्हसो b. 2) ऽयानीति M.

वेयाद्यस्तं तत्र ब्रूयाच्च्योष्यत इति तथा ह स्यात्परिधाय दक्षिणं बाहुमन्वावृत्य वाचंयमो यथेतं[1] प्रत्येत्य यत्र तिष्ठन्प्रथमामन्ववोचत्तत्स्थित्वात्र चाग्निप्रहरणे चाथ यथावसथमभ्युपेयात् ॥ ४ ॥

ब्रह्म वा अग्निः क्षत्रं सोमस्तद्यदुपवसथे ऽग्नीषोमौ प्रणयन्ति ब्रह्मक्षत्राभ्यामेव तद्यजमानस्य पाप्मानमपघ्नन्ति तदु वा आहुरासीन एव होतैतां प्रथमामनुब्रूयात्सर्वाणि ह वै भूतानि सोमं राजानं प्रणीयमानमनु प्रच्यवन्ते तद्यदासीनो होतैतामृचमन्वाह तत्[2] सर्वाणि भूतानि यथायथं[3] नियच्छतीति[4] सावीर्हि देव प्रथमाय पित्र इति सावित्रीं प्रथमामन्वाह सवितृप्रसूततायै सवितृप्रसूतस्य ह वै न काचन रिष्टिर्भवत्यरिष्ट्या उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्युत्थापयति प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति प्रणयति ब्राह्मणस्पत्ये अभिरूपे अन्वाह ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणैव तद्यज्ञं समर्धयति होता देवो अमर्त्य उप त्वाग्ने दिवे दिव इति केवलाग्नेयौ तृचावन्वाहाग्निं हि पूर्व्यं[5] हरन्ति तौ वा इतवन्तौ भवतो ह्रियमाणं ह्यग्निं स्तौति स यत्रोपाधिगच्छेद्भूतानां गर्भमादध इति तद्गर्भकामायै गर्भं ध्यायाल्लभते ह गर्भमथाग्नीध्रीये ऽग्निं निदधति[6] यद[7]ध्वर्युराहुतिं जुहोति तां संप्रत्येतामनुब्रूयादग्ने जुषस्व प्रतिहर्य तद्वच इति तस्या एवैषा याज्या जुषस्व प्रतिहर्येत्यभिरूपा ॥ ५ ॥

अथ केवलं सोमं प्राञ्चं हरन्ति तस्मात्केवलीः सौमीरन्वाह सोमो जिगाति गातुविदितीतवत्तृचमनुब्रुवन्ननुसमेत्यथाध्वर्युराहवनीये पुनराहुतिं जुहोति तां संप्रत्येतामनुब्रूयादुप प्रियं पनिप्नतमिति तस्या एवैषा याज्याहुतीवृधमित्यभिरूपाथ पूर्वया द्वारा राजानं प्रपादयन्ति तस्मिन्प्रपाद्यमाने तमस्य राजा वरुणस्तमश्विनेति व्रजं च विष्णुः सखिवाँ अपोर्णुत इत्यभिरूपां प्रपाद्यमानायान्वाहान्तश्च प्रागा अदि-

1) यथैतं L. 2) तदेव M. 3) यथायतनं M. 4) नियच्छसीति WwKμ (corr. aus °तीति). 5) पूर्वं LM. 6) निदधाति LM. 7) तद° BbMK.

तिर्भवासीति प्रवर्तौ प्रपन्नाय श्येनो न योनिं सदनं धिया कृतं गणानां त्वा गणपतिं हवामहे ऽस्तभ्नाद्द्यामसुरो विश्ववेदा इति सन्नवतीभिः सन्नमनुस्तौत्येवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तमित्याशीर्वत्या परिदधात्यभिरूपा अन्वाह यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै ता वै विंशतिमन्वाह ता विराजमभिसंपद्यन्ते वैराजः सोमो ऽन्नं विराडन्नं सोमो ऽन्नेन तदन्नाद्यं समर्धयति त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया चतुर्विंशतिः संपद्यन्ते चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरस्यैवाप्त्या एवं तु यदि पूर्वया द्वारा राजानं प्रपादयन्ति यद्यु वा अपरया तेनैव होतानु[1]समियादात्मा वै यज्ञस्य होता प्राणः सोमो नेत्प्राणादात्मानमपादधानीत्युत्तरतो दक्षिणा तिष्ठन्परिदधाति यश उ वै सोमो राजान्नाद्यममुत एव[2] तदर्वागात्मन्यशो धत्ते ऽर्वागात्मन्यशो धत्ते ॥ ६ ॥

॥ इति नवमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

वज्रो वा एष यद्यूपस्तद्यदुपवसथे यूपमुच्छ्रयन्ति वज्रेणैव तद्यजमानस्य पाप्मानमपघ्नन्ति स नापनत इव स्यादशनायतो वा एतद्रूपमभिनत इवोदरेणाथाहवनीयं पुनरभ्यावृत्तस्तद्वै सुहितस्य रूपमनशनायुका हास्य भार्या भवति[3] य एवंरूपं यूपं कुरुते पालाशं ब्रह्मवर्चसकामः कुर्वीत बैल्वमन्नाद्यकामः खादिरं स्वर्गकामस्त्र्यरत्निः स्याल्लोकानां रूपेण चतुररत्निः पशूनां रूपेण पञ्चारत्निः पङ्क्त्यै रूपेण षडरत्निरृतूनां रूपेण सप्तारत्निश्छन्दसां रूपेणाष्टारत्निर्गायत्र्यै रूपेण नवारत्निर्बृहत्यै रूपेण दशारत्निर्विराजो रूपेणैकादशारत्निस्त्रिष्टुभो रूपेण द्वादशारत्निर्जगत्यै रूपेणैता मात्राः संपदो यूपस्य तासामेकां संपदमभिसंपाद्य यूपं कुर्वीत तदु वा आहुर्न मिमेद्यूपमपरिमित एव स्यान्मितं ह वै मितेन जयत्यमितममितेनापरिमितस्यावरुद्ध्यै यत्रैव मनसा वेलां मन्येत[4] तद्यूपस्य च वेदेश्चेति ह स्माह प्रजापतिर्वै मनो

1) होता न Bb. 2) °द्यममृतमेव M. 3) भवन्ति WwbMμK.
4) M ins. तत्कुर्वीत.

यज्ञ उ वै प्रजापतिः स्वयं वै तद्यज्ञो यज्ञस्य जुषते यन्मनो मनसो वाजपेययूप एवावधृतः सप्तदशारत्निः सो ऽष्टाश्रिर्निष्ठितो भवति सर्वेषामेव कामानामाप्त्या अथैतं प्रणेनिजति तद्यदेवेदं परशुना क्रूरीकृत इव तष्ट इव भवति तदेवास्यैतदाप्याययति तद्भिषज्यत्यथैनमभ्यञ्जति तद्या एवेमाः पुरुष[1] आपस्ता एवास्मिंस्तद्दधाति स्वभ्यक्तं स्वयमेव यजमानः कुर्वीत तथा ह यजमानो ऽरूक्ष इव भवति ॥ १ ॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्त इत्यक्तवतीमभिरूपामाज्यमानायान्वाहोच्छ्रयस्व वनस्पते समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताज्जातो जायते सुदिनत्वे अह्नामूर्ध्व ऊ षु ण ऊतय ऊर्ध्वो नः पाह्यंहसो निकेतुनेत्युच्छ्रितवतीश्चोद्वतीश्चोच्छ्रियमाणायान्वाह युवा सुवासाः परिवीत आगादिति परिवीतवत्या परिदधात्यभिरूपा अन्वाह यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्यै ता वै सप्तान्वाह सप्त वै छन्दांसि सर्वेषामेव छन्दसामाप्त्यै त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमयैकादश संपद्यन्त एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभाः पशवः पशूनामेवाप्त्या इति न्वेकयूप एकपशौ चाथ यद्येकयूप एकादशिनीमालभेरन्पशौ पशाविवाध्वर्युः संप्रेष्यति पशौ पशाविव युवा सुवासाः परिवीत आगादिति सैव परिधानीया सा परिवीयमाणायेति न्वेकयूपे ऽथ कथं यूपैकादशिन्यामित्येता एव सप्त सप्तादशभ्यो ऽनुब्रूयादथ यमुत्तमं संमिन्वन्ति तस्मिन्यत्सूक्तस्य परिशिष्येत तदनुवर्तयेत्पुरस्तात्प्रगाथस्य तच्छृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां संददृश्र इति सर्वानेवानुवदति युवा सुवासाः परिवीत आगादिति सैव परिधानीया सा परिवीयमाणाय तमाहुरनुप्रहरेद्यजमानो वा एष यद्यूपः स्वर्गो लोक आहवनीयस्तदेनं स्वर्गं लोकं गमयति तत्स्वर्ग्यमिति तदु वा आहुस्तिष्ठेदेव यदिदमास्थानं स्वरोस्तत ईश्वरा यदि नासुररक्षांस्यन्ववपातोस्तस्मात्त्वेष उद्यतो वज्रो यज्ञवास्तौ तिष्ठेदेवासुररक्षांस्यपघ्नन्नप-

1) so M, पुरुषा LK, परुषा WwOBbμC.

बाधमानो यज्ञं चैव यजमानं चाभिगोपायन्नित्यथ यूप्य एको द्रव्य एको गर्त्य एको यो ऽवाचीनवकलः स[1] गर्त्यस्तस्याशां नेयादथ य ऊर्ध्ववकलो द्रव्यः स मानुषः कामं तस्यापि कुर्वीताथ यस्य प्रसव्या आदित्यस्यान्वावृत्ता वकलाः स यूप्यः स[2] स्वर्ग्य एकस्यो भ्रातृव्यो यो वानुवृतः पलाशीरा मूलात्स्यात्सो ऽनमः स पशव्यस्तं पशुकामः कुर्वीत ॥ २ ॥

अग्नीषोमयोर्वा एष आस्यमापद्यते यो दीक्षते तद्यदुपवसथे ऽग्नीषोमीयं पशुमालभत आत्मनिष्क्रयणो हैवास्यैष तेनात्मानं निष्क्रीयानृणो भूत्वाथ यजते तस्मादु तस्य नाश्नीयात्पुरुषो हि स प्रतिमया तदु वा आहुर्हविर्हविर्वा आत्मनिष्क्रयणं हविषो हविष एव स तर्हि नाश्नीयाद्य आत्मनिष्क्रयणमिति नाश्नीयात्तस्मादु काममेवाशितव्यमहोरात्रे वा अग्नीषोमौ तद्यद्दिवा वपया चरन्ति तेनाहः प्रीतमाग्नेयं रात्रिमनुसंतिष्ठते तेन रात्रिः सौमी प्रीता सैषाहोरात्रयोरतिमुक्तिरित्यहोरात्रे यज्ञेन मुच्येते नैनं ते आप्नुतो य एवं विद्वानेतं पशुमालभते तमाहुर्द्विरूपः स्याच्छुक्लं च कृष्णं चाहोरात्रयो रूपेण शुक्लं वाथ लोहितं वाग्नीषोमयो रूपेणेति तस्यैकादश प्रयाजा एकादशानुयाजा एकादशोपयजस्तानि त्रयस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशद्वै सर्वे देवाः सर्वेषामेव देवानां प्रीत्यै प्राणा वै प्रयाजा अपाना अनुयाजास्तस्मात्समा भवन्ति समाना हीमे प्राणापानास्तदाहुः कस्मादृचा प्रयाजेषु यजति प्रतीकैरनुयाजेष्विति रेतः सिच्यं वै प्रयाजा रेतो धेयमनुयाजास्तस्मादृचा प्रयाजेषु यजति प्रतीकैरनुयाजेष्वित्यथ यत्सर्वमुत्तममाह स्वर्ग एव तल्लोके यजमानं दधात्याप्रीभिराप्रीणाति सर्वेण ह वा एष आत्मना सर्वेण मनसा यज्ञं संभरते यो यजते तस्य रिरिचान इव वा एतस्यात्मा भवति तमस्यैताभिराप्रीभिराप्रीणाति तद्यदाप्रीणाति

1) °लस्य WB. 2) यूप्यस्य Bb.

तस्मादाप्रियो नाम पर्यग्नि[1] पशुं करोति रक्षसामपहत्या अग्निर्वै रक्षसामपहन्ता त्रिः प्रसवि पर्यग्निकरोति तद्यथा तिस्रो ऽग्निः पुरः कुर्यादेवं तत्तस्मात्पुनः परीहीत्यग्नीधं ब्रूयाद्यमिच्छेन्न प्रच्यवेतेति ॥ ३ ॥

दैव्याः शमितार उत च मनुष्या आरभध्वमुपनयत मेध्यादुर आशासाना मेधपतिभ्यां मेधमिति तद्धैक आहुर्यजमानो वै मेधपतिरिति को मनुष्य इति ब्रूयाद्देवतैव मेधपतिरिति षड्विंशतिरस्य वङ्क्रय इति पर्शव उ ह वै वङ्क्रय उभयतो ऽसृकपर्यवानित्यसृग्भाजनानि ह वै रक्षांसि भवन्ति नेद्रक्षसां भागेन दैवं भागं प्रसृजानीति स एषो ऽध्रिगुः संशासनमेवाङ्गानि मा परिकर्तीरिति यद्व वा अदुष्टं तद्देवानां हविर्न वै ते दुष्टं हविरदन्ति नवकृत्वो ऽध्रिगाववानिति[2] नवेमे प्राणाः प्राणानेव तद्यजमाने दधाति सर्वायुत्वायास्मिँल्लोके ऽमृतत्वायामुष्मिंस्त्रिः परिदधात्यपरात्काय सकृत्पुरस्तादाह सकृदिव वै पितरः पितृदेवत्य इव वै पशुरालभ्यमानो भवत्यथ यत्त्रिरुपरिष्टादाह त्रिर्वै देवत्रा देवदेवत्यमेवैनं तदयातयामानं करोति परिधायोपांशु जपत्युभावपापश्चेत्यपापो ह वै देवानां शमिता तस्मा एवैनं तत्संप्रयच्छति स हि देवाननुवेद ॥ ४ ॥

अथ स्तोकीया अन्वाह स्तोकानेवैताभिरग्नये स्वदयत्येता ह वा उ तेषां पुरोनुवाक्या एता याज्यास्तस्मादभिरूपा भवन्ति स्वाहाकृतिभिश्चरित्वा वपया चरन्ति प्रयाजानेव तत्पशुभाजः कुर्वन्ति न स्वाहाकृतीश्च वपां चान्तरेण वाचं विसृजेत प्राणा वै स्वाहाकृतय आत्मा वपा नेत्प्राणांश्चात्मानं चान्येनान्तर्दधानीत्यथ यदनुष्टुभो ऽग्नीषोमीयस्य पशोः पुरोनुवाक्या भवन्ति गायत्री वै सा यानुष्टुब्गायत्रमग्नेश्छन्दो ऽथ यत्त्रिष्टुभो याज्याः क्षत्रस्यैवैतच्छन्दो यत्त्रिष्टुप्क्षत्रं सोमस्तद्यथाछन्दसं देवते प्रीणात्यथ वै पशुमालभ्यमानं पुरोडाशो निरुप्यते[3] मेधो वा

1) पर्यग्निं M. 2) °नीति WBbK. 3) zu lesen ऽनुनिरुप्यते.

एष पशूनां यत्पुरोडाशः समेधमेवैनं तद्यज्ञियं करोत्यथ यत्र पुरोडाशो निरुप्यते[1] तत्पुरोडाशः स्विष्टकृदच्युतो ऽग्निर्वै स्विष्टकृत्तस्मादच्युतो भवति वैश्वामित्रीं पुरोडाशस्विष्टकृतः पुरोनुवाक्यामनूच्य वैश्वामित्र्या यजति ततिर्वै यज्ञस्य पुरोडाशो वाग्वै विश्वामित्रो वाचा यज्ञस्तायते ॥ ५ ॥

अथ मनोतामन्वाह सर्वा ह वै देवताः पशुमालभ्यमानमुपसंगच्छन्ते मम नाम ग्रहीष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति तासां सर्वासां पशावेव मनांस्योतानि भवन्ति ता अत्र प्रीणाति तथा हासां सर्वासाममोघायैवोपसमेतं भवति तदाहुर्यन्नानादेवताः पशव आलभ्यन्ते ऽथ कस्मादाग्नेयमेवान्वाहेति तिस्रो वै देवानां मनोता अग्निर्वै देवानां मनोता तस्मिन्ह्येषां मनांस्योतानि भवन्त्यथो वाग्वै देवानां मनोता तस्यां ह्येषां मनांस्योतानि भवन्त्यथो गौर्वै देवानां मनोता तस्यां ह्येषां मनांस्योतानि भवन्त्यग्निः सर्वा मनोता अग्नौ मनोताः संगच्छन्ते तस्मादाग्नेयमेवान्वाहेति ता वै त्रयोदश भवन्ति त्रयोदश वै पशोरवदानानि तेषां समवद्यति त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया सप्तदश संपद्यन्ते सप्तदशो वै प्रजापतिरेतद्वा आर्धुकं कर्म यत्प्रजापतिसंमितं सप्तदश सामिधेनीरन्वाह सप्तदशो वै प्रजापतिरेतद्वा आर्धुकं कर्म यत्प्रजापतिसंमितमथ यत्र पशुरालभ्यते तद्वनस्पतिरच्युतो ऽग्निर्वै वनस्पतिः स वै देवेभ्यो हविः श्रपयति तस्मादच्युतो भवति स उ वै पयोभाजनो ऽत्राग्निः सर्वेषु हविःषु भागी भवति तदाहुर्यद्धामभाजो देवा अथ कस्मात्पाथोभाग्वनस्पतिरिति धाम वै देवा यज्ञस्यायजन्त पाथः पितरः पितृदेवत्य इव वै पशुः पितृदेवत्यं पयस्तस्मादिति ब्रूयात्तदाहुः कस्मात्सौम्य एवाध्वरे प्रवृताहुती जुह्वति न हविर्यज्ञ इत्यकृत्स्नेव वा एषा देवयज्या यद्धविर्यज्ञो ऽथैषैव कृत्स्ना देवयज्या

---

1) so M, न निरुप्यते WwBK, न निरुप्येत b, नुनिरुप्यते OLC.

यत्सौम्यो ऽध्वरस्तस्मात्सौम्य एवाध्वरे प्रवृताहुती जुह्वति न हविर्यज्ञ इति जुष्टो वाचो भूयासं जुष्टो वाचस्पतेर्देवि वाग्यत्ते वाचो मधुमत्तमं तस्मिन्नो अद्य धात्स्वाहा सरस्वत्या इति पुरस्तात्स्वाहाकारेण जुहोति वाचं तदुत्सृजते तस्माद्वागत ऊर्ध्वोत्सृष्टा यज्ञं वहति मनसोत्तरां मनसा हि मनः प्रीतं मनसा हि मनः प्रीतम् ॥ ६ ॥

॥ इति दशमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

अथातः प्रातरनुवाको यदेवैनं प्रातरन्वाह तत्प्रातरनुवाकस्य प्रातरनुवाकत्वमथ यत्प्रपदो जपति यदाहुतीर्जुहोति स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते हिंकृत्य प्रातरनुवाकमन्वाह वज्रो वै हिंकारो वज्रेणैव तद्यजमानस्य पाप्मानं हन्त्युच्चैर्निरुक्तमनुब्रूयादेतद्व वा एकं वाचो ऽनन्ववसितं पाप्मना यन्निरुक्तं तस्मान्निरुक्तमनुब्रूयाद्यजमानस्यैव पाप्मनो ऽपहत्या अर्धर्चशो ऽनुब्रूयादृक्संमिता वा इमे लोका अयं लोकः पूर्वो ऽर्धर्चो ऽसौ लोक उत्तरो ऽथ यदर्धर्चावन्तरेण तदिदमन्तरिक्षं तद्यदर्धर्चशो ऽन्वाहैभिरेव तल्लोकैर्यजमानं समर्धयत्येष्वेव तल्लोकेषु यजमानं दधाति ॥ १ ॥

अथ वै पङ्क्तिः पञ्च पदानि कथं सार्धर्चशो ऽनूक्ता भवतीति प्रणव उत्तरयोस्तृतीयस्तथा सार्धर्चशो ऽनूक्ता भवत्याग्नेयं क्रतुमन्वाह तदिमं लोकमाप्नोत्युषस्यमन्वाह तदन्तरिक्षलोकमाप्नोत्याश्विनमन्वाह तदमुं लोकमाप्नोति गायत्रीमन्वाह मुखमेव गायत्र्यनुष्टुभमन्वाह वागनुष्टुम्मुखे तद्वाचं दधाति मुखेन वै वाचं वदति त्रिष्टुभमन्वाह बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधाति बृहतीमन्वाह गोऽश्वमेव बृहत्युष्णिहमन्वाहाजाविकमेवोष्णिग्जगतीमन्वाह बलं वै वीर्यं जगती बलं वीर्यं पुरस्तात्त्रिष्टुब्बलं वीर्यमुपरिष्टाज्जगती ॥ २ ॥

मध्ये बार्हताश्चौष्णिहाश्च पशवो बलेनैव तद्वीर्येणोभयतः पशून्परिगृह्य यजमाने दधाति तथा ह यजमानात्पशवो ऽनुत्क्रामुका भवन्ति तद्यथा ह वा अस्मिँल्लोके मनुष्याः पशूनश्नन्ति यथैभिर्भुञ्जत एव-

मेवामुष्मिँल्लोके पशवो मनुष्यानश्नन्त्येवमेभिर्भुञ्जते स एनानिह प्रातरनुवाकेनावरुन्द्धे तमिहावरुद्धा अमुष्मिँल्लोके नाश्नन्ति नैनेन प्रतिभुञ्जते यथैवैनानस्मिँल्लोके ऽश्नाति[1] यथैभिर्भुङ्क्त एवमेवैनानमुष्मिँल्लोके ऽश्नात्येवमेभिर्भुङ्क्ते पङ्क्तिमन्वाह प्रतिष्ठा वै पङ्क्तिः सर्वेष्वेव तद्भूतेषु यजमानं प्रतिष्ठापयति ॥ ३ ॥

अथ सर्वा ह वै देवता होतारं प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यन्तमाशंसमानाः प्रत्युपतिष्ठन्ते मया प्रतिपत्स्यते मया प्रतिपत्स्यत इति स यदेकां देवतामादिश्य प्रतिपद्येताथेतराभ्यो देवताभ्यो वृश्च्ये[2]तानिरुक्तया प्रतिपद्यते तेनो न कस्यैचन देवताया आवृश्च्यत[3] आपो रेवतीरिति प्रतिपद्यत आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभिरेव तद्देवताभिः प्रतिपद्यत उप प्रयन्तो अध्वरमित्युपसंदधात्युपेति तदस्य लोकस्य रूपं प्रयन्त इति तदमुष्योपेति तदस्मै रूपं प्रयन्त इति तदमुष्यादित्यस्यैवमेव सर्वासु प्रतिपत्सु सर्वेषु क्रतुष्वाग्नेय उषस्य आश्विने पूर्वा पूर्वैव व्याहृतिरस्मै रूपमुत्तरामुष्यादित्यस्याथैतद्वै नाना छन्दांस्यन्तरेण गर्ता इवाथैते बलिष्ठे अरिष्टे अनार्ते देवते ताभ्यां प्रतिपद्यते समानेन सूक्तेन समारोहेत्तदगर्तस्कन्द्यं रोहस्य रूपं स्वर्ग्यं यत्र वा समानस्यार्षेयः[4] स्यात्तदनवानं संक्रामेदमृतं वै प्राणो ऽमृतेन तन्मृत्युं तरति तद्यथा वंशेन वा मत्येन[5] वा गर्तं संक्रामेदेवं तत्प्रणवेन संक्रामति ब्रह्म वै प्रणवो ब्रह्मणैव तद्ब्रह्मोपसंतनोति ॥ ४ ॥

शुद्धः प्रणवः स्यात्प्रजाकामानां मकारान्तः प्रतिष्ठाकामानां मकारान्तः प्रणवः स्यादिति हैक आहुः शुद्ध इति त्वेव स्थितो मीमांसितः प्रणवो ऽथात इह शुद्ध इह पूर्ण इति शुद्ध एव प्रणवः स्याच्छस्त्रानुवचनयोर्मध्य इति ह स्माह कौषीतकिस्तथा संहितं भवति मकारान्तो ऽवसानार्थे प्रतिष्ठा वा अवसानं प्रतिष्ठित्या एवाथो उभयोः

1) नाश्नति L. 2) वृश्वे° WBbK. 3) आवृश्वत WBbK. 4) समानस्य ऋषे(:) MK. 5) so M, वा मर्त्येन die übr. Hss., वा मर्तेन C.

कामयोराप्त्या एत उ ह वै छन्दःप्रवाहा[1] अवरं छन्दः परं छन्दो ऽतिप्रवहन्ति[2] तस्यार्तिर्नास्ति[3] च्छन्दसा छन्दो ऽतिप्रोढस्यातियन्निव[4] यं द्विष्यात्तं मनसा प्रेव विध्येच्छन्दसां छन्तत्रेषु द्रवति वा सं वा शीर्यत इति ह स्माह समानोदर्काण्युत्तमानि क्रतूनां पाङ्क्तान्यन्वाह रसो वा उदर्कः पशवश्छन्दांसि रसमेव तच्छन्दांस्यभ्युपनिवर्तन्त उपनिवर्तमिव वै पशवः सौयवसे रमन्ते सैकोना विराड् द्विरनूक्तया संपदि विराड्द्विरनूक्तयैका विराजमत्येति ॥ ५ ॥

त्रयो वै यज्ञे कामा यः संपन्ने यो न्यूने यो ऽतिरिक्ते यद्वै यज्ञस्य संपन्नं तत्स्वर्ग्यं यन्न्यूनं तदन्नाद्यं यदतिरिक्तं तत्प्रजात्यै तदत्रैव यजमानः सर्वान्कामानाप्नोत्यभूदुषा रुशत्पशुरित्याशीर्वत्या परिदधाति पशुभ्य एव तदाशिषं वदते तथा ह यजमानात्पशवो ऽनुत्क्रामुका भवन्ति तस्यां वाचमुत्सृजति तदेनमजनीति देवेभ्यो निवेदयत्यत्र हि जायते ऽया वाजं देवहितं सनेमेति द्विपदामभ्यस्यति पशवो वा एतानि चतुरुत्तराणि च्छन्दांसि यजमानच्छन्दसं द्विपदा अधिष्ठायामेव तत्पशूनां यजमानं दधात्यधीव वै पशून्पुरुषस्तिष्ठति त्रिः सप्तानि क्रतूनां छन्दांस्यन्वाह तदेकविंशतिरेकविंशो वै चतुष्टोमः स्तोमानां परमस्तत्परमं स्तोममाप्नोति यदेकविंशतिर्द्वादश वै मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंशस्तेनैव तत्सलोकतायां यजमानमध्यूहति ॥ ६ ॥

तदाहुर्यदिमा हविर्यज्ञस्य वा पशोर्वा सामिधेन्यो ऽथ काः सौम्यस्याध्वरस्येति प्रातरनुवाक इति ब्रूयादत्रैर्ह वा इतरासां संवत्सरमुपेप्सत्यृग्भिर्हि शतमात्रमनुब्रूयाच्छतायुर्वै पुरुष आयुरेवास्मिंस्तद्दधाति विंशतिशतमनुब्रूयाद्विंशतिशतं वा ऋतोरहानि तदृतुमाप्नोत्यृतुना संवत्सरं ये च संवत्सरे कामास्त्रीणि षष्टिशतान्यनुब्रूयात्त्रीणि

1) °प्रवहा Wb. 2) ऽतिप्रवयन्ति OBLC. 3) तस्याप्तिर्नास्ति WwObμK. 4) °तियन्तेव WBbK, °तियन्त्येव Owμ.

वै षष्टिशतानि संवत्सरस्याह्नां संवत्सरस्यैवाप्त्यै सप्तविंशतिशतान्यनुब्रूयात्सप्त च वै विंशतिशतानि च संवत्सरस्याहोरात्राणां तत्संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्नोति सहस्रमनुब्रूयात्सर्वं वै तद्यत्सहस्रं सर्वं प्रातरनुवाकस्तत्सर्वेण सर्वमाप्नोति य एवं वेद तदु ह स्माह कौषीतकिः प्रजापतिर्वै प्रातरनुवाको ऽपरिमित उ वै प्रजापतिः कस्तं मातुमर्हेदित्येषा हैव स्थितिः ॥ ७ ॥

तद्यार्यत्सदस्युक्थानि शस्यन्ते ऽथ कस्माद्धविर्धानयोः प्रातरनुवाकमन्वाहेति शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्धविर्धाने प्राणाश्छन्दांसि शीर्षंस्तत्प्राणं दधाति सदस्युक्थानि शस्यन्त उदरं वै सदो ऽन्नमुक्थान्युदरसाचेयमु वा अन्नाद्यं तद्यथा ह वा अन एवं यज्ञः प्रतिमया यथा धान्यमेवं प्रातरनुवाको यथा पात्राण्येवमुक्थानि स यो ऽल्पकमन्वाह यथाल्पधान्ये पात्राणि समृच्छेरन्नेवं तस्योकथानि समृच्छन्त उक्थानामनु समरमीश्वरो यजमानं भ्रेषो ऽन्वेतोस्तस्माद्बह्व एवानुब्रूयादुक्थानि तत्परिवृंहति या यज्ञस्य समृद्धस्याशीः सा मे समृध्यतामिति या वै यज्ञस्य समृद्धस्याशीः सा यजमानस्याथो त्रीणि वा एतानि साहस्राण्यधियज्ञं प्रातरनुवाक आश्विनं महदुक्थं[1] महारात्र उ[2]पाकुर्यात्पुरा वाचो विसर्गाद्यच्चैतत्पशवो मनुष्या वयांसीति वाचं व्यालभन्ते पुरा ततो वाचं ह वा एतद्भूतान्याप्याययन्ति यद्वाचंयमानि शेरत आपीनां वाचमव्यासिक्तां प्रथमत ऋध्नवामेति न प्रातरनुवाकं चोपांश्वन्तर्यामौ चान्तरेण वाचं विसृजेत प्राणापानौ वा उपांश्वन्तर्यामौ वाक्प्रातरनुवाको नेत्प्राणापानौ च वाचं चान्येनान्तर्दधानीति तद्वैके छन्दसां योग इति जपित्वाथापो रेवतीरिति प्रतिपद्यन्ते नापोरेवत्यै पुरस्तात्किंचन परिहरेदिति तदिह स्थितमनाम्नस्काय तदिह स्थितमनाम्नस्काय ॥ ८ ॥

॥ इत्येकादशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

1) महाव्रतमिति एतदुक्थं M. 2) महारात्रमु° WwOb*μ*.

यज्ञो वा आपस्तद्यदप उत्क्रयन्ति[1] यज्ञमेव तदुत्क्रयन्त्यथो ऊर्ग्वा आपो रस ऊर्जैव[2] तद्रसेन हविः संसृजन्त्यथो अमृतत्वं वा आपो ऽमृतत्वमेव तदात्मन्धत्ते तद्ध स्म वै पुरा यज्ञमुहो रक्षांसि तीर्थेष्वपो गोपायन्ति तद्ये केचापो ऽच्छ जग्मुस्तत एव तान्त्सर्वाञ्जघ्नुस्तत एतत्कवषः सूक्तमपश्यत्पञ्चदशर्चं प्र देवत्रा ब्रह्मणे गातुरेत्विति तदन्वब्रवीत्तेन यज्ञमुहो रक्षांसि तीर्थेभ्यो ऽपाहंस्तत उ हैतदर्वाक्स्वस्तिरिष्याः[3] पुनः प्रत्यायन्त्यथादो ऽमुत्राप्स्वध्वर्युराहुतिं जुहोति तां संप्रत्येतामनुब्रूयाद्धिनोता नो अध्वरं देवयज्येति तस्या एवैषा याज्या देवयज्येत्यभिरूपा वर्वृततीरध नु द्विधारा इत्यावृत्तासु प्रति यदापो अदृश्रमायतीरिति प्रतिख्यातासु समन्या यन्त्युपयन्त्यन्या इति समायतीषु यन्ति वा आप उपयन्त्यन्या आपो न देवीरुपयन्ति होत्रियमिति होतृचमसे ऽवनीयमनास्वा धेनवः पयसा तूर्ण्यर्थ इत्यापो वै धेनव आपो हीदं सर्वं हिन्वन्त्यथाध्वर्युर्होतारमभ्यावृत्य तिष्ठति तं होता पृच्छत्यध्वर्यवैषीरपा३ इत्यैषीर्यज्ञमित्येवैनं तदाहोतेव नन्नमुरिति[4] प्रत्याहाविदाम तद्यदास्वप्स्वैषिष्मानंसत[5] तस्मा इत्येवैनं तदाह प्रत्युक्तो होतैतं निगदं प्रतिपद्यत ऊर्ग्वै रसो निगद ऊर्जमेव तद्रसं निगदेन हविषि दधाति ॥ १ ॥

अम्बयो यन्त्यध्वभिरित्यापो वा अम्बयो ऽपो हि यतीः स्तौत्येमा अग्मन्रेवतीर्जीवधन्या इत्यागतास्वागमन्नाप उशतीर्बर्हिरेदमित्यागतवत्या परिदधात्यभिरूपा अन्वाह यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं यज्ञस्यैव समृद्ध्या अनूक्तः प्रातरनुवाक आसीदप्राप्तान्युक्थान्यासंस्[6] तानेतस्मिन्त्संधावसुरा उदायंस्ते देवाः प्रतिबुध्य बिभ्यत एतं त्रिःसमृद्धं वज्रमपश्यन्नाप इति

1) °दपोत्क्रयन्ति Kb, °दपोत्क्षयन्ति MO als var. l., °दष उत्क्षयन्ति WB. 2) ऊर्जेनैव WwOμLK, ऊर्जमेव O (am Rande als var. l.) bC, औजेनैव M. 3) स्वस्त्यरिष्टाः M, स्वस्त्यरिष्या K. 4) तदाहोतेमनन्नमुरिति M (ebenso Ait. Br. 2, 20). 5) °षीष्माणंसत WwBμ, °षीष्माणंसतस् K. 6) so M, °दप्राप्ता उक्थान्यासंस् die übr. Hss. und C.

तत्प्रथमं वज्ररूपं सरस्वतीति तद्द्वितीयं वज्ररूपं पञ्चदशर्चं भवति तत्तृतीयं वज्ररूपमेतेन वै देवास्त्रिःसमृद्धेन वज्रेणैभ्यो लोकेभ्यो ऽसुराननुदन्त तथो एवैतद्यजमान एतेनैव त्रिःसमृद्धेन वज्रेणैभ्यो लोकेभ्यो द्विषतो भ्रातृव्यान्नुदते ॥ २ ॥

माध्यमाः सरस्वत्यां सत्त्रमासत तद्धापि कवषो मध्ये निषसाद तं हेम उपोदुर्दास्या वै त्वं पुत्रो ऽसि न वयं त्वया सह भक्षयिष्याम इति स ह क्रुद्धः प्रद्रवन्त्सरस्वतीमेतेन सूक्तेन तुष्टाव तं हेयमन्वेयाय तत उ हेमे निरागा इव मेनिरे तं हान्वावृत्यो[1]चुर्ऋषे नमस्ते ऽस्तु मा नो[2] हिंसीस्त्वं वै नः श्रेष्ठो ऽसि यं त्वेयमन्वेतीति तं ह ज्ञपयां चक्रुस्तस्य ह क्रोधं विनिन्युः स एष कवषस्यैष महिमा सूक्तस्य चानुवेदिताथ यत्सह पत्नीभिर्यन्ति गन्धर्वा ह वा इन्द्रस्य सोममप्सु प्रत्यायिता[3] गोपायन्ति त उ ह स्त्रीकामास्ते हासु मनांसि कुर्वते तद्यथा प्रमत्तानां यज्ञमाहरेदेवं तदुपनामुक उ एवैनं यज्ञो भवति य एवं वेद विंशतिमन्वाह ता विराजमभिसंपद्यन्ते वैराजीर्वा[4] आपो ऽन्नं विराडन्नमापो ऽन्नेन तदन्नाद्यं समर्धयति त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया चतुर्विंशतिः संपद्यन्ते चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री प्रातःसवनं वहति तदु ह प्रातःसवनरूपा न्वाप इतीति न्वा अपोनप्त्रियस्य ॥ ३ ॥

अथ वा उपांशुः प्राण एव तं हूयमानमनुप्राण्यात्प्राणं मे पाहि प्राणं मे जिन्व स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेति स एव तस्य वषट्कारः स[5] स्वाहाकारो न ह वै ता आहुतयो देवान्गच्छन्ति या अवषट्कृता वास्वाहाकृता वा भवन्त्यन्तर्यामो ऽपान एव तं हूयमानमन्ववान्यादपानं मे पाह्यपानं मे जिन्व स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेति स एव तस्य वषट्कारः स[5]

---

1) °नृत्यो° L, °द्रुत्यो° M. 2) मा LOμw. 3) प्रत्यायेता b, प्रत्याहिता M. 4) so alle Hss. 5) so M, वषट्कारस्य WwbμLK, वषट्कारश्च OB (corr. aus स्य), L in marg., C.

स्वाहाकारो न ह वै ता आहुतयो देवान्गच्छन्ति या अवषट्कृता वास्वाहाकृता वा भवन्ति तौ वा एतौ प्राणापानावेव यदुपांश्वन्तर्यामौ तयोर्वा उदिते ऽन्यमनुदिते ऽन्यं जुह्वतीमावेव तत्प्राणापानौ वितारयन्ति तस्माद्वीमौ प्राणापानौ सह सन्तौ नानेव यद्वेवोदिते ऽन्यमनुदिते ऽन्यं जुह्वत्यहोरात्राभ्यामेव तदसुरानन्तर्यन्त्यु[1]भयतो ह्यमुमादित्यमहोरात्रे पाप्मानं वा यजमान इति ह स्माहाथ यस्यैता उभा उदिते जुह्वत्युभौ वानुदित उदकयाजी स न सोमयाजी यस्यैवैतौ यथायथं हूयेते स सोमयाजीति[2] न्वा उपांश्वन्तर्यामयोः ॥ ४ ॥

अनूत्थेयः पवमानो ना३ इति नानूत्थेय इत्याहुर्ऋच एतदायतनं यत्रैतद्धोतास्ते ऽथादः[3] साम्नो यत्रामी साम गायन्ति स यो ऽनूत्तिष्ठत्यृचं स स्वादायतनाच्च्यावयत्यृचं स साम्नो ऽनुवर्त्मानं[4] करोति तस्मादु नानूत्तिष्ठेन्नेदृचं स्वादायतनाच्च्यावयानीति नेदृचं साम्नो ऽनुवर्त्मानं[4] करवाणीति यदि तु स्वयं होता स्यादनूत्तिष्ठेदौपगात्रं ह्यस्य भवति स्वर्गो वै लोकः स्वरसाम[5] स्वर्गे लोके स्वरे सामन्यात्मानमतिसृजा इत्यथ पवमाने ह वा उ प्रातः सर्वा देवताः संतृप्यन्ते कथं तत्रापरिभक्षितो भवतीति स स्तुते पवमान एतं जपं जपेदुपहूता देवा अस्य सोमस्य पवमानस्य विचक्षणस्य भक्ष उप मां देवा ह्वयन्तामस्य सोमस्य पवमानस्य विचक्षणस्य भक्षे मनसा त्वा भक्षयामि वाचा त्वा भक्षयामि प्राणेन त्वा भक्षयामि चक्षुषा त्वा भक्षयामि श्रोत्रेण त्वा भक्षयामीति स एष देवैः समुपहवस्तथा हास्यासौ सोमो राजा विचक्षणश्चन्द्रमा भक्षो भक्षितो भवति यममुं देवा भक्षं भक्षयन्ति ॥ ५ ॥

अथ पशुः सोम एवैष प्रत्यक्षं यत्पशुरुदकपेयमिव[6] हि स्याद्यदेष

---

1) °न्तरयन्त्यु° alle Hss. 2) so M, alle übrigen Hss. सोमयाजीतीति. 3) ऽथातः L. 4) ऽनुवर्त्तमानं w. 5) स्वरःसाम M, स्वरसामः die übrigen Hss. 4) °मेव LO.

नालभ्येत[1] सवनान्येतेन तीव्रीकरोति तद्यद्वपया चरन्ति तेन प्रातःसवनं तीव्रीकृतं यच्छ्रपयन्ति यत्पशुपुरोडाशेन चरन्ति तेन माध्यंदिनं सवनं तीव्रीकृतमथ यदेनेन तृतीयसवने प्रचरन्ति तेन तृतीयसवनं तीव्रीकृतं स एष सवनानामेव तीव्रीकारो याश्च सोमपा देवता याश्च पशुभाजनास्त्रयस्त्रिंशद्वै सोमपा देवता याः सोमाहुतीरन्वायत्ता अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रो द्वात्रिंशः प्रजापतिस्त्रयस्त्रिंशस्त्रयस्त्रिंशत्पशुभाजनास्ता उभय्यः प्रीता भवन्ति य एष[2] आलभ्यते तमेतमैन्द्राग्नः स्यादिति हैक आहुरिन्द्राग्नी वै सर्वे देवास्तदेनेन सर्वान्देवान्प्रीणातीति वदन्तस्तदु वा आहुराग्नेय एवैष स्यादैन्द्राः पुरोडाशास्तत्समिन्द्राग्नी भजेते इत्यग्निर्वै प्रातःसवनं प्रातःसवन एष आलभ्यते ऽग्नेर्वा एतं सन्तमन्यस्मै हरन्ति ये ऽन्यदेवत्यं कुर्वन्ति तद्यथान्यस्य सन्तमन्यस्मै हरेदेवं तदपि केवलं संवत्सरं संवत्सरसदामाग्नेय एव न च्यवेतेति तद्धु हैक आहुः शिलायामेवावधृत आग्नेयः ॥ ६ ॥

तस्य भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेतेति भुवद्वती वपायै याज्या प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वमिति शुक्रवती पुरोडाशस्य प्र कारवो मनना वच्यमाना इति हविष्मती हविष एकादशिनीं[3] त्वेवान्वायातयेयुरिति सा स्थितिर्यदि पृष्ठ्योपायं[4] भवत्यथावाहन आवह देवान्यजमानायाग्निमग्न आवह वनस्पतिमावहेन्द्रं वसुमन्तमावहेति तत्प्रातःसवनमावाहयतीन्द्रं रुद्रवन्तमावहेति तन्माध्यंदिनं सवनमावाहयतीन्द्रमादित्यवन्तमृभुमन्तं विभुमन्तं वाजवन्तं बृहस्पतिमन्तं विश्वदेव्यावन्तमावहेति तत्तृतीयसवनमावाहयत्यत उ हैके वनस्पतिमावाहयन्त्यन्तत आवाह्यस्तृतीयसवने ह्येनं यजन्तीति वदन्तस्तदु वा आहुरात्मा वै पशुः प्राणो वनस्पतिर्यस्तं तत्र ब्रूयात्प्राणादात्मानमन्तरगान्न जीविष्यतीति तथा ह स्यात्तस्मात्पशुमेवोपसंधाय वनस्पतिरावाह्यो मीमांसितः पशुः ॥ ७ ॥

---

1) आलभ्येत w, आलभ्यते LO. 2) यदेष WBbMμK. 3) so C, एकादशिनीस् M, एकादशिनी die übr. Hss. 4) पृष्ठोपायं WwBbMK.

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचान इवामन्यत स हैक्षत कथं नु तेन यज्ञक्रतुना यजेय येनेष्ट्वोप कामानाप्नुयामवान्नाद्यं रुन्धीयेति स एतामेकादशिनीमपश्यत्तामाहरत्तयायजत तयेष्ट्वोप कामानाप्नोदवान्नाद्यमरुन्द्ध तथो एवैतद्यजमान एतयैवैकादशिन्येष्ट्वोप कामानाप्नोत्यवान्नाद्यं रुन्द्धे तस्यै वा एतस्या एकादशिन्यै याज्यापुरोनुवाक्याश्चैव नाना मनोतायै च हविषो ऽथेतरत्समानमाग्नेयः प्रथमो ब्रह्म वा अग्निर्ब्रह्मयशसस्यावरुद्ध्यै सारस्वतो द्वितीयो वाग्वै सरस्वती वाचा वा इदं स्वदितमन्नमद्यते ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै सौम्यस्तृतीयः क्षत्रं वै सोमः क्षत्रयशसस्यावरुद्ध्यै पौष्णश्चतुर्थो ऽन्नं वै पूषान्नाद्यस्योपाप्त्यै बार्हस्पत्यः पञ्चमो ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मयशसस्यावरुद्ध्यै वैश्वदेवः षष्ठो विश्वरूपं वा इदमन्नमद्यते ऽन्नाद्यस्योपाप्त्या ऐन्द्रः सप्तमः क्षत्रं वा इन्द्रः क्षत्रयशसस्यावरुद्ध्यै मारुतो ऽष्टम आपो वै मरुतो ऽन्नमापो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्या ऐन्द्राग्नो नवमो ब्रह्मक्षत्रे वा इन्द्राग्नी ब्रह्मयशसस्य च क्षत्रयशसस्य चावरुद्ध्यै सावित्रो दशमः सवितृप्रसूतं वा इदमन्नमद्यते ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै वारुण एकादशः क्षत्रं वै वरुणः क्षत्रयशसस्यावरुद्ध्या एवं वै प्रजापतिर्ब्रह्मणा च क्षत्रेण च क्षत्रेण च ब्रह्मणा चोभयतो ऽन्नाद्यं परिगृह्णानो ऽवरुन्धान ऐत्तथो एवैतद्यजमान एवमेव ब्रह्मणा च क्षत्रेण च क्षत्रेण च ब्रह्मणा चोभयतो ऽन्नाद्यं परिगृह्णानो ऽवरुन्धान एत्यवरुन्धान एति ॥ ८ ॥

॥ इति द्वादशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

प्रजापतिर्वै यज्ञस्तस्मिन्त्सर्वे कामाः सर्वममृतत्वं तस्यैते गोप्तारो यद्धिष्ण्यास्तान्त्सदः प्रसप्स्यन्नमस्यति नमो नम इति न हि नमस्कारमति देवास्ते नमसिता होतारमतिसृजन्ते स एतं प्रजापतिं यज्ञं प्रपद्यते तदत्रैव यजमानः सर्वान्कामानाप्नोति ॥ १ ॥

अथ हविष्पङ्क्त्या चरन्ति पशवो वै हविष्पङ्क्तिः पशूनामेवाप्त्यै तानि वै पञ्च हवींषि भवन्ति दधि धानाः सक्तवः पुरोडाशः पय-

स्येति पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्ताः पशवः पाङ्क्तः पुरुषो यज्ञस्य च पशूनां चाप्त्यै सेयं निरुप्यते पशूनामेव परिग्रहायाथो सवनानामेव तीव्रीकारायाथ वै हविष्पङ्क्तिः प्राण एव तस्माद्येनैव मैत्रावरुणः प्रेष्यति तेन होता यजति समानो ह्ययं प्राणस्तदाहुर्यया वै प्रातर्यजत्यृक्सा तदहर्यातयामा भवत्यथ कस्मादेषा सर्वेषु सवनेष्वयातयामेति यदेव सवनैर्वितारयन्नेति प्रातः प्रातःसवनस्येति प्रातःसवने माध्यंदिनस्य सवनस्येति माध्यंदिने सवने तृतीयस्य सवनस्येति तृतीयसवने तेनायातयामा तदाहुः कस्मात्प्रातरेव पयस्या न मध्यंदिने न तृतीयसवन इति यज्ञो वै मैत्रावरुण एतद्वै यज्ञो जायते यत्प्रातःसवने पयोभाजनो वै तरुणः कुमारस्तद्यथा जाताय स्तनमुपदध्यादेवं तद्वृद्धो वा उत्तरयोः सवनयोर्यदा वै वर्धते ऽतिस्तनो वै तदा तस्मात्प्रातरेव पयस्या न मध्यंदिने न तृतीयसवन इति ॥ २ ॥

हविरग्ने वीहीत्यनुसवनं पुरोडाशस्विष्टकृतो यजत्यवत्सारो ह प्रास्रवणो[1] देवानां होतास तमेतस्मिन्य्युम्ने मृत्युः प्रत्यालिल्ये ऽग्निर्वै मृत्युः स हविरग्ने वीहीति हविषाग्निं प्रीत्वाथातिमुमुचे तथो एवं विद्वान्होता हविरग्ने वीहीत्येव हविषाग्निं प्रीत्वाथातिमुच्यत एतैर्ह वा अन्तराकाशैर्देवाः स्वर्गं लोकं जग्मुस्तानेतस्मिन्य्युम्ने मृत्युः प्रत्यालिल्ये ऽग्निर्वै मृत्युस्ते हविरग्ने वीहीति हविषाग्निं प्रीत्वाथातिमुमुचिरे तथो एवैवं विद्वान्होता हविरग्ने वीहीत्येव हविषाग्निं प्रीत्वाथातिमुच्यते तानि वा एतानि षडक्षराणि हविरग्ने वीहीति षडङ्गो ऽयमात्मा षड्विधस्तदात्मनैवात्मानं निष्क्रीयानृणो भूत्वाथ यजते स एषो ऽवत्सारस्य प्रास्रवणस्य[2] मन्त्रः स न मन्येत केन वा नु केन वा यजा इत्यृषिष्कृतेन मन्त्रेणर्चा यजानीत्येवं विद्यात् ॥ ३ ॥

अथ सोम इति वै पशुमवोचामैवं पुरोडाशान्दश न्वा एते सो-

1) प्राश्रवणो WwBbMμK. 2) प्राश्रवणस्य WwBbMK.

मांशवः प्रतीं ऽशुर्यमेतमभिषुखन्ति तृप्तीं ऽशुरापो रसीं ऽशुर्व्रीहिर्वृषीं ऽशुर्यवः शुक्रीं ऽशुः पयो जीवीं ऽशुः पशुरमृतीं ऽशुर्हिरण्यमृगंशुर्यजुरंशुः सामांशुरित्येते वा उ दश सोमांशवो यदा वा एते सर्वे संगच्छन्ते ऽथ सोमो ऽथ सुतः ॥ ४ ॥

पुरोडाशैश्चरित्वा द्विदेवत्यैश्चरन्त्यात्मा वै यजमानस्य पुरोडाशाः प्राणा द्विदेवत्यास्तद्यत्पुरोडाशैश्चरित्वा द्विदेवत्यैश्चरन्ति प्राणानेव तद्यजमाने दधति[1] सर्वायुत्वायास्मिँल्लोके ऽमृतत्वायामुष्मिंस्तथा ह यजमानः सर्वमायुरस्मिँल्लोक एत्याप्नोत्यमृतत्वमक्षितिं स्वर्गे लोक ऐन्द्रवायवः प्रथमो वाग्वा इन्द्रः प्राणो वायुश्चक्षुर्मैत्रावरुणः श्रोत्रमाश्विनस्ते वा एते प्राणा एव यद्द्विदेवत्यास्तस्मादनवानं यजति प्राणानां संतत्यै संतता इव हीमे प्राणा नानुवषट्करोति प्राणा वै द्विदेवत्याः संस्थानुवषट्कारो नेत्पुरा कालात्प्राणान्त्संस्थापयानीति युक्ता इव हीमे प्राणा ऐन्द्रवायवं पूर्वार्ध्ये सादयति पूर्वार्ध्यो ह्येष एषां प्राणानामभिधानत इवाभित इतरौ पश्चादुपनिदधात्यभित इव हीदं चक्षुश्च श्रोत्रं च तानवगृह्यास्ते नेत्प्रवर्तन्ता इति नापिदधाति प्राणा वै द्विदेवत्या नेत्प्राणानपिदधानीति ॥ ५ ॥

इदं ते सोम्यं मध्विति प्रस्थितानां याज्या मधुश्चुतां[2] मधुमत्यनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथ होत्राः संयजन्ति यजमानमेव तदृणतायै[3] संप्रमुञ्चन्ति द्विदेवत्यानां प्रथमो भक्षो ऽथेडाथ होतृचमस आत्मा वै यजमानस्य पुरोडाशाः प्राणा द्विदेवत्या अन्नं पशव इडान्नेन वै प्राणाश्चात्मा च संहितस्तस्माद्द्विदेवत्यानां प्रथमो भक्षो ऽथेडाथ होतृचमसस्तानध्वर्यवे प्रयच्छति नानुसृजति प्राणा वै द्विदेवत्या नेत्प्राणाननुसृजानीति द्विरैन्द्रवायवस्य भक्षयति द्विर्हि तस्य वषट्करोति सकृन्मैत्रावरुणस्य सकृदाश्विनस्य सर्वतः परिहारमा-

---

1) दधाति WwOBμK. 2) मधुश्च्युतां LC. 3) तदनृणतायै M.

श्चिनस्य भक्षयति सर्वतो ह्यनेन श्रोत्रेण शृणोति संस्रवान्होतृचमसे ऽवनयतीडाभाज एवैनांस्तत्करोति ॥ ६ ॥

अथेडामुपह्वयते दक्षिणेनोत्तरेडां धारयन्तसव्येन होतृचमसं च पात्रीं च संयच्छत्यसंस्पर्शयन्वज्रो वा आज्यं रेतः सोमो नेद्वज्रेण रेतो हिनसानीति तस्यां न सुन्वदाह नाशिषो निराहोपह्वयेडामवघ्राया-वस्यति प्राश्नात्युत्तरेडामथाप आचम्य होतृचमसं भक्षयत्येतद्वै परमम-न्नाद्यं यत्सोमः परममेवैतदन्नाद्यं सर्वे समुपह्वय भक्षयन्ति ॥ ७ ॥

अथ वै प्रत्युपहवो ऽच्छावाकस्य प्रत्येता वामा सूक्तायं सुन्वन्यज-मानो ऽग्रभीदुत प्रतिष्ठोतोपवक्तरुत नो गाव उपहूता इति यदि नोपजुह्वषत्युतोपहूत इत्यभ्यस्यति यद्युपजुह्वषति प्रत्युपहूतो ऽच्छावाको निवर्तध्वं मानुगातेत्येतस्य सूक्तस्य यावतीः पर्याप्नुयात्तावतीरनुद्रवे-द्धोता वाप्रतिकामिनमच्छावाकं सो तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥

प्राणा वा ऋतुयाजास्तद्यदृतुयाजैश्चरन्ति प्राणानेव तद्यजमाने दधति स वा अयं त्रेधा विहितः प्राणः प्राणो ऽपानो व्यान इति षडृतुनेति यजन्ति प्राणमेव तद्यजमाने दधति चत्वार ऋतुभिरित्य-पानमेव तद्यजमाने दधति द्विर्ऋतुनेत्युपरिष्टाद्व्यानमेव तद्यजमाने द-धति[1] सर्वायुत्वायास्मिँल्लोके ऽमृतत्वायामुष्मिंस्तथा ह यजमानः सर्व-मायुरस्मिँल्लोक एत्याप्नोत्यमृतत्वमक्षितिं स्वर्गे लोके ते वा एते प्राणा एव यदृतुयाजास्तस्मादनवानं यजन्ति प्राणानां संतत्यै संतता इव हीमे प्राणा नानुवषट्कुर्वन्ति प्राणा वा ऋतुयाजाः संस्थानुवषट्कारो नेत्पुरा कालात्प्राणान्त्संस्थापयानीति युक्ता इव हीमे प्राणास्तदाहुः कस्माद्धोता यचद्धोता यक्षदित्येव सर्वेभ्यः प्रेष्यतीति वाग्वै होता वा-ग्यक्षद्वाग्यक्षदित्येव तदाहाथो सर्वे वा एते सप्त होतारो ऽपि वा ऋचा-भ्युदितं सप्त होतार ऋतुशो यजन्तीत्यथ यद्विरुपरिष्टाद्व्यादिशत्यजा-

---

1) so M, alle übr. Hss. दधाति.

मितार्थे ते वै द्वादश भवन्ति द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यै-वाप्त्यै स यो ऽत्र भक्षयेद्यस्तं तत्र ब्रूयादशान्तो भक्षो ऽननुवषट्कृतः प्राणान्त्स[1] व्यगान्न जीविष्यतीति तथा ह स्याद्य उ वै न भक्षयेद्यस्तं तत्र ब्रूयात्प्राणो भक्षः प्राणादात्मानमन्तरगान्न जीविष्यतीति तथा हैव स्यान्निम्पेदिवैवाविव जिघ्रेदत्र च द्विदेवत्येषु चेति तदु तत्र शासनं वेदयन्ते ऽथ यदमू व्यतिचरतो नान्योन्यमनुप्रपद्येते अध्वर्यू तस्मादृतुर्ऋतुं नानुप्रपद्यते तस्मादृतुर्ऋतुं नानुप्रपद्यते ॥ ९ ॥

॥ इति त्रयोदशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

अथात आज्यमाज्येन वै देवाः सर्वान्कामानाजयन्त्सर्वममृतत्वं तथो एवैतद्यजमान आज्येनैव सर्वान्कामानाजयति सर्वममृतत्वं तद्वा इदं षड्विधमाज्यं तूष्णींजपस्तूष्णींशंसः पुरोरुक्सूक्तमुक्थवीर्यं याज्येति षडृतुः संवत्सरः षड्विध एतेन वै देवाः षड्विधेनाज्येन षडृतुं संवत्सरमाप्नुवन्षड्विधं संवत्सरेण सर्वान्कामान्त्सर्वममृतत्वं तथो एवैतद्यजमान एतेनैव षड्विधेनाज्येन षडृतुं संवत्सरमाप्नोति षड्विधं संवत्सरेण सर्वान्कामान्त्सर्वममृतत्वमथ यत्पुरस्तात्तूष्णींजपं जपति स्वर्गो वै लोको यज्ञस्तद्यत्पुरस्तात्तूष्णींजपं जपति स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अथैतं तूष्णींशंसमुपांशु शंसति सर्वेषामेव कामानामाप्त्या अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिति तदिमं लोकं लोकानामाप्नोति प्रातःसवनं यज्ञस्येन्द्रो ज्योतिर्ज्योतिरिन्द्र इति तदन्तरिक्षलोकं लोकानामाप्नोति माध्यंदिनं सवनं यज्ञस्य सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इति तदमुं लोकं लोकानामाप्नोति तृतीयसवनं यज्ञस्याथ वै निविदसाविव यो ऽसौ तपत्येष हीदं सर्वं निवेदयन्नेति सा पुरस्तात्सूक्तस्य प्रातःसवने धीयते पुरस्ताद्ध्येष तदा भवति मध्ये सूक्तस्य माध्यंदिने सवने मध्ये ह्येष तदा भवत्युत्तमाः परिशिष्य तृतीयसवने पश्चाद्ध्येष तर्हि परिक्रान्तो भवति

1) प्राणानस्य LM, प्राणः स b.

तदेतस्यैव रूपेण निविदं दधदेति[1] तदु वा आहुरश्वयो वै प्रातःसवनं वहन्ति शितिपृष्ठा माध्यंदिनं सवनं श्वेतानूकाशास्तृतीयसवनमित्यादित्येनैव द्वादशपदां पुरोरुचमुपसंशंसति द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै ॥ १ ॥

अथ सप्तर्चमाज्यं शंसति सप्त वै छन्दांसि सर्वेषामेव च्छन्दसामाप्त्यै तद्वा आनुष्टुभं भवति वागनुष्टुप्तद्यत्किंच वाचानुष्टुभाभ्यनूक्तं तत्सर्वमाप्नोति पदे विगृह्णाति तत्प्रजात्यै रूपं वीव वै स्त्रियै पुमान्गृह्णाति यद्वेव विगृह्णाति प्रतिष्ठायास्तद्रूपमथो एतद्व वै मृत्योरास्यं यदेते पदे अन्तरेण स यो ऽत्रावानन्तं ब्रूयान्मृत्योरास्यमापति[2] न जीविष्यतीति तथा ह स्यात्तस्मात्तदनवानं संक्रामेदमृतं वै प्राणो ऽमृतेन तन्मृत्युं तरति समस्तेनोत्तरेणार्धर्चेन प्रणौति वज्रमेव तत्पाप्मने भ्रातृव्याय प्रहरति ता दश गायत्र्यः संपद्यन्ते ऽष्टाक्षरं हि दशमं पदं गायत्री वै सा यानुष्टुब्गायत्रमग्नेश्छन्दो दश प्रातःसवने ऽध्वर्युर्ग्रहान्गृह्णाति नवसु बहिष्पवमानेन स्तुवते हिंकारो दशमो दशैमास्ते नाना कुर्वन्तो विराजमभिसंपादयन्त्येतद्वै कृत्स्नमन्नाद्यं यद्विराट् तदेतत्संपाद्य यजमाने प्रतिदधति त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमयैकादश संपद्यन्ते याज्या द्वादशी द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै ताः संशस्ताः षोडश गायत्र्यः संपद्यन्ते तद्गायत्रीमाज्यमभिसंपद्यत आग्नेन्द्र्या यजतीन्द्रमेव तदर्धभाजं सवनस्य करोति याज्यायां देवता अन्वाभजतेति ह स्माह कौषीतकिस्त्रयस्त्रिंशदक्षरा वै विराट्त्रयस्त्रिंशद्देवता अक्षरभाजो देवताः करोत्यग्न इन्द्रश्च दाशुषो दुरोण इति पदं परिशिष्य विराजो ऽर्धर्चे ऽवानिति श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियां तद्विराज्यन्नाद्ये प्रतितिष्ठत्युत्तरेण विराजो ऽर्धर्चेन वषट्करोति स्वर्ग एव तल्लोके यजमानं दधात्यनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै ॥ २ ॥

---

1) so WMC, दधदिति O, दधतीति LBwμ, दधति b, दधतेति K.
2) °याति w.

शोंसावो३ इति प्रातःसवन आह्वयते यच्छुद्धं प्रणवं कुर्वन्ति तदस्य लोकस्य रूपं यन्मकारान्तं तदमुष्य तद्यच्छुद्धं प्रणवं कुर्वन्ति पराङ्वा असौ लोको नेत्पराङ्वो गामेत्यथो प्रजातिर्वा अयं लोकः प्रजात्या एवाथो प्रतिष्ठा वा अयं लोकः प्रतिष्ठित्या एव शोंसामो दैवेत्यध्वर्युस्तान्यष्टावक्षराण्युक्थमवाचीति प्रातःसवन उपांशु होता ब्रूयादुक्थशा इत्यध्वर्युस्तान्यष्टौ गायत्र्या सवनं प्रतिपद्य गायत्र्यां प्रत्यष्ठातामध्वर्यो शोंसावो३ इति माध्यंदिने सवन आह्वयते शोंसामो दैवेत्यध्वर्युस्तान्येकादशाक्षराण्युक्थमवाचीन्द्रायेति माध्यंदिने सवन उपांशु होता ब्रूयादुक्थशा इत्यध्वर्युस्तान्येकादश त्रिष्टुभा सवनं प्रतिपद्य त्रिष्टुभि[1] प्रत्यष्ठातामध्वर्यो शो शोंसावो३ इति तृतीयसवने ऽभ्यासमाह्वयते शो शोंसामो दैवेत्यध्वर्युस्तानि द्वादशाक्षराणि रोमशेन[2] त्रयोदशावा[3]चीन्द्रायोक्थं देवेभ्य इति तृतीयसवन उपांशु होता ब्रूयादुक्थशा इत्यध्वर्युस्तानि द्वादश संपदि जगत्या सवनं प्रतिपद्य जगत्यां प्रत्यष्ठातामेतद्वै तद्यन्मध्य ओप्यते[4] स यदिह वा अपि व्यूढच्छन्दा भवति क्लृप्तान्येवैवं विदुषश्छन्दांसि यज्ञं वहन्त्यथो एतदेष ऋगभ्यनूक्तेति ह स्माह । यद्गायत्रे अधि गायत्रमाहितं त्रैष्टुभाद्वा त्रैष्टुभं निरतक्षत । यद्वा जगज्जगत्याहितं पदं य इत्तद्विदुस्ते ऽमृतत्व[5]मानशुरित्यथो यदिमा देवता एषु लोकेष्वध्यूढा गायत्रे ऽस्मिँल्लोके गायत्रो ऽयमग्निरध्यूढस्त्रैष्टुभे ऽन्तरिक्षलोके त्रैष्टुभो वायुरध्यूढो जागते ऽमुष्मिँल्लोके जागतो ऽसावादित्यो ऽध्यूढः ॥ ३ ॥

आज्यं शस्त्वा प्रउगं शंसत्यात्मा वै यजमानस्याज्यं प्राणाः प्रउगं तद्यदाज्यं शस्त्वा प्रउगं शंसति प्राणानेव तद्यजमाने दधाति सर्वायुत्वायास्मिँल्लोके ऽमृतत्वायामुष्मिंस्तथा ह यजमानः सर्वमायुरस्मिँल्लोक एत्याप्नोत्यमृतत्वमक्षितिं स्वर्गे लोके पवमाने स्तुत आज्यं शंसत्याज्ये

1) त्रिष्टुब्भि W, त्रिष्टुभिः BbwM. 2) लोमशेन M. 3) त्रयोदशमवा° b, त्रयोदशवा° K. 4) आप्यते w. 5) अमृतत्व° die Hss.

स्तुते प्रउगं तदेतत्पवमानोक्थमेव यत्प्रउगमाज्यमेवाज्यस्योक्थं ते एतद्विहरति यथा रथस्यान्तरौ रश्मी व्यतिषजेदेवं तद्ग्रहाननुशंसतीति ह स्माह कौषीतकिर्यो ऽसौ वायोरिन्द्रवाय्वोर्ग्रहस्तं वायव्येन चैन्द्रवायवेन च मैत्रावरुणं मैत्रावरुणेनाश्विनमाश्विनेन यत्प्रस्थितानां यजति तदैन्द्रेण यद्धोत्राः संयजन्ति तद्वैश्वदेवेन वागेव सरस्वती सर्वेषु सवनेष्वथ वै पुरोरुगसावेव यो ऽसौ तपत्येष हि पुरस्ताद्रोचते ऽथ वै पुरोरुक्प्राण एवात्मा सूक्तमथ वै पुरोरुगात्मैव प्रजा पशवः सूक्तं तस्मान्न पुरोरुचं च सूक्तं चान्तरेण व्याह्वयेत संशस्य पुरोरुचा सूक्तं पुरोरुचे पुरोरुच एवाह्वयते वायुरग्रेगास्तत्प्राणरूपं वायवा तदपानस्य रूपं गायत्रं प्रउगं शंसति तेन प्रातःसवनमाप्तमैन्द्रं शंसति तेन माध्यंदिनं सवनमाप्तं वैश्वदेवं शंसति तेन तृतीयसवनमाप्तम् ॥ ४ ॥

अथ वैश्वदेवीं पुरोरुचं शंसति सा षट्पदा भवति तां त्व ऋतव[1] इत्याहुः षडृतवस्तस्यै द्वे द्वे पदे अवग्राहं शंसति तस्माद्द्वंद्वं समस्ता ऋतव आख्यायन्ते ग्रीष्मो वर्षा हेमन्त इत्यत्र हैके सारस्वतीं पुरोरुचं शंसन्ति न तथा कुर्यादतिरिक्तं तद्रुचिता वै वाक्स्वयं पुरोरुग्वै वाय्वायवायाहि दर्शताश्विना यज्वरीरिष इत्येते उभे तत्प्रउगं नवर्चं च द्वादशर्चं च तदेकविंशतिरेकविंशो वै चतुष्टोमः स्तोमानां परमस्तत्परमं स्तोममाप्नोति यद्वेवैकविंशतिर्द्वादश वै मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंशस्तेनैव तत्सलोकतायां यजमानमध्यूहति तानि वै सप्त तृचानि भवन्ति सप्त वै छन्दांसि सर्वेषामेव छन्दसामाप्त्या अथो एतैर्वै देवा असुराणां सप्त साप्तान्यवृञ्जत तथो एवैतद्यजमान एतैरेव द्विषतो भ्रातृव्यस्य सप्त साप्तानि वृङ्क्ते ऽग्नेरग्रे प्रातःसवनमासीदिन्द्रस्य माध्यंदिनं सवनं विश्वेषां देवानां तृतीयसवनं सो ऽग्निरकामयत स्यान्मे माध्यंदिने सवने ऽथो तृतीयसवन इतीन्द्रो ऽकाम-

1) त्वामृतव L, तामृतव M.

यत स्याग्ने प्रातःसवने ऽथो तृतीयसवन इति विश्वे देवा अकामयन्त
स्यान्नो माध्यंदिने सवने ऽथो प्रातःसवन इति ता अमुतो ऽर्वाच्यो
देवतास्तृतीयसवनात्प्रातःसवनमभिप्रायुञ्जत तद्यदभिप्रायुञ्जत तत्प्रउगस्य
प्रउगत्वं तस्माद्बह्व्यो देवताः प्रउगे शस्यन्ते तस्मात्सर्वाणि सवनानि
सर्वदेवत्यानि भवन्ति विश्वेभिः सोम्यं मध्वित्युक्थं शस्त्वा यजति वै-
श्वदेव्या वैश्वदेवं ह्येतदुक्थं गायत्र्या गायत्रं प्रातःसवनमन्विदु वषट्क-
रवदन्विदु वषट्करवत् ॥ ५ ॥

॥ इति चतुर्दशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

देवा वा अर्बुदेन च पावमानीभिश्च ग्राव्णो ऽभिष्टुत्याप्नुवन्नमृ-
तत्वमाप्नुवन्सत्यं संकल्पं तथो एवैतद्यजमानो यदर्बुदेन च पावमानी-
भिश्च ग्राव्णो ऽभिष्टौत्याप्नोत्यमृतत्वमाप्नोति सत्यं संकल्पमथ स्तुते पव-
माने दधिघर्मेण चरन्त्यत्र कालो हि भवत्यथो सवनस्यैव सरसताया
अथ हविष्पङ्क्त्या चरन्ति तस्या उक्तं ब्राह्मणं भारद्वाज्या मध्यंदिने
प्रस्थितानां यजति भरद्वाजो ह मध्यंदिन इन्द्राय सोमं प्रददौ सा वा
ऐन्द्री त्रिष्टुब्भवत्यैन्द्रं हि त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनमनुवषट्करोत्याहुती-
नामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथ होत्राः संयजन्ति तासामुक्तं
ब्राह्मणमथेडाथ होतृचमसस्तस्योक्तं ब्राह्मणं हुतेषु दाक्षिणेषु दक्षिणा
नीयन्ते ऽत्रापवर्गो ह्यभिषवो भवत्यथो आत्मानमेवैतन्निष्क्रीणाति यद्द-
क्षिणा नीयन्ते ऽथो दक्षिणाभिर्वै यज्ञं दक्षयति तद्यद्दक्षिणाभिर्यज्ञं
दक्षयति तस्माद्दक्षिणा नामात्मदक्षिणं वै सत्त्रं तस्मादहरहर्जपेयुरिद-
महं मां कल्याण्यै कीर्त्यै स्वर्गाय लोकायामृतत्वाय दक्षिणां नयानी-
त्यात्मानमेवैतत्कल्याण्यै कीर्त्यै स्वर्गाय लोकायामृतत्वाय दक्षिणां नय-
न्ति वैश्वामित्रीं मरुत्वतीयग्रहस्य पुरोनुवाक्यामनूच्य वैश्वामित्र्या य-
जति सवनततिर्वै मरुत्वतीयग्रहो वाग्वै विश्वामित्रो वाचा यज्ञस्तायते
ते वा ऐन्द्र्यौ त्रिष्टुभौ भवत ऐन्द्रं हि त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनमनुवष-
ट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै ॥ १ ॥

अथ षड्विधं मरुत्वतीयं शंसति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्या अनुष्टुभं गायत्रीं बृहतीमुष्णिहं त्रिष्टुभं जगतीमिति षट् छन्दांसि शंसति तस्मात्षड्विधं भवत्या त्वा रथं यथोतय इत्यनुष्टुभा मरुत्वतीयं प्रतिपद्यते पवमानोक्थं वा एतद्यन्मरुत्वतीयमनुष्टुप्सोमस्य च्छन्द उक्तं पदविग्रहणस्य ब्राह्मणं गायत्रीः शंसति प्राणो वै गायत्र्यः प्राणमेव तदात्मन्धत्त इदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचरः सुतवान्पीतवान्पवमानोक्थं ह्येतदिन्द्र नेदीय एदिहीतीन्द्रनिहवः प्रगाथो नेदीय उपनिष्क्रामेति हैनं मरुत ऊचुः प्रहर्षयन्तः सो ऽब्रवीद्धत्वा वृत्रं विजित्य युष्माभिर्मे ऽयं सह सोमपीथ इति तैरेवास्यैष सह सोमपीथः प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिरिति प्रवान्ब्राह्मणस्पत्यः प्रहरेति हैनं ब्रह्मोवाच प्रहर्षयन्त्सो ऽब्रवीद्धत्वा वृत्रं विजित्य त्वया मे ऽयं सह सोमपीथ इति स एष ब्रह्मण एव सोमपीथस्तस्मिन्देवता अन्वाभजतेति ह स्माह कौषीतकिर्यस्मिन्निन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा देवा ओकांसि चक्रिर इत्यत्र देवता अन्वाभक्तास्तदाऊर्यन्नैव स्तोत्रियो नानुरूप इन्द्रनिहवस्य ब्राह्मणस्पत्यस्य प्रगाथावथ कस्मात्पुनरादायं ककुप्कारं शस्येते इति पुनरादायं वै सामगाः पवमाने स्तुवते तस्यैवैतद्रूपं क्रियते ऽग्निर्नेता भग इव क्षितीनां त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूरित्यग्नीषोमीये ऽग्नीषोमौ वा अन्तर्वृत्र आस्तां ताविन्द्रो नाशक्नोदभि वज्रं प्रहर्तुं तावेतं भागमुपनिराक्रामतां यस्यै[1]नयोरसौ पौर्णमासे तदेतद्वार्त्रघ्नमेवोक्थं यन्मरुत्वतीयमेतेन हेन्द्रो[2] वृत्रमहन् ॥ २ ॥

पिन्वन्त्यपो मरुतः सुदानव इति पिन्वन्त्यपीयापो वै पिन्वन्त्यपीया तद्यदेव वृत्रं हतमापो व्यायन्यत्प्रापिन्वंस्तस्मात्पिन्वन्त्यपीया सा वै जगती तया सर्वाणि सवनानि जगद्वन्ति भवन्ति जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायेति जातवन्मरुत्वतीयमेतद्वा इन्द्रो ऽजायत[3] यद्वृत्रमहन्नेतदु

---

1) यस्यै° WwbK. 2) हीन्द्रो M. 3) जायते die Hss.

वा एष जायते यो यजते तस्य प्रथमायामध्वर्युः सक्तन्मद्वत्प्रत्यागृणात्यत्र हेन्द्रः[1] प्रथममभाद्यत्तदेतत्पृतनाजिदेव सूक्तं यन्मरुत्वतीयमेतेन हेन्द्रः[1] पृतना अजयत्तस्य मध्ये निविदं दधाति मध्ये वा इदमात्मनो ऽन्नं धीयते ऽथ निविदः शंसति प्राणा वै निविदः प्राणानेव तदात्मन्धत्ते तासामेकैकं पदमवग्राहं शंसत्येकैकमेव तत्प्राणमात्मन्धत्त उत्तमेन प्रणौतीममेव तत्प्राणमुत्सृजते तस्माद्वीमं प्राणं सर्वे प्राणा अनुप्राणन्त्यथो अन्नं निविद इत्याहुस्तस्मादेना आरतं शंसेदत्वरमाण इव हि प्रतिकामिनमन्नाद्यमत्ति[2] ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन्नित्युक्थं शस्त्वा यजति ये शाम्बरे हरिवो ये गविष्टावित्येतैर्ह वा एष एतानि सह वीर्याण्यकरोत्तैरेवास्यैष सह सोमपीथः सा वा ऐन्द्री त्रिष्टुब्भवत्यैन्द्रं हि त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनमनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै वागेवासौ प्रथमानुष्टुप्तां पञ्च गायत्र्यो ऽनुवर्तन्ते मन इन्द्रनिहवः श्रोत्रं ब्राह्मणस्पत्यः प्राणो ऽपानो व्यान इति तिस्र एकपातिन्य आत्मा सूक्तं यदन्तरात्मंस्तन्निवित्प्रतिष्ठा परिधानीयान्नं याज्या ॥ ३ ॥

निष्केवल्यं बह्व्यो देवताः प्राच्यः शस्यन्ते बह्व्य ऊर्ध्वा अथैतदिन्द्रस्यैव निष्केवल्यं तन्निष्केवल्यस्य निष्केवल्यत्वमथ यद्बृहत्या प्रतिपद्यते बार्हतो वा एष य एष तपति तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति द्वे तिस्रः करोति पुनरादायं तत्प्रजात्यै रूपं द्वाविव वा अग्रे भवतस्तत उपप्रजायेते स्तोत्रियं शस्त्वानुरूपं शंसत्यात्मा वै स्तोत्रियः प्रजानुरूपस्तस्मात्प्रतिरूपमनुरूपं कुर्वीत प्रतिरूपो हैवास्य प्रजायामाजायते नाप्रतिरूपो धाय्यां शंसति प्राणो वै धाय्या प्राणमेव तदात्मन्धत्ते प्रगाथं शंसति पशवो वै प्रगाथः पशूनामेवाप्त्या अथो प्राणापानौ वै बार्हतः प्रगाथः प्राणापानावेव तदात्मन्धत्त इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति पञ्चदशर्चं निष्केवल्यं पञ्चदशो वै वज्रो वज्रेणैव तद्यजमानस्य पाप्मानं हन्ति तस्य मध्ये निविदं दधाति मध्ये वा इदमात्मनो ऽन्नं

1) हीन्द्रः M. 2) so alle Hss. und C.

धीयते ऽथ निविदः शंसति प्राणा वै निविदः प्राणानेव तदात्मन्धत्ते तासामेकैकं पदमवग्राहं शंसत्येकैकमेव तत्प्राणमात्मन्धत्त उत्तमेन प्रणौतीममेव तत्प्राणमुत्सृजते तस्मादीमं प्राणं सर्वे प्राणा अनुप्राणन्त्यथो अन्नं निविद इत्याहुस्तस्मादेना आरतं शंसेदत्वरमाण इव हि प्रतिकामिनमन्नाद्यमत्ति[1] नितरां परिधानीयां शंसेत्तथा ह पत्यप्रच्यावुका भवत्यनुदायि नितरां[2] तथा ह पत्यनुद्धतमना इव भवत्यथ यदश्वं ददातीन्द्रो वा अश्व ऐन्द्रं ह्येतदुक्थमिन्द्रमेव तत्प्रीणात्यात्मा वै स्तोत्रियः प्रजानुरूपो महिषी धाय्या प्रगाथः पशव आत्मा सूक्तं यदन्तरात्मंस्तन्निवित्प्रतिष्ठा परिधानीयान्नं याज्या ॥ ४ ॥

पवमाने स्तूयमाने होतारं मृत्युः प्रत्यालीयत तमाज्येन न्यकरोदन्यत्र स्तोत्रियादाज्ये[3] सामाज्ये प्रत्यालीयत तं प्रउगेन न्यकरोदन्यत्र स्तोत्रियात्तं माध्यंदिने पवमाने प्रत्यालीयत तं मरुत्वतीयेन न्यकरोदन्यत्रैव स्तोत्रियादथ वै निष्केवल्ये स्तोत्रियेणैव प्रतिपद्यते तद्यथाभये ऽतिमुच्य मृत्युं यथातिमुमुचान एवं तदाहुर्निष्केवल्यमेवेदं निष्केवल्यमदो महाव्रते शस्यन्ते वा अमुत्र चतुरुत्तराणि कथमिहोपाप्यन्त इति तानि वा इहोपाप्ततराणि भवन्ति स्तोत्रियानुरूपौ संशस्तौ सप्त चतुरुत्तराणि संपद्यन्ते चतुरक्षरं च पदमुदैति ते पशवस्तान्पशून्यजमाने दधाति विराड्वा अग्निष्टोमो नवतिशतं स्तोत्रियाः संपद्यन्ते प्रत्यक्षमेवैतदग्निष्टोमस्य रूपमुपैति यद्विराजा यजति पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वेति पदं परिशिष्य विराजो ऽर्धर्चे ऽवानिति श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियां तद्विराज्यन्नाद्ये प्रतितिष्ठत्युत्तरेण विराजो ऽर्धर्चेन वषट्करोति स्वर्ग एव तल्लोके यजमानं दधात्यनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै ॥ ५ ॥

॥ इति पञ्चदशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

---

1) so alle Hss. und C. 2) भवत्यनुदायिततरां M. 3) आद्ये M.

वसूनां वै प्रातःसवनं रुद्राणां माध्यंदिनं सवनमादित्यानां तृतीयसवनं तद्यदादित्यग्रहेण तृतीयसवनं प्रतिपद्यते स्वयैव तद्देवतया प्रतिपद्यते ऽथो धीतरसं वा एतत्सवनं यत्तृतीयसवनमथैष सरसो ग्रहो यदादित्यग्रहस्तेनैव तत्तृतीयसवनं सरसं करोति त्रिष्टुभमादित्यग्रहस्य पुरोनुवाक्यामनूच्य त्रिष्टुभा यजति बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधाति तस्य नानुवषट्करोति सवनततिर्वा आदित्यग्रहः संस्थानुवषट्कारो नेत्पुरा कालात्सवनं संस्थापयानीति मद्वती याज्या मद्वद्धि तृतीयसवनमथ स्तुते पवमाने पशुना चरन्त्यत्र कालो हि भवत्यथो सवनस्यैव सरसताया अथ हविष्पङ्क्त्या चरन्ति तस्या उक्तं ब्राह्मणमैन्द्रार्भव्यस्तृतीयसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाह यत्र ह तदृभवः प्रजापतेः प्रेमाणं प्रापुस्तदेनानिन्द्रः सोमपीथे ऽन्वाभेजे तस्मान्नार्भवीषु स्तुवते ऽथार्भवः पवमान इत्याचक्षत ऐन्द्रार्भव्या तृतीयसवने प्रस्थितानां यजतीन्द्रमेव तदर्धभाजं सवनस्य करोति जगत्या जागतं हि तृतीयसवनं मद्वत्या मद्वद्धि तृतीयसवनमनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथ होत्राः संयजन्ति तासामुक्तं ब्राह्मणमथेडाथ होतृचमसस्तस्योक्तं ब्राह्मणमौपासनांस्तृतीयसवन उपास्यन्ति पितॄनेव तत्प्रीणन्ति ॥ १ ॥

अथ सावित्रग्रहेण चरन्ति प्रातःसवने तमग्रे ऽयजंस्ताः प्रजा न प्राजायन्त तं माध्यंदिने सवने ता उ तत्र नो एव तमत्र तृतीयसवने ऽयजंस्ततः प्रजाः प्राजायन्त तस्मात्तृतीयसवने ऽवधृतः सविताथो आदित्यानां वा एकः सवितादित्यानां तृतीयसवनं तस्मात्तृतीयसवने सवितारं यजन्ति त्रिष्टुभं सावित्रग्रहस्य पुरोनुवाक्यामनूच्य जगत्या यजति बलं वै वीर्यं त्रिष्टुप्पशवो जगती बल एव तद्वीर्ये ऽन्ततः पशुषु च प्रतितिष्ठति तस्य नानुवषट्करोति प्राणो वै सावित्रग्रहः संस्थानुवषट्कारो नेत्पुरा कालात्प्राणं संस्थापयानीति युक्त इव ह्ययं प्राणो मद्वती याज्या मद्वद्धि तृतीयसवनम् ॥ २ ॥

सवित्रा वैश्वदेवं प्रतिपद्यते सवितृप्रसूता वै देवास्तृतीयसवनं समभरंस्तस्मात्प्रतिपदनुचरौ सूक्तमिति सावित्राणि भवन्ति तत्सवितुर्वृणीमह इत्यनुष्टुभा वैश्वदेवं प्रतिपद्यते पवमानोक्थं वा एतद्यद्वैश्वदेवमनुष्टुप्सोमस्य च्छन्द उक्तं पदविग्रहणस्य ब्राह्मणं गायत्रीः शंसति प्राणो वा गायत्र्यः प्राणमेव तदात्मन्धत्ते सावित्रं शंसति सावित्रो हि ग्रहो गृहीतो भवति तमेवैतेनानुशंसति वायव्यां शंसति प्राणो वै वायव्या प्राणमेव तदात्मन्धत्ते तस्यै शस्त्रे द्विदेवत्यान्विमुञ्चति वायौ प्राणे प्राणान्द्यावापृथिवीयं शंसति प्रतिष्ठे वै द्यावापृथिवी प्रतिष्ठित्या एव तस्मिन्नध्वर्युर्मद्वत्प्रत्यागृणाति मद्वद्धि तृतीयसवनं सुरूपकृत्नुं शंसत्यन्नं वै सुरूपमन्नमेव तदात्मन्धत्ते ऽथो रूपाणामेवैष सोमपीथो रूपमेव तदात्मन्धत्त आर्भवं शंसत्यत्र ह्येभ्यः प्रजापतिरवाकल्पयत्तस्मादत्रार्भवं शस्यते ऽथ वैनामादित्यां बार्हस्पत्यामिति शंसति शुक्रामन्थिनावाग्रयणमित्येवैताभिरनुशंसत्यथो वैश्वदेवं वै शस्त्रं देवतानामपरिहाणाय वैश्वदेवं शंसति वैश्वदेवो हि ग्रहो गृहीतो भवति तमेवैतेनानुशंसति तस्य द्विः पच्छः परिधानीयां शंसत्यर्धर्चशस्तृतीयं सा विराजमभिसंपद्यते श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै चत्वारि सूक्तानि वैश्वदेवे शंसति पशवो वै वैश्वदेवं चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्यै तस्मादेनदारतं शंसेद्रमन्ते हास्मिन्पशवः ॥ ३ ॥

षोडशाहावं वैश्वदेवं शंसति षोडशकलं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्यै तत्सप्तदशविधं भवत्येकादश देवताश्चतस्रो निविद उक्थवीर्यं याज्येति सप्तदशो वै प्रजापतिरेतद्वा आर्धुकं कर्म यत्प्रजापतिसंमितं विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं म इत्युक्थं शस्त्वा यजति वैश्वदेव्या वैश्वदेवं ह्येतदुक्थं मद्वत्या मद्वद्धि तृतीयसवनं त्रिष्टुभा बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधात्यनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै वागेवासौ प्रथमानुष्टुप्तां पञ्च गायत्र्यो ऽनुवर्तन्ते मनः

सावित्रं प्राणो वायव्या चक्षुषी द्यावापृथिवीयं यो ऽयमनिरुक्तः प्राणः स सुरूपकृत्नुः श्रोत्रमार्भवं प्राणो ऽपानो व्यान इति तिस्र एकपातिन्य आत्मा सूक्तं यदन्तरात्मंस्तन्निवित्प्रतिष्ठा परिधानीयान्नं याज्या तदाहुः कस्माद्ब्रह्मक्षत्रे एव प्रच्यावुके विडच्युतेति ब्रह्म वै प्रातःसवनं क्षत्रं माध्यंदिनं सवनं विट् तृतीयसवनं तद्यद्यथोपपादमेव प्रातःसवनमाध्यंदिनयोः परिदधाति तस्माद्ब्राह्मण्यः प्रजा अनवधृतं क्षियन्त्यनवधृतं क्षत्रिया अथ यत्तृतीयसवनस्य परिधानीयाच्युता तस्माद्विडच्युतेति ॥ ४ ॥

घृतस्य यज सौम्यस्य यजेत्याहैताभ्यां वै यज्ञस्तायते यद्घृतेन च सोमेन च ते अत्र प्रीणाति प्रीते यज्ञं वहात इत्युपांशु घृतस्य यजति रेतःसिक्तिर्वै घृतमुपांशु वै रेतः सिच्यते ऽथ यदुच्चैः सौम्यस्य यजति चन्द्रमा वै सोमो निरुक्त उ वै चन्द्रमास्तस्य न परस्तात्परियजेदि[1]-त्याहुस्तथामी अमुत इदमर्वाञ्चः पश्यन्तीति[2] परियजेदिति[1] त्वेव स्थितं देवलोको वा आज्यं पितृलोकः सोमो देवलोकमेव तत्पितृलोकादभ्युत्क्रामन्त्यथो पितॄनेव तत्प्रीणन्ति यत्सौम्येन चरन्त्यथो एतदुपसद उत्सृज्यन्त इत्याहुरग्निं सोमं विष्णुमिति वा उपसत्सु प्रतियजत्यग्निं सोमं विष्णुमितीदं हरन्त्येतं सौम्यं सदस्तं होता प्रतिगृह्योपनिधत्ते ऽथास्य सर्पिष्यात्मानं पर्यवेक्ष्याङ्गुलिभ्यां सर्पिरुपस्पृशति चक्षुष्पा असि चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी विमृजीत चक्षुरेवास्य तन्नोपायति तमुद्गातृभ्यः प्रयच्छति ॥ ५ ॥

अथ पात्नीवतग्रहेण चरन्ति पत्नीरेव तदाहवनीयभाजः कुर्वन्ति तस्य नानुवषट्करोत्याज्यसंसृष्टो हि भवत्यननुवषट्कारभागाज्यमुपांशु यजति रेतःसिक्तिर्वै पात्नीवतग्रह उपांशु वै रेतः सिच्यते नानुवषट्करोति रेतःसिक्तिर्वै पात्नीवतग्रहः संस्थानुवषट्कारो नेत्पुरा कालाद्रेतः सिक्तं संस्थापयानीति मद्वती याज्या मद्वद्धि तृतीयसवनं तदाहुर्यदेषा

---

1) पर्यजेदि° oK. 2) पर्यावर्तन्तीति O in marg.

नेष्टुर्याज्याथ कस्मादेनयाग्नीध्रो यजतीत्याग्नेयी वा एषा याज्याग्नेय आग्नीध्रस्तस्मादेनयाग्नीध्रो यजत्यथो एवं समा अनुवाक्यानां वषट्कारा भवन्तीति ॥ ६ ॥

एकविंशत्याहावमाग्निमारुतं शंसत्येकविंशो वै चतुष्टोमः स्तोमानां परमः प्रतिष्ठानीयः प्रतिष्ठित्या एव तच्चतुर्विंशतिविधं भवति विंशतिः पर्वाणि तानि चतुश्चत्वारिंशच्चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुब्बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधाति वैश्वानरीयं शंसति वैश्वानरीयो हि ग्रहो गृहीतो भवति तमेवैतेनानुशंसति रौद्रीं शंसति घोरो वै रुद्रो भैषज्यमेव तत्कुरुतेऽथो अन्तभाग्वावा एष तस्मादेनामन्त्ये[1] शस्त्रे शंसति मारुतं शंसत्येतत्पूगो वै रुद्रस्तदेनं स्वेन पूगेन समर्धयत्यथ यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रियानुरूपौ तौ वै मध्ये भिया एव शंसति मध्ये हीयमात्मनो भिया एव योनिर्जातवेदसीयं शंसति तेनाग्निमारुतमित्याख्यायते तस्मादेनदभ्यग्रं शंसेद्यथाग्निं प्रदाव्यमतिमोक्षमाण[2] एवमापोदेवत्याः शंसति शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते तस्मादेना आरतं शंसेद्यथाप्सु न्युन्दमान एवमहिर्बुध्न्यं शंसत्यग्निर्वा अहिर्बुध्न्यस्तमेतयोज्ज्व[3]लयत्यथो धिष्ण्यानेवैतयानुशंसति देवानां च पत्नी राकां च शंसति पात्नीवतग्रहमित्येवैताभिरनुशंसत्यथो अन्तभाजो वै पत्न्यस्तस्मादेना अन्त्ये शस्त्रे शंसति ॥ ७ ॥

अक्षरपङ्क्तयः[4] शंसति पशवो वा अक्षरपङ्क्तयः पशूनामेवाप्त्या अथो प्राणापानौ वा अक्षरपङ्क्तयः प्राणापानावेव तदात्मन्धत्तेऽथो शस्त्रस्यैव सेन्द्रतायै पैत्रीश्च यामीश्च शंसति नाराशंसानेवैताभिरनुशंसत्यथो अन्तभाजो वै पितरस्तस्मादेना अन्त्ये शस्त्रे शंसति स्वादुष्किलीयाः शंसति सोममेवैताभिरिन्द्राय स्वदयत्यथो देवलोको वा इन्द्रः पितृलोको यमो देवलोकमेव तत्पितृलोकादभ्युत्क्रामति तास्वध्वर्युर्म-

---

1) °मन्ते BK. 2) °मोच्यमाण M. 3) तमेतया ज्व° M, तमेतयोर्ज्व° BLoK. 4) so alle Hss.

द्वत्प्रत्यागृणाति मद्वद्धि तृतीयसवनं वैष्णुवारुणीं शंसति यज्ञो वै वैष्णुवारुणो यद्वै यज्ञस्य स्खलितं वोल्बणं वा भवति तदेतया भिषज्यति भैषज्यमेवैषा वैष्णवीं चाग्नेयीं च शंसत्यग्नाविष्णू वै देवानामन्तभाजौ तस्मादेने अन्त्ये शस्त्रे शंसत्यैन्द्र्या परिदधातीन्द्रस्य ह्येष तमिन्द्र एवान्ततः प्रतिष्ठापयति[1] ॥ ८ ॥

किंदेवत्यः सोम इति मधुको गौश्रं[2] पप्रच्छ स ह सोमः पवत इत्यनुद्रुत्यैतस्य वा अन्ये स्युरिति प्रत्युवाच बह्वृचवद्दैवेन्द्र इति त्वेव पैङ्ग्यस्य स्थितिरासैन्द्राग्न इति कौषीतकिर[3]ग्निना वै प्रतिपद्यते यदाज्येनेन्द्रमनुसंतिष्ठत एतां परिधानीयां तस्मादैन्द्राग्न इत्येष वा अग्निष्टोम एष वा उ कामाय कामायाह्रियते यो ह वा एतेनानिष्ट्वाथान्येन यजते गर्तपत्यमेव तद्धीयते प्र वा मीयत इति ह स्माह स वा एषो ऽग्निष्टोम आज्यप्रभृत्याग्निमारुतान्तो यच्छस्त्रं त्रीणि षष्टिशतान्यृचां संपद्यन्ते त्रीणि वै षष्टिशतानि संवत्सरस्याह्नां संवत्सरस्यैवाप्त्या अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभिरित्युक्थं शस्त्वा यजत्याग्निमारुत्याग्निमारुतं ह्येतदुक्थं जगत्या जागतं हि तृतीयसवनं मद्वत्या मद्वद्धि तृतीयसवनमनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै ॥ ९ ॥

सोमेनेष्ट्वा सौत्रामण्या यजेत श्रियं प्रजां विराजं चेच्छन्नैन्द्रो वा एष यज्ञक्रतुर्यत्सौत्रामण्यात्मा वै यज्ञस्य त्रिपशुर्बाहू पशू तस्मादात्मानमभितो बाहू भवतस्तस्मादात्मानमभितः पार्श्वे स्यातां यत्सुरासोमग्रहाननुवषट्कृत्य सर्वे तस्मात्सोमेनेष्ट्वा सौत्रामणीं कुर्याद्य एवं विद्वान्त्सोमेनेष्ट्वा सौत्रामण्या यजेत स श्रियं प्रजां विराजमाप्नोति यश्चैवं वेद श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्या अवभृथमवैति यथा सोमे मैत्रावरुण्या वा पयस्यया यजेत तस्या उक्तं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

---

1) so M, alle übrigen Hss. und C प्रतितिष्ठति. 2) गौष्यं OL in marg. und C. 3) कौषीतकेर° BM.

ऐन्द्राग्नान्युक्थ्योक्थानि भवन्तीन्द्राग्नी वै सर्वे देवा वैश्वदेवं तृतीयसवनं सर्वेषामेव देवानां प्रीत्या आग्नेयीषु मैत्रावरुणाय प्रणयन्त्यैन्द्रीष्वितरयोस्तेन तान्यैन्द्राग्नानि भवन्ति चत्वारि चत्वारि सूक्तानि शंसन्ति पशवो वा उक्थानि चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्यै तानि द्वादश संपद्यन्ते द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै चतुराहावानि शस्त्राणि पशवो वा उक्थानि चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्यै द्विदेवत्या उक्थयाज्या द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै तानि चत्वारि संपद्यन्ते पशवो वा उक्थानि चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्या ऐन्द्रावरुणी मैत्रावरुणस्यैन्द्रावरुणं ह्यस्योक्थं भवत्यैन्द्राबार्हस्पत्या ब्राह्मणाच्छंसिन ऐन्द्राबार्हस्पत्यं ह्यस्योक्थं भवत्यैन्द्रावैष्णव्यच्छावाकस्यैन्द्रावैष्णवं ह्यस्योक्थं भवति प्रथमोत्तमे मद्वत्यौ मद्वद्धि तृतीयसवनं ता वै तिस्रो भवन्ति त्रयो वा इमे लोका इमानेव तल्लोकानाप्नुवन्ति ता वै त्रिष्टुभो भवन्ति बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधत्यनुवषट्कुर्वन्त्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै ॥ ११ ॥

॥ इति षोडशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

आनुष्टुभो वा एष वज्रो यत्षोडशी तद्यत्षोडशिनमुपयन्त्यानुष्टुभेनैव तद्वज्रेण यजमानस्य पाप्मानमपघ्नन्ति स वै हरिवान्भवति प्राणो वै हरिः स हि हरति तस्माद्धरिवान्भवति तदसौ वै षोडशी यो ऽसौ तपत्येतमेव तत्प्रीणन्त्यथो षोडशं वा एतत्स्तोत्रं षोडशं शस्त्रं तस्मात्षोडशीत्याख्यायते तद्यत्षोडशिनमुपयन्ति षोडशकलं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्या अथो इन्द्र उ वै षोडशी तस्माद्धरिवान्भवति हरिस्तवो हीन्द्र इन्द्र जुषस्व प्रवहायाहि शूर हरिहेति[1] ताः पञ्चविंशत्यक्षरा एकैका नवभिर्नवभिरक्षरैरुपसृष्टात्मा वै पञ्चविंशः प्रजा पशव

---

1) हरी इहेति M, हरिभ्याम् AV. 2, 5, 1, हरिह Çâṅkh. Çr. S. 9, 5, 3.

उपसर्गः प्रजयैव तत्पशुभिः प्रेथैरन्नाद्येनेत्यात्मानमुपसृजते ताश्चतुस्त्रिंशदक्षराः संपद्यन्ते स्वराड्वै तच्छन्दो यत्किंच चतुस्त्रिंशदक्षरं स्वाराज्यमेनेनाप्नोति ताः संशस्ताः पञ्चानुष्टुभः संपद्यन्ते दशाक्षरं च पदमुदैत्येकैकस्यै द्वे द्वे त्वावतः पुरूवसो इति गायत्रीमुपसंशंसत्येतेषामेवाक्षराणां संपदे ऽथो एतया सह स्तोत्रियः षडनुष्टुभः संपद्यन्ते तस्मादेतां शंसति संपद् एतत्प्रतिरूपमु हैके ऽनुरूपं कुर्वन्ति तदु वा आङ्गिरसौ वै षोडशी यो ऽसौ तपति न वा एतस्यान्यो ऽनुरूपो ऽस्ति स यो ऽत्रानुरूपं कुर्वन्तं ब्रूयादप्रिय एनं भ्रातृव्यः प्रत्याख्यायिष्यत इति तथा ह स्यात्तस्मादत्रानुरूपं नाद्रियेत ॥ १ ॥

अथात ऊर्ध्वानि च्छन्दांसि विहरति प्राणा वै छन्दांसि प्राणानेव तदात्मन्व्यतिषजत्यविवर्हाय तस्माद्धीमे प्राणा विष्वञ्चो वान्तो न निर्वान्त्य[1]थो आनुष्टुभो वै षोडशी सर्वाण्येवैतच्छन्दांस्यनुष्टुभमभिसंपादयति गायत्रीश्च पङ्क्तीश्च विहरति यजमानच्छन्दसं पङ्क्तिस्तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव तद्ब्रह्मवर्चसं यजमाने दधात्युष्णिहश्च बृहतीश्च विहरति यजमानच्छन्दसमेवोष्णिक्पशवो बृहती बा[2]र्हतानेव तत्पशून्यजमाने दधाति द्विपदां च विंशत्यक्षरां त्रिष्टुभं च विहरति यजमानच्छन्दसं द्विपदा बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधाति द्विपदाश्च षोडशाक्षरा जगतीश्च विहरति यजमानच्छन्दसमेव द्विपदाः पशवो जगती जा[3]गतानेव तत्पशून्यजमाने दधाति गायत्रीः शंसति प्राणो वै गायत्र्यः प्राणमेव तदात्मन्धत्ते सप्तपदां शंसति सप्त वै छन्दांसि सर्वेषामेव च्छन्दसामाप्त्या अथो एतया सह गायत्र्यश्चतस्रो ऽनुष्टुभः संपद्यन्ते तस्मादेतां शंसति संपदे ॥ २ ॥

अथ नित्या अनुष्टुभः शंसत्यानुष्टुभो वै षोडशी तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ता वा अष्टौ भवन्त्येताभिर्वै देवाः सर्वा अष्टीराप्नुवत

1) so M, alle übrigen Hss. und C ऽवाञ्चो ऽनुनिर्वाञ्च्य॰. 2) बृहतीर्बा॰ OoBLK. 3) जगतीर्जा॰ OoBLK.

तथो एवैतद्यजमान एताभिरेव सर्वा अष्टीरश्नुते त्रिः शस्तया परि-धानीयया दश संपद्यन्ते दशदशिनी विराट् श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्या उद्यद्ब्रध्नस्य विष्टपमिति परिदधात्यदो वै ब्रध्नस्य विष्टपं यत्रासौ तपति तदेव तद्यजमानं[1] दधाति त्रिरेव षो-डशिन आह्वयते स्तोत्रिये निविदे परिधानीयायै त्रिवृद्वै षोडशी त्रि-वृतैव तद्वज्रेण यजमानस्य पाप्मानं हन्ति त एते श्लोका घोषा वी-र्याणीत्युक्थानां श्लोकी घोषी वीर्यवान्कीर्तिमान्भवति य एवं वेदो-क्थानां वीर्याणि ताः संशस्ताश्चत्वारिंशदनुष्टुभः संपद्यन्ते चत्वारिं-शदक्षरा पङ्क्तिः प्रतिष्ठा वै पङ्क्तिः सर्वेष्वेव तद्भूतेषु यजमानं प्रति-ष्ठापयति ॥ ३ ॥

विहृतया त्रिष्टुभा यजेदिति हैक आहुरेवा हि वाज्यपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानां वाजी हि वाज्यथो इदं सवनं केवलं ते वोढा हि वाजी ममद्धि सोमं मधुमन्तमिन्द्र जिष्णुर्हि वाजी सत्रा वृषञ्जठर आवृषस्वेत्यविहृतयेति त्वेव स्थितं संसिद्धानि वा एतानि देवपात्राणि यद्याज्याः संसिद्धेनैव तद्देवपात्रेण देवेभ्यो हविः प्रयच्छति तन्न रा-त्र्यामुपेयादिन्द्र उ वै षोडशी न वा इन्द्रादन्यदुत्तरमस्ति बहुरा-त्र्यामुपाह्रियते पर्याया इव त्वदाश्विनं तत[2] एवैनं चतुर्थे ऽहन्युपेयात्तद्वै षोडशिन आयतनं तद्वैतदहः षोडश्यन्तं संतिष्ठते तदु वा आहुरुपेया-देवैतत्[3] कृत्स्ने वा अहोरात्रे यत्षोडशी तद्यत्षोडशिनमुपयन्त्यहोरा-त्रयोरेव कृत्स्नतायै ॥ ४ ॥

अथ यदतिरात्रमुपयन्त्येतावान्वै संवत्सरो यदहोरात्रे तद्यद-तिरात्रमुपयन्ति संवत्सरस्यैवाप्त्या अथो द्वयं वा इदं सर्वं स्नेह-श्चैव तेजश्च तदुभयमहोरात्राभ्यामाप्तं तद्यदतिरात्रमुपयन्ति स्नेहतेज-सोरेवाप्त्यै ॥ ५ ॥

---

1) तदेतद्यजमानं o. 2) so M, त्वद die übr. Hss. und C. 3) °देवं तत् OoBK.

गायत्रान्त्स्तोत्रियानुरूपाञ्छंसन्ति ज्योतिर्वै गायत्री तमः पाप्मा रात्रिस्तेन तज्ज्योतिषा तमः पाप्मानमपघ्नन्ति पुनरादायं शंसन्त्येवं हि सामगाः स्तुवते यथा स्तुतमनुशस्तं भवतीति तदाहुरथ कस्मादुत्तमात्प्रतीहारादूर्ध्वमाहूय साम्ना शस्त्रमुपसंतन्वन्तीति ॥ ६ ॥

पुरुषो वै यज्ञस्तस्य शिर एव हविर्धाने मुखमाहवनीय उदरं सदो ऽन्नमुक्थानि बाहू मार्जालीयश्चाग्नीध्रीयश्च या इमा अन्तर्देवतास्ते ऽन्तःसदसं धिष्ण्याः प्रतिष्ठा गार्हपत्यव्रतश्रपणावित्यथापरं तस्य मन एव ब्रह्मा प्राण उद्गातापानः प्रस्तोता व्यानः प्रतिहर्ता वाग्घोता चक्षुरध्वर्युः प्रजातिः सदस्य आत्मा यजमानो ऽङ्गानि होत्राशंसिनस्तद्यदध्वर्युः स्तोत्रमुपाकरोति चक्षुरेव तत्प्राणैः संदधात्यथो अपानमेव तन्मनसा संतनोत्यथ यत्प्रस्तोता ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मन्त्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति मनो वा अग्रणीर्भवत्येषां प्राणानां मनसा[1] प्रसूताः स्तोमेन स्तुयामेत्यथो अपानमेव तन्मनसा संतनोत्यथ यद्ब्रह्मा स्तोत्रमनुमन्यते मन एव तत्प्राणैः संदधात्यथो अपानमेव तन्मनसा संतनोत्यथ यत्प्रस्तोता प्रस्तौत्यपानमेव तत्प्राणे दधात्यथ यदुद्गातोद्गाति प्राणमेव तद्व्याने दधात्यथ यत्प्रतिहर्ता प्रतिहरति व्यानमेव तत्प्राणे दधात्येवमेवैताः सर्वा देवताः प्राण एव प्रतिष्ठिता अथ यद्धोता साम्ना शस्त्रमुपसंतनोति वाग्वै होता वाचमेव तत्प्राणैः संदधात्यथो अपानमेव तन्मनसा संतनोत्यथ यद्धोत्राशंसिनः सामसंततिं कुर्वन्त्यङ्गान्येव तत्प्राणैः संदधत्यथ यद्यजमानः स्तोत्रमुपगाति प्राणा वा उद्गातारः प्राणानेव तदात्मन्धत्ते तस्मान्नैनं बहिर्वेद्यभ्यस्तमियान्नाभ्युदियान्नाभ्युपाकुर्यान्नाभ्याश्रावयेन्नाभिवषट्कुर्यान्नाधिष्ण्ये प्रतपेत नेत्प्राणेभ्य आत्मानमपादधानीति ॥ ७ ॥

अथ यत्प्रथमेषु पर्यायेषु प्रथमेषु पदेषु निनर्तयन्ति प्रथमरात्रादेव

---

1) मनसैव M.

तदसुरान्निर्घ्नन्त्यथ यन्मध्यमेषु पर्यायेषु मध्यमेषु पदेषु निनर्तयन्ति[1] मध्यमरात्रादेव तदसुरान्निर्घ्नन्त्यथ यदुत्तमेषु पर्यायेषूत्तमेषु पदेषु निनर्तयन्त्युत्तमरात्रादेव तदसुरान्निर्घ्नन्ति तद्यथाभ्यागारमभिनिनर्तं पुनः पुनः पाप्मानं निर्हण्यादेवमेवैतैः स्तोत्रियानुरूपैरहोरात्राभ्यामेव तदसुरान्निर्घ्नन्ति ॥ ८ ॥

गायत्र्याण्युक्थमुखानि शंसन्ति तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव तद्ब्रह्मवर्चसं यजमाने दधति गायत्रीः शस्त्वा जगतीः शंसन्ति व्याह्वयन्ते गायत्रीश्च जगतीश्चान्तरेण छन्दांस्येवैतन्नानावीर्याणि कुर्वन्ति जगतीः शस्त्वा त्रिष्टुब्भिः परिदधति बलं वै वीर्यं त्रिष्टुप्पशवो जगती बल एव तद्वीर्ये ऽन्ततः पशुषु च प्रतितिष्ठन्त्यन्धस्वत्यो मद्वत्यः पीतवत्यस्त्रिष्टुभो याज्याः समृद्धास्त्रिर्लक्षणा एतद्वै रात्रे रूपं जागृयू रात्रीं ज्योतिर्वै जागरितं तमः पाप्मा रात्रिस्तेन तज्ज्योतिषा तमः पाप्मानं तरन्ति यावदु ह वै न वा स्तूयते न वा शस्यते तावदीश्वरा यदि नासुररक्षांस्यन्ववपातोस्तस्मादाहवनीयं समिद्धमाग्नीध्रीयं गार्हपत्यं धिष्ण्यान्त्समुज्ज्वलयते ऽतिभाषेरञ्ज्वलयेयुः प्रकाशमिवैव स्यादारेफन्तः[2] शयीरंस्तान्ह तच्चेष्टिं तन्वा[3] इति पाप्मा नापधृष्णोति ते पाप्मानमपघ्नते ते पाप्मानमपघ्नते ॥ ९ ॥

॥ इति सप्तदशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

अतिरिक्तसोमो वा एष यदाश्विनं यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यते भ्रातृव्यस्तेन यजमानस्य प्रत्युद्यमी भवत्यथ यत्परस्तादश्विनौ यजत्यश्विनौ वै देवानां भिषजौ भैषज्यमेव तत्कुरुते ऽथ यत्र ह तत्सविता सूर्यां प्रायच्छत्सोमाय राज्ञे यदि वा प्रजापतेस्तत्सहस्रमन्वाकरोद्दुहित्र उह्यमानाया एतदासां देवतानामासीत्ता अब्रुवन्नाजिमयामास्मिन्त्सहस्र

---

1) so M, निवर्तयन्ति die übrigen Hss. und C. 2) आलेभन्तः M.
3) तच्चेष्टिं तिन्वा BL, वितच्चेष्टन्तिन्वा M, तच्चेष्टं तिन्वा K.

इति ता आजिमा[1]यंस्तदश्विना उदजयतां रासभेन तस्माद्बह्वो देवताः शस्यन्ते ऽथाश्विनमित्याख्यायते तत उ हैतदुत रासभो न सर्वमिव जवं धावति स्तं[2] मयेति हतं मन्यमानः सहस्रं शंसेत्सहस्रं ह्युदजयताम् ॥ १ ॥

तदाहुर्यद्बृहत्यायतनानि पृष्ठानि भवन्त्यथ कस्मात्त्रिष्टुभा प्रतिपद्यत इति त्रिः शस्तैषा तिस्रश्च बृहत्यः संपद्यन्त एका च गायत्रीदमु ह संधे रूपं यत्तिस्रो बृहत्यः प्रथमरूपं गायत्र्यथ यद्बृहतीमभिसंपादयति बृहतीं ह्यभि व्रतं संपद्यते ऽथ यद्बार्हतीनां प्रतिपदां प्रथमं प्रथमं प्रगाथं पुनरादायं ककुप्कारं शंसति पुनरादायं वै सामगाः स्तुवते तस्यैवैतद्रूपं क्रियत आग्नेयं क्रतुं शंसति तदिमं लोकमाप्नोत्युषस्यं शंसति तदन्तरिक्षलोकमाप्नोत्याश्विनं शंसति तदमुं लोकमाप्नोति सौर्यं क्रतुं शंसत्यस्ति वै चतुर्थो देवलोक आपस्तमेव तेनाप्नोति प्रगाथं शंसति पशवो वै प्रगाथः पशूनामेवाप्त्या अथो प्राणापानौ वै बार्हतः प्रगाथः प्राणापानावेव तदात्मन्धत्ते ऽथ शस्त्रस्यैव सेन्द्रतायै द्यावापृथिवीयं शंसति प्रतिष्ठे वै द्यावापृथिवी प्रतिष्ठित्या एव द्विपदां शंसति प्रतिष्ठानीयं वै छन्दो द्विपदा[3] प्रतिष्ठित्या एव बार्हस्पत्यया परिदधाति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मण्येव तदन्ततः प्रतितिष्ठत्यथैषा संपन्नवति ॥ २ ॥

त्रीणि गायत्रीशतानि ते द्वे बृहतीशते सप्ततिमनुष्टुभः सप्ततिं पङ्क्तीश्चत्वारिंशच्छतं बृहतीनां त्रयाणां त्रिष्टुप्छतानां गायत्रीशतमुद्धृत्य तानि त्रीणि बृहतीशतानि तच्च गायत्रीशतं जगतीशतं च ते द्वे बृहतीशते पञ्चाशत्त्रिष्टुभः पञ्चाशदुष्णिहः शतं बृहत्यः संपद्यन्ते ऽथ याः सप्तपञ्चाशतं बृहत्यो ऽत्रैव ताः संपन्ना अथ ये द्वापञ्चाशौ त्रिष्टुभौ द्विपदा च तास्तिस्रो बृहत्यः संपद्यन्ते तन्नानाछन्दसानां सहस्रं सत्स-

1) ताः प्राजिमा° B. 2) so M, श्रितं die übrigen Hss. und C.
3) द्विपदाः BoK.

हस्रं बृहत्यः संपद्यन्ते न सहस्रमतिशंसेन्नार्वाक्सहस्रादित्येषा हैव स्थितिः प्रो त्वेवाश्विनस्य विभूतिरतिदृश्यत एष आग्नेयः क्रतुराग्नेयादेव क्रतोर्न निश्च्यवेताथ यद्याग्नेयं क्रतुं पुरा कालात्समतीयादाश्विनमनु यत्किंच द्विदेवत्यमृत्तु तदनुवर्तयेत्सौर्ये क्रतौ पावमानीर्यथाछन्दसं गायत्रीर्गायत्रे त्रिष्टुभस्त्रैष्टुभे जगतीर्जागते सर्वं सौर्यं[1] न्यङ्गं सौर्यस्यायतने सर्वानैन्द्रान्प्रगाथान्प्रगाथस्यायतने सर्वं द्यावापृथिवीयं द्यावापृथिवीयस्यायतने सर्वा द्विपदा द्विपदाया आयतने सर्वं बार्हस्पत्यं पुरस्तात्परिधानीयाया एतद्वै किंचिद्विचर्चा न प्रदृश्यते ॥ ३ ॥

अथ वै चक्रीवदाश्विनमालम्बने चक्रे अकूध्रीच्यो ऽत्त आ वां रथो अश्विना श्येनपत्वेति स उद्धिरथ चत्वार्यागस्त्यानि युक्तानि स एष देवरथः स एतेन देवरथेन स्वस्ति स्वर्गं लोकं समश्नुते ससुपर्णं स्याद्वयो वै सुपर्णस्तद्यथा पक्षि वयो भूत्वैवं स स्वस्ति स्वर्गं लोकं समश्नुते द्विरेवाश्विनायाह्वयते प्रतिपदे चैव परिधानीयायै च तद्यथा प्रतीघातेनानिवेष्यमानो धापयेदेवं तदथातः परिधानस्यैव मीमांसा यदादित्यो रराट्यामतिसर्पेद्यदैनं स्वयं होता निर्जानीयाद्यदास्य लोहितिमापीया[2]द्यदैनं सर्वे रश्मयः प्रत्युत्सर्पेरन्त्स कालः परिधानस्यैतस्मिन्ह वा एष काले ऽपहतपाप्मा विविक्तपाप्मा भवत्यपहते पाप्मानं विविच्यते पाप्मना य एतस्मिन्काले परिदधात्यथ यदभ्रं स्यादेतद्वा अस्य तद्रूपं येन प्रजा बिभर्तीदमेकं यदयं प्राणो ऽध्यात्ममतिरोहितो मदित्येव ॥ ४ ॥

तं मन्यमानः परिदध्याद्विभ्राज आहुतिं जुहुयादनिर्ज्ञायमान आदित्ये यो ऽनुपयुक्तः स्यादाविरेभ्यो भवति द्वाभ्यां यजेद्वाभ्यां ह्याश्विनमित्याख्यायते ऽनवानं गायत्रीमुक्त्वा विराजो ऽर्धर्चे ऽवानिति श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियां तद्विराज्यन्नाद्ये प्रतितिष्ठत्युत्तरेण विराजो ऽर्धर्चेन

1) सूर्यं BKo, सूर्यन्य° M. 2) °तिमावीया° BO (am Rande मपीयादिति भाष्ये) o.

वषट्करोति स्वर्ग एव तल्लोके यजमानं दधाति विराजैव यजेदिति ह स्माह कौषीतकिस्त्रयस्त्रिंशदक्षरा वै विराट् त्रयस्त्रिंशद्देवता अक्षरभाजो देवताः करोत्यश्विना वायुना युवं सुदक्षेति लेव स्थिताश्विनी त्रिष्टुप्तिरोअह्न्यवती तिरोअह्न्या हि सोमा भवन्त्यथो बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधात्यनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै संसन्नेषु छन्दोगेषु प्रवृतहोमीये आहुती जुहोति महच्छस्त्रं वाकच मनश्च प्रीते उद्यच्छाते इति ॥ ५ ॥

अथ हारियोजनेन चरन्ति हरी एव तत्प्रीणन्त्यत्र देवाः साश्वाः प्रीता भवन्ति त्रिष्टुभं हारियोजनस्य पुरोनुवाक्यामनूच्य जगत्या यजति बलं वै वीर्यं त्रिष्टुप्पशवो जगती बल एव तद्वीर्ये ऽन्ततः पशुषु च प्रतितिष्ठति मद्वती याज्या मद्वद्धि तृतीयसवनमनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै तासां भूयिष्ठा धानानामाददीत पशवो वै धाना भूमानमेव तत्पशूनामात्मन्धत्ते ऽथ यदृचं जपन्ति यदाहुतीर्जुह्वति स्वस्त्ययनमेव तत्कुर्वते यज्ञस्यैव शान्त्यै यजमानस्य च भिषज्यायै ता आहवनीयस्य भस्मान्ते निवपन्ति योनिर्वै[1] पशूनामाहवनीयः स्व एवैनांस्तद्गोष्ठे ऽनपक्रमे दधति ॥ ६ ॥

अथ शाकलाञ्जुह्वति तद्यथाहिर्जीर्णायै त्वचो निर्मुच्येतेषीका वा मुञ्जादेवमेवैते सर्वस्मात्पाप्मनः संप्रमुच्यन्ते ॥ ७ ॥

अथ सव्यावृतो ऽप्सु सोमानुपपरायन्ति तानिहान्तर्वेद्यासादयन्ति तद्धि सोमस्यायतनं व्यवदधति दर्भपिञ्जूलानि यदा वा आपश्चौषधयश्च संगच्छन्ते ऽथ कृत्स्नः सोमस्ता वैष्णव्यर्चा निनयन्ति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञ एवैनास्तदन्ततः प्रतिष्ठापयन्त्यथ प्राणान्त्संमृशन्ति तद्यदेवात्र प्राणानां क्रूरीकृतं यद्विलिष्टं तदेवैतदाप्याययन्ति तद्भिषज्यन्ति भक्षपरिधीन्कुर्वते मानुषेणैव तद्भक्षेण दैवं भक्षमन्तर्दधते ॥ ८ ॥

---

1) ज्योतिर्वै B (Corr. aus योनिर्वै) oKO (am Rande: योनिरिति भाष्ये).

अवभृथो ऽमुमेवैतत्सवनैरीप्सन्ति यो ऽसौ तपत्युद्यन्तं प्रातःसवनेन मध्ये सन्तं माध्यंदिनेन सवनेनास्तं यन्त तृतीयसवनेन स वा एषो ऽपः प्रविश्य वरुणो भवति तस्माद्वारुणमेककपालं पुरोडाशं निर्वपत्येकस्था वै श्रीः श्रीर्वै वरुणः श्रियामेव तदन्ततः प्रतितिष्ठति ते ऽन्तरेण चात्वालोत्करा उपनिष्क्रामन्ति तद्धि यज्ञस्य तीर्थमाम्नानं नाम तदेतदृचाभ्युदितमाम्नानं तीर्थं क इह प्रवोचदित्येतेन वै देवास्तीर्थेन यज्ञं प्रपद्य सर्वान्कामानापुस्तथो एवैतद्यजमान एतेनैव तीर्थेन यज्ञं प्रपद्य सर्वान्कामानाप्नोति ॥ ९ ॥

ते यस्यां दिश्यापो भवन्ति तां दिशमभ्यावृत्य चरन्ति सा वै प्राची दिग्यस्यां देवतास्चतुरः प्रयाजान्यजत्यृते बर्हिष्कान्बर्हिष्मन्तमुत्सृजति न ह्यत्र बर्हिः स्तीर्यते वार्त्रघ्नावाज्यभागौ भवतः पाप्मन एव वधायाथो ह्यस्य पौर्णमासात्तन्त्रादनितं भवत्यप्सुमन्तौ हैके कुर्वन्ति वार्त्रघ्नौ त्वेव स्थितावथ यदप्सु वरुणं यजति स्व एवैनं तदायतने प्रीणात्यथ यदग्नीवरुणौ यजत्यत्राग्निः सर्वेषु हविःषु भागी भवति द्वावनुयाजौ यजत्यृते बर्हिष्कौ बर्हिष्मन्तमुत्सृजति प्रजा वै बर्हिर्नेत्प्रजामप्सु प्रवृणजानीति त एकशतं प्रयाजानुयाजा भवन्ति शतायुर्वै पुरुषः शतपर्वा शतवीर्यः शतेन्द्रिय उप य एकशततमः स आत्मा तदेतदङ्गिरसामयनं स एतेनायनेन प्रतिपद्यते ऽङ्गिरसां सलोकतां सायुज्यमाप्नोत्यथ याः षड्वाष्टौ वा वषट्कृतयस्तदादित्यानामयनं स एते[1]नायनेन प्रतिपद्यत आदित्यानां सलोकतां सायुज्यमाप्नोति ॥ १० ॥

अनूबन्ध्या चतुर्थमेवैतत्सवनं यदनूबन्ध्या तस्मादच्युता भवति चतुर्थं ह्येवैतत्सवनानां सा वै मैत्रावरुणी भवत्यग्नीषोमीयो हि पुरस्तात्कृतो भवति[2] तस्मान्मैत्रावरुणी भवति यज्ञस्यैव सभारताया अथ

1) एने° OoBK. 2) तस्मादच्युता भवति in B unter der Zeile eingesetzt.

यद्प्सु वरुणं यजत्यत्र मित्रो हीनो भवति तस्मान्मैत्रावरुणी भवति मित्रस्यैवानुलब्ध्यै ॥ ११ ॥

अथ यदि पशुरानीतो ऽनुपाकृतो म्रियेतर्त्विग्भ्यस्तं कारयेदथान्यं तद्रूपं तद्देवत्यं[1] पशुमालभेरंस्तमाप्रीतं पर्यग्निकृतमुदञ्चं नयेयुस्तं संज्ञपयेयुस्तस्यानु न्याय[2]मितरं कर्शयेयुस्तयोर्नाना वपे उत्खिद्य नाना श्रपयित्वा नानावदाय समाने वषट्कारे जुहुयुस्तयोर्नानैव पशुपुरोडाशौ श्रपयित्वा नानावदाय समाने वषट्कारे जुहुयुस्तयोर्नानैव हविषी श्रपयित्वा नानावदाय समाने वषट्कारे जुहुयुरेवं तृतीयगुदाविवं ज्ञाघन्यौ यदि त्वष्येकयैवाप्रियाप्रीतः स्यात्तेनैव प्रचरेयुरिति सा स्थितिः प्राणा वा आप्रियः प्राणानेवास्मिंस्तद्दधात्यथ यद्यष्टापदी स्यात्कथं स्यादिति गर्भस्य त्वचो वपा रूपं फलीकरणानां फालीकरणान्गर्भमिति शामित्रे श्रपयित्वेतरस्य वषट्कारेषु शामित्र एव जुहुयू रक्षांसि ह वा एतद्यज्ञं गच्छन्ति यद्त्रैतादृग्भवति तानि तेनापहन्ति तदरक्षो हतमेवं नु यदि पशुरनूबन्ध्या भवति यद्यु वै पयस्यैतद्धि मित्रावरुणयोः स्वं हविर्यत्पयस्या मित्रावरुणयोः पयस्येति हि स्थिता ॥ १२ ॥

अथ यदि गोपशुर्भवति गोसंस्तवौ वै मित्रावरुणौ तस्माद्गोपशुर्भवति युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे इति वपायै याज्या पीवसेति तद्वपायै मेदसो रूपं यद्वंहिष्ठं नातिविधे सुदानू इति पुरोडाशस्य वंहिष्ठमिति बहुल इव हि पुरोडाशः प्र बाहवा सिसृतं जीवसे न इति हविषो बाहवेति तद्धविषो ऽङ्गानां रूपम् ॥ १३ ॥

उदङ्ङुदवस्यत्युदङ् हि जीवलोक उदङ्ङुदवसाय वैष्णव्यर्चा पूर्णाहुतिं जुहोति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञमेव तदारभते पञ्चकपालः पुरोडाशो भवति पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्त्यै यद्यु वा अष्टाकपालः पौर्णमासमेव तन्त्रं भवति प्रतिष्ठा वै पौर्णमासं प्रतिष्ठित्या

---

1) तद्वर्णं M. 2) तस्यानुज्ञात° LO (Corr.) C, तस्यानुज्ञाय° oK.

एवेदं त्वेव प्रत्यक्षं पुनराधेयस्य रूपं यत्पदपङ्क्त्यो याज्यापुरोनुवाक्यास्तथैव व्यतिषक्तास्तस्यां संस्थितायां यजमानो ऽग्निहोत्रं जुहोति संस्थिते ह्यग्न्याधेये ऽग्निहोत्रं हूयते तस्मात्तस्यां संस्थितायां यजमानो ऽग्निहोत्रं जुहुयादिति जुहुयादिति ॥ १४ ॥

॥ इत्यष्टादशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

ते वै दीक्षिष्यमाणा अग्नीन्त्संनिवपन्त एकधैव तद्बलं वीर्यमात्मन्दधते ऽथैतां संनिवपनीयामिष्टिं तन्वते ते ऽग्नये ब्रह्मण्वते ऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपन्त्यग्नये क्षत्रवत एकादशकपालमग्नये क्षत्रभृते द्वादशकपालं ब्रह्मक्षत्रे एव तद्यजमानाः समारोहन्ति ताभ्यामेवैतत्स्वस्ति संवत्सरं तरन्ति[1] बहूनां चेष्यमाणानामेषा संनिवपनीयोखा संभरणीया सैवैकस्य दीक्षिष्यमाणस्य भवति ॥ १ ॥

अथैतेन[2] प्राजापत्येन पशुना यजन्ते प्रजापतिप्रसूताः स्वस्तीमं संवत्सरं समश्नुवामहा इति तस्य हैके वायव्यं पशुपुरोडाशं कुर्वन्त्येतद्वै प्रजापतेः प्रत्यक्षं रूपं यद्वायुरित्यग्नय उ हैके कामाय कुर्वन्त्यग्निर्वै कामो देवानामीश्वरः सर्वेषामेव देवानां प्रीत्यै तस्य हैके वैश्वानरीयं पशुपुरोडाशं कुर्वन्त्यसौ वै वैश्वानरो यो ऽसौ तपत्येतमेव तत्प्रीणन्ति ते पुरस्तादेव दीक्षाप्रसवान्[3] कल्पयन्ते[4] तैषस्यामावास्याया एकाह उपरिष्टाद्दीक्षेरन्माघस्य वेत्याहुस्तदुभयं व्युदितं तैषस्य त्वेवोदिततरमिव त एतं त्रयोदशमधिचरं मासमाप्नुवन्त्येतावान्वै संवत्सरो यदेष त्रयोदशो मासस्तदत्रैव सर्वः संवत्सर आप्तो भवति ॥ २ ॥

स वै माघस्यामावास्यायामुपवसत्युदङ्ङावर्त्स्यन्नुपेमे वसन्ति प्रायणीयेणातिरात्रेण यक्ष्यमाणास्तदेनं प्रथममाप्नुवन्ति तं चतुर्विंशेनारभन्ते तदारम्भणीयस्यारम्भणीयत्वं स षण्मासानुदङ्ङेति तमूर्ध्वैः षडहैरनुयन्ति स षण्मासानुदङ्ङित्वा तिष्ठते दक्षिणावर्त्स्यन्नुपेमे वसन्ति वैषु-

---

1) चरन्ति OoK. 2) त एतेन M. 3) प्रसुवान् Bo. 4) कल्पन्ते O.

वतीयेनाह्ना यक्ष्यमाणास्तदेनं द्वितीयमाप्नुवन्ति स षण्मासान्दक्षिणैति तमावृत्तैः षडहैरनुयन्ति स षण्मासान्दक्षिणेत्वा तिष्ठत उदङ्ङावर्त्स्य-न्नुपेमे वसन्ति माहाव्रतीयेनाह्ना यक्ष्यमाणास्तदेनं तृतीयमाप्नुवन्ति तं यत्त्रिराप्नुवन्ति त्रेधा विहितो वै संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै तदुतैषापि यज्ञगाथा[1] गीयते अहोरात्राणि विदधदूर्णावा इव धीर्यः[2] षण्मासो दक्षिणा नित्यः[3] षडुदङ्ङेति[4] सूर्य इति षड्ढ्येष उदङ्मासानेति षड्द-क्षिणा तद्वै न तस्मिन्काले दीक्षेरन्ननागतं सस्यं भवति दहरकाण्य-हानि भवन्ति संवेपमाना अवभृथादुदायन्ति तस्मादत्र न दीक्षेरंश्चैत्र-स्यामावास्याया एकाह उपरिष्टाद्दीक्षेरन्नागतं सस्यं भवति महान्त्यहानि भवन्त्यसंवेपमाना अवभृथादुदायन्ति तस्मादेतत्स्थितम् ॥ ३ ॥

अथैतामग्निचित्यायां पञ्चहविषं दीक्षणीयामिष्टिमेके तन्वते पञ्च-पदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्त्या अथैतामातिथ्यां पञ्चहवि-षमेवेष्टिमेके तन्वते पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्त्या अथैता बह्वग्नीरन्वाह बह्वन्ह्यग्नीन्प्रणयन्ति ता वै चतस्रो भवन्ति चतु-ष्टयं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्यै त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमयाष्टौ संप-द्यन्ते ऽष्टाक्षरा गायत्री गायत्रो वा अग्निर्गायत्रच्छन्दाः स्वेनैव तच्छ-न्दसाग्नीन्प्रणयन्त्यथ चिन्वन्ति यावदहं कामयन्ते ऽथैतं संचितं सामभिः परिष्टुवन्त्यथ होतारमाहुरग्न्युक्थमनुजपेति रुद्रो ह वा एष देवा-नामशान्तः संचितो भवति तमेवैतच्छमयति निरुक्तं वैश्वानरं यजति निरुक्तो ह्येष तदा भवति यदाग्नीन्प्रणयन्ति ॥ ४ ॥

अथात ऊर्ध्वमैकाहिकं कर्म हविर्धानयोः प्रवर्तनमग्नीषोमयोः प्रणयनमग्नीषोमीयः पशुस्तस्योक्तं ब्राह्मणमथाग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडा-शमन्वञ्चि देवसूभ्यो हवींषि निर्वपन्त्येता ह वै देवताः सवानामीशते

---

1) यज्ञगाथा am Rande in LOo. 2) जूर्यः C und als var. l. Oo. 3) °णादित्यः M. 4) षडुदगेति K.

ता अत्र प्रीणन्ति ता अत्र प्रीताः सवान्[1] प्रस्वन्ति तस्माद्देव[2]स्वस्ता वा अष्टी भवन्त्येताभिर्वै देवाः सर्वा अष्टीराश्नुवत तथो एवैतद्यजमाना एताभिरेव सर्वा अष्टीरश्नुवते ऽत्र हैके सर्वपृष्ठायै हवींषि निर्वपन्ति सर्वं वा अग्निचित्या सर्वेण सर्वमाप्नवामेति तानि वै दश हवींषि भवन्ति दशदशिनी विराट्छ्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्या अथ सुन्वन्ति यावदहं कामयन्ते ॥ ५ ॥

अथानूबन्ध्यस्य वपायां संस्थितायां त्वाष्ट्रेण पशुना चरन्ति रेतःसिक्तिर्वै त्वाष्ट्रः पत्नीशाले चरन्ति पत्नीषु वै रेतः सिच्यत उपांशु चरन्ति रेतःसिक्तिर्वै त्वाष्ट्र उपांशु वै रेतः सिच्यते पर्यग्निकृतमुत्सृजन्ति न संस्थापयन्ति रेतःसिक्तिर्वै त्वाष्ट्रो नेद्रेतः सिक्तं पुरा कालात्संस्थापयामेति तदाङ्गर्यदेते देवते आवाहयति त्वष्टारं च वनस्पतिं च क्वास्यैते इष्टे भवत इति प्रयाजेषु वा एते देवते यजति तत्रैवास्यैते इष्टे भवतः ॥ ६ ॥

अथानूबन्ध्यस्य पशुपुरोडाशमन्वग्नि देविकाभ्यो हवींषि निर्वपन्ति यातयामानि ह वा एतस्य छन्दांसि भवन्ति यः सोमेन यजते छन्दांसि वै देविकास्तद्यद्देविकाभ्यो हवींषि निर्वपन्ति तथा हास्यायातयामानि पुनर्यामाणि भवन्त्यथो धीतरसानि ह वा एतस्य छन्दांसि भवन्ति यः सोमेन यजते छन्दांसि वै देविकास्तद्यद्देविकाभ्यो हवींषि निर्वपन्ति छन्दसामेव सरसतायै ता वा एता देव्यो ऽथैष कः प्रजापतिस्तस्माद्देविकास्तानि वै पञ्च हवींषि भवन्ति पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्त्या अत्र हैके देवीभ्यो हवींषि निर्वपन्ति सर्वं वा अग्निचित्या सर्वेण सर्वमाप्नवामेति तानि वै दश हवींषि भवन्ति दशदशिनी विराट्छ्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्या अत्र हैके दिशामवेष्टीः कुर्वन्ति सर्वं वा अग्निचित्या सर्वेण सर्वमाप्न-

---

1) सर्वान् M. 2) तस्मादेव M.

वामेति तानि वै षड्ढवींषि भवन्ति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै संस्थितायां चोदवसानीयायां मैत्रावरुण्या पयस्यया यजेत तस्या उक्तं ब्राह्मणं नैतयानिष्ट्वाग्निचिन्मैथुनं चरेतेति ॥ ७ ॥

मुखं वा एतत्संवत्सरस्य यच्चतुर्विंशं तस्मादग्निष्टोमो भवत्यग्निष्टोमो हि यज्ञानां मुखं मुखत एव तत्संवत्सरं प्रीणन्ति तं हैक उक्थ्यं कुर्वन्ति यज्ञस्यैव सभारतायै तस्य चतुर्विंशस्तोमो भवति चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरस्यैवाप्त्यै तस्य त्रीणि षष्टिशतानि स्तोत्रियाणां संपद्यन्ते त्रीणि वै षष्टिशतानि संवत्सरस्याह्नां संवत्सरस्यैवाप्त्यै तस्य बृहत्पृष्ठं भवति द्वितीयं वा एतदह्नां द्वितीयं बृहत्पृष्ठानां तस्मादस्य बृहत्पृष्ठं भवत्यथ यत्र चतुर्विंशमहरुपयन्त्यवधृतं वा उ तत्र महाव्रतं बृहदु वा आयतनेन महाव्रतस्य पृष्ठं भवति तस्माद्बृहदेवैतस्याह्नः पृष्ठं स्यादिति तस्य संवत्संवत्सरमभिपर्युदितं तस्यैतानि छन्दोरूपाणि होता जनिष्ट चेतन इत्यष्टर्चमाज्यं गायत्रीमात्रं गायत्रीमात्रो वै स्तोमस्तद्वै शस्त्रं समृद्धं यत्स्तोमेन संपद्यते माधुच्छन्दसः प्रउगः स वै समृद्धस्तस्य रूपेणान्ये प्रउगाः कल्पन्ते समृद्धं मे प्रथमतः कर्म कृतमसदित्या त्वा रथं यथोतय इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदिदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचर एष एव नित्य एकाहातानस्तस्योक्तं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

कया शुभा सवयसः सनीडा इति मरुत्वतीयमनुत्तमा ते मघवन्नकिर्न्विति नवमी तया परिदधात्युत्तराः पूर्वाः शस्त्वा मारुत्यो हि ता भवन्त्यथैषा निष्केवल्या[1] तस्मिन्वा अस्ति समान्या मरुतः संमिमिक्षुरिति संवत्तत्संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपं तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति बृहद्दिवो निष्केवल्यं बृहद्दिवेनात्र होता रेतः सिञ्चति तददो महाव्रतीयेनाह्ना प्रजनयतीति संवत्सरे संवत्सरे वै रेतःसिक्ति-

---

1) M ins. तस्मादेतया परिदधाति.

र्जायते तस्मिन्वा अस्ति सं ते नवन्त प्रभृता मदेष्विति संवत्तत्संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपं तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति नित्यैव वैश्वदेवस्य प्रतिपच्चानुचरश्च तयोरुक्तं ब्राह्मणं तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रं प्रजावन्तं रयिमस्मे समिन्वत्विति संवत्तत्संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपं ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयं[1] पनाय्यमोजो अस्मे समिन्वतमिति संवत्तत्संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपं किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्नित्यार्भवं[1] संवत्सर इदमद्या व्यख्यतेति तत्प्रत्यचं संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपं यज्ञस्य वो रथ्यं विश्पतिं विशामिति शार्यातं वैश्वदेवमिन्द्रो[2] मित्रो वरुणः संचिकित्रिर इति संवत्तत्संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपं वैश्वानराय धिषणामृतावृध इति वैश्वानरीयं[1] धिया रथं न कुलिशः समृण्वतीति संवत्तत्संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपं वृष्णे शर्धाय सुमखाय वेधस इति मारुतं[1] गिरः समञ्जे विदथेष्वाभुव इति संवत्तत्संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपं यज्ञेन वर्धत जातवेदसमिति जातवेदसीयं[1] संददस्वान्रयिमस्मासु दीदिहीति संवत्तत्संवत्सरमभिवदति तदेतस्याह्नो रूपमित्याग्निमारुतसूक्तानीत्येतस्याह्नः सूक्तानि तदग्निष्टोमो वोक्थ्यं वाहः संतिष्ठते ऽग्निष्टोम इति पैङ्ग्यमुक्थ्यमिति कौषीतकम् ॥ ९ ॥

तद्वैतदहरेके छन्दोगाः सर्वस्तोमं कुर्वन्त्यनेनाह्ना षडहमाप्नुवन्षडहेन संवत्सरं ये च संवत्सरे कामाः षडहो वा उ सर्वः संवत्सर इति वदन्तस्ते यदि तथा कुर्युः षडहक्लृप्तं शस्त्रं कल्पयीत यत्प्रथमस्याह्न आज्यं तदाज्यं यो द्वितीयस्याह्नः प्रउगः स प्रउगो यत्तृतीयस्याह्नो मरुत्वतीयं तन्मरुत्वतीयं यच्चतुर्थस्याह्नो निष्केवल्यं तन्निष्केवल्यं यत्पञ्चमस्याह्नो वैश्वदेवं तद्वैश्वदेवं यत्षष्ठस्याह्न आग्निमारुतं तदाग्निमारुतं

1) M ins. तस्मिन्वा अस्ति. 2) M वैश्वदेवं तस्मिन्वा अस्तीन्द्रो.

तत्र सर्वान्पृष्ठ[1]स्तोत्रियान्त्समाहृत्योपरिष्टात्प्रगाथस्य प्रगाथीकृत्य शंसेत्षडहस्याप्त्यै तद्यथैतेनाह्ना छन्दोगाः षडहमाप्नुवन्ति षडहेन संवत्सरं ये च संवत्सरे कामा एवमेवैतेनाह्ना होता षडहमाप्नोति षडहेन संवत्सरं ये च संवत्सरे कामास्तद्ध स्मैतत्प्रदिश्याह सैषा सुग्धिरेवेति यं कंच छन्दोगाः स्तोममुपापद्येरन्न तदाद्रियेत यदेवेदं शस्त्रं प्रागैचाम[2] तत एव नेयादिति वा उ स्तोमसाहे सूक्ते यत्कयास्तुभीयतदिदासीये ताभ्यामेव न निश्च्यवेतेति न निश्च्यवेतेति ॥ १० ॥

॥ इत्येकोनविंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

देवचक्रं वा एतत्परिप्लवं यत्संवत्सरस्तदमृतत्वं तस्मिन्नेतत्षट्तयमन्नाद्यं ग्राम्याश्च पशव आरण्याश्चौषधयश्च वनस्पतयश्चाप्सुचरं च परिप्लवं च तद्देवाः समारुह्य सर्वाँल्लोकाननुपरिप्लवन्ते देवलोकं पितृलोकं जीवलोकमिममपोदकमग्निलोकमृतधामानं वायुलोकमपराजितमिन्द्रलोकमधिदिवं वरुणलोकं प्रदिवं मृत्युलोकं रोचनं ब्रह्मणो लोकं नाकं सत्तमं[3] लोकानां तद्यदभिप्लवमुपयन्ति संवत्सरमेव तद्यजमानाः समारोहन्ति तस्मिन्नेतत्षट्तयमन्नाद्यमाप्नुवन्ति ग्राम्यांश्च पशूनारण्यांश्चौषधीश्च वनस्पतींश्चाप्सुचरं च परिप्लवं च द्विर्ज्योतिरुपयन्ति तेन द्वयमन्नाद्यमाप्नुवन्ति ग्राम्यांश्च पशूनारण्यांश्च द्विर्गामुपयन्ति तेन द्वयमन्नाद्यमाप्नुवन्त्योषधीश्च वनस्पतींश्च द्विरायुरुपयन्ति तेन द्वयमन्नाद्यमाप्नुवन्त्यप्सुचरं च परिप्लवं च ॥ १ ॥

ज्योतिः प्रथममहरुपयन्ति तस्य तान्येव छन्दोरूपाणि यानि प्रथमस्याह्नः प्र वो देवायाग्नय इत्याज्यं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं माधुच्छन्दसः प्रउगो रथन्तरं वै साम सृज्यमानं माधुच्छन्दसः प्रउगो ऽन्वसृज्यत तद्रूपेण कर्म समर्धयत्येतद्वा आर्धुकं कर्म यद्रूपसमृद्धमा त्वा रथं यथोतय इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदिदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचर

1) पृष्ठ्य° BoK. 2) प्रावोचाम M. 3) O am Rande: सप्तममिति भाष्ये.

एष एव नित्य एकाहातानस्तस्योक्तं ब्राह्मणमिन्द्रो रथाय प्रवतं कृणोतीति मरुत्वतीयं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमायाह्यर्वाङुपवन्धुरेष्ठा इति निष्केवल्यमावदावद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति नित्यैव वैश्वदेवस्य प्रतिपच्चानुचरश्च तयोरुक्तं ब्राह्मणं युञ्जते मन उत युञ्जते धिय इति सावित्रं युक्तवद्युक्तवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेति द्यावापृथिवीयं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमिहेह वो मनसा बन्धुता नर इत्यार्भवमुशिजो जग्मुरभि तानि वेदसेत्यभिवत्तद्राथन्तरं रूपं कथा देवानां कतमस्य यामनीति वैश्वदेवं कतम ऊती अभ्याववर्ततीत्यावदावद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इति वैश्वानरीयं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं प्रत्वक्षसः प्रतवसो विरप्शिन इति मारुतं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमेति प्र होता व्रतमस्य माययेति जातवेदसीयं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमिमं लोकं प्रथमेनाह्नाभ्युवन्त्ययं देवं देवतानां नामाधिभूतं वाचमात्मन्दधते ॥ २ ॥

गां द्वितीयमहरुपयन्ति तस्य तान्येव छन्दोरूपाणि यानि द्वितीयस्याह्नस्त्वं हि चैतवद्यश इत्याज्यं त्वं विचर्षणे श्रव इति विवत्तदस्यान्तरिक्षस्य रूपं विवृतमिव हीदमन्तरिक्षं गार्त्समदः प्रउगो बृहद्वै साम सृज्यमानं गार्त्समदः प्रउगो ऽन्वसृज्यत तद्रूपेण कर्म समर्धयत्येतद्वा आर्धुकं कर्म यद्रूपसमृद्धं विश्वानरस्य वस्पतिमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपद्विवती तस्या उक्तं ब्राह्मणमिन्द्र इत्सोमपा एक इत्यनुचर इन्द्रः सुतपा विश्वायुरिति विवांस्तस्योक्तं ब्राह्मणमुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्युद्वान्ब्राह्मणस्पत्य उत्तिष्ठेत्युद्वदुद्वद्वै द्वितीयमहरिमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोरिति मरुत्वतीयमुद्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणं सुत इत्त्वं निमिश्ल इन्द्र सोम इति निष्केवल्यं स्तोमे ब्रह्मणि शस्यमान उक्थ इत्युद्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणं विश्वो देवस्य नेतुरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपद्विवती तस्या उक्तं ब्राह्मणमा विश्वदेवं सत्पतिमित्यनुचरो विवांस्तस्योक्तं ब्राह्मणं द्वे वैश्वदेवानां प्र-

तिपदौ द्वावनुचरौ षडृतुः संवत्सरः षड्विधो द्वे द्यावापृथिवी द्वे इमे प्रतिष्ठे षडङ्गो ऽयमात्मा षड्विधो ऽनु द्वे अहोरात्रे द्वाविमौ प्राणापानौ तन्न संवत्सरसंपदो यन्ति नात्मसंस्कृतेर्न प्राणसंस्कृतेरभूद्देवः सविता वन्द्यो नु न इति सावित्रमुद्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणं ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयं विवत्तस्योक्तं ब्राह्मणं ततं मे अपस्तदु तायते पुनरित्यार्भवमुद्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणं देवान्हुवे बृहच्छ्रवसः स्वस्तय इति वैश्वदेवमुद्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणं पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सह इति वैश्वानरीयं वृषण्वद्वृषा वा इन्द्रो वृषा त्रिष्टुप्तस्माद्वृषण्वद्वृष्णे शर्धाय सुमखाय वेधस इति मारुतं वृषण्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणं यज्ञेन वर्धत जातवेदसमिति जातवेदसीयं समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरमित्युद्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणमन्तरिक्षलोकं द्वितीयेनाह्नाप्नुवन्तीन्द्रं देवं देवतानामोजो ऽधिभूतं प्राणमात्मन्दधते ॥ ३ ॥

आयुस्तृतीयमहरुपयन्ति तस्य तान्येव छन्दोरूपाणि यानि तृतीयस्याह्नस्त्वमग्ने वसूँरिहेत्याज्यं स्वयंसंभृतं वा एतच्छन्दो यदह्नो रूपेण संपद्यते तान्नोहिदश्च गिर्वणस्त्रयस्त्रिंशतमावहेति त्रय इति[1] तत्तृतीयस्याह्नो[2] रूपमौष्णिहो वैश्वमनसः प्रउगो रथन्तरं वै साम सृज्यमानमौष्णिहो वैश्वमनसः प्रउगो ऽन्वसृज्यत तद्रूपेण कर्म समर्धयत्येतद्वा आर्धुकं कर्म यद्रूपसमृद्धं तं तमिद्राधसे मह इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत्तं तमिति निनृत्तिरन्तस्तृतीयमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कच्चरन् हि तत इयात्त्रय इन्द्रस्य सोमा इत्यनुचरस्त्रय इति तत्तृतीयस्याह्नो रूपं प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति प्रवान्ब्राह्मणस्पत्यः प्र देव्येतु सूनृतेति निनृत्तिरन्तस्तृतीयमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कच्चरन् हि तत इयात्तिस्रो मरुत्वतीयानां प्रतिपदस्त्रयो ऽनुचरास्त्रयो ब्राह्मणस्पत्यास्त्रयो वा इमे लोका इमानेव तल्लोकानाप्नुवन्ति तिष्ठा हरी रथ आ युज्य-

---

1) त्रय इति om. M. 2) तृतीयस्याह्नो L.

मानेति मरुत्वतीयं तिष्ठेति स्थितवत्तदन्तरूपमन्तस्तृतीयमहस्तिष्ठतीव वा अन्तं गत्वा कव्यङ्ङ् हि तत इयादिन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति निष्केवल्यं तस्य तदेवान्तरूपं यद्भूतानुवाद्यहन्नहिमन्वपस्ततर्देति यदेतद्भूतमिवाभ्युदु ष्य देवः सविता हिरण्ययेति सावित्रं घृतेन पाणी अभिप्रुष्णुते मख इति घृतवद्बहुदेवत्यं वै घृतं बहुदेवत्यं तृतीयमहस्तस्माद्घृतवद्घृतेन द्यावापृथिवी अभीवृते इति द्यावापृथिवीयं घृतवत्तस्योक्तं ब्राह्मणं तक्षन्रथं सुवृतं विद्मनापस इत्यार्भवं तक्षन्हरी इन्द्रवाहा वृषण्वसू इति निनृत्तिरन्तस्तृतीयमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कव्यङ्ङ् हि तत इयादा नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वत इति वैश्वदेवमप्रायुवो रक्षितारो दिवे दिव इति निनृत्तिरन्तस्तृतीयमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कव्यङ्ङ् हि तत इयाद्वैश्वानराय धिषणामृतावृध इति वैश्वानरीयं घृतं न पूतमग्नये जनामसीति घृतवत्तस्योक्तं ब्राह्मणमा रुद्रास इन्द्रवन्तः सजोषस इति मारुतं तृष्णजे न दिव उत्सा उदन्यव इति दिव इति तदमुष्य लोकस्य रूपं त्वामग्न ऋतायवः समीधिर इति जातवेदसीयं त्वां त्वामिति सप्रभृति यथा वै सोदर्कमेवं सप्रभृत्यन्तरूपममुं लोकं तृतीयेनाह्नाप्नुवन्त्यादित्यं देवं देवतानां रूपमधिभूतं चक्षुरात्मन्दधते चक्षुरात्मन्दधते ॥ ४ ॥

॥ इति विंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

देवा वै मृत्युं पाप्मानमपजिघांसमाना ब्रह्मणः सलोकतां सायुज्यमीप्सन्त एतमभिप्लवं षडहमपश्यंस्त एतेनाभिप्लवेनाभिप्लुत्य मृत्युं पाप्मानमपहत्य ब्रह्मणः सलोकतां सायुज्यमापुस्तथो एवैतद्यजमाना एतेनैवाभिप्लवेनाभिप्लुत्य मृत्युं पाप्मानमपहत्य ब्रह्मणः सलोकतां सायुज्यमाप्नुवन्ति त एतेन पूर्वेण त्र्यहेणाभिप्लुत्य गवा चतुर्थे ऽहन्ययजन्त[1]

1) ऽहन्नयतन्त M.

गमनायैवायुः पञ्चममहरुपायन्त्सर्वायुत्वाय ज्योतिः षष्ठमहः पुनः परस्तात्पर्यास्यन्मृत्योरेव पाप्मनो नान्ववायनाय ॥ १ ॥

गां चतुर्थमहरुपयन्ति तस्य तान्येव छन्दोरूपाणि यानि चतुर्थस्याह्नो होता जनिष्ट चेतन इत्याज्यं जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपं मैधातिथः प्रउगो बृहद्वै साम सृज्यमानं मैधातिथः प्रउगो ऽन्वसृज्यत तद्रूपेण कर्म समर्धयत्येतद्वा आर्धुकं कर्म यद्रूपसमृद्धं जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायेति मरुत्वतीयं जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपमुग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावानिति निष्केवल्यं जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपं तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रमजीजनत्सविता सुम्नमुक्थ्यमिति जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपं ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयं सुजन्मनी धिषणे अन्तरीयत इति जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपमनश्वो जातो अनभीशुरुक्थ्य इत्यार्भवं जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपमग्निरिन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमेति वैश्वदेवं यज्ञं जनित्वी तन्वी निमामृजुरिति जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपं वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इति वैश्वानरीयं तस्मिन्त्सुम्नानि यजमान आचक इत्यावदावद्वै चतुर्थस्याह्नः प्रायणीयरूपं पुनःप्रायणीयं हि चतुर्थमहर्जात आपृणो भुवनानि रोदसी इति जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपं प्र ये शुम्भन्ते जनयो न सप्तय इति मारुतं जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपं जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरिति जातवेदसीयं जातवज्जातवद्वै चतुर्थस्याह्नो रूपमन्नं चतुर्थेनाह्नाप्नुवन्ति चन्द्रमसं देवं देवतानां दिशो ऽधिभूतं श्रोत्रमात्मन्दधते ॥ २ ॥

आयुः पञ्चममहरुपयन्ति तस्य तान्येव छन्दोरूपाणि यानि पञ्चमस्याह्नो ऽग्न ओजिष्ठमाभरेत्याज्यं प्र नो राया परीणसेति रायेति रयिमद्रयिमदिति वा अस्य रूपमध्यासवत्तत्पङ्क्ते रूपं संहार्यः प्रउगो रथन्तरं वै साम सृज्यमानं संहार्यः प्रउगो ऽन्वसृज्यत तद्रूपेण कर्म समर्धयत्येतद्वा आर्धुकं कर्म यद्रूपसमृद्धं क्व स्य वीरः को अपश्यदिन्द्र-

मिति मरुत्वतीयं यो राया वज्री सुतसोममिच्छन्निति रायेति रयिमद्रयिमदिति वा अस्य रूपमेतायामोप गव्यन्त इन्द्रमिति निष्केवल्यं गव्यन्त इति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपमुदु ष्य देवः सविता हिरण्ययेति सावित्रं घृतेन पाणी अभिप्रुष्णुते मख इति घृतवद्धृतमिति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपं घृतवती भुवनानामभिश्रियेति द्यावापृथिवीयं घृतवत्तस्योक्तं ब्राह्मणं ततं मे अपस्तदु तायते पुनरित्यार्भवं स्रुचेव घृतं जुहवाम विद्मनेति घृतवत्तस्योक्तं ब्राह्मणं कथा देवानां कतमस्य यामनीति वैश्वदेवं सहस्रसा मेधसाताविव त्मनेति सहस्रसा इति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपं पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सह इति वैश्वानरीयमपामुपस्थे महिषा अगृभ्णतेति महिषा इति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपं प्र वः स्पडक्रन्त्सुविताय दावन इति मारुतं गवामिव श्रियसे शृङ्गमुत्तममिति गवामिवेति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपं चित्र इच्छिशोस्तरुणस्य वक्षथ इति जातवेदसीयं वाजिन्तमाय सह्यसे सुपित्र्येति वाजवत्तदेतस्याह्नो रूपमध्यासवत्तत्पङ्क्तेरूपं पशून्पञ्चमेनाह्नाप्नुवन्ति रुद्रं देवं देवतानां यशो ऽधिभूतं वीर्यमात्मन्दधते ॥ ३ ॥

ज्योतिः षष्ठमहरुपयन्ति तस्य तान्येव छन्दोरूपाणि यानि षष्ठस्याह्नः सखायः सं वः सम्यञ्चमित्याज्यं सखाय इति सर्वरूपं सर्वरूपं वै षष्ठमहस्तस्मात्सखाय इति सर्वानेवानुवदति संहार्यः प्रउगो बृहद्वै साम सृज्यमानं संहार्यः प्रउगो ऽन्वसृज्यत तद्रूपेण कर्म समर्धयत्येतद्वा आर्धुकं कर्म यद्रूपसमृद्धं महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा इति मरुत्वतीयमुरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूदिति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्ध्रङ् हि तत इयाद्यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति निष्केवल्यं तस्य तदेवान्तरूपं यद्भूतानुवादि[1] यो दासं वर्णमधरं गुहा-

1) यद्भूताभिवादि O.

करिति यदेतद्भूतमिवाभि सोदर्कं भवति तद्द्वितीयमन्तरूपं तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रं दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिरिति दिव इति तदमुष्य लोकस्य रूपं घृतेन द्यावापृथिवी अभीवृते इति द्यावापृथिवीयं घृतवत्सर्वदेवत्यं वै घृतं सर्वदेवत्यं षष्ठमहस्तस्माद्घृतवत्किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्नित्यार्भवं श्रेष्ठो यविष्ठ इति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कव्यङ् हि तत इयादबुध्रमु त्य इन्द्रवन्तो अमय इति वैश्वदेवं तस्य तदेवान्तरूपं यत्सोदर्कं वैश्वानराय धिषणामृतावृध इति वैश्वानरीयं घृतं न पूतमग्नये जनामसीति घृतवत्तस्योक्तं ब्राह्मणं धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजस इति मारुतं धारावरा इति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कव्यङ हि तत इयात्त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिरिति जातवेदसीयं त्वं त्वमिति सप्रभृति यथा वै सोदर्कमेवं सप्रभृत्यन्तरूपमपः षष्ठेनाह्नाप्नुवन्ति प्रजापतिं देवं देवतानां तेजो ऽधिभूतममृतमात्मन्दधते ॥ ४ ॥

तदाहुः कस्माद्विश्वदेवान्येवान्वायात्यन्ते नैकदेवत्यानि न द्विदेवत्यानीति नैकदेवत्येन यातयामं भवति न द्विदेवत्येन वैश्वदेवेनैव यातयामं भवति तस्माद्विश्वदेवान्येवान्वायात्यन्त एतेषामेवाह्नां सबलताया एतेषामभिप्लवानामयातयामतायै ज्योतिः प्रथममहरुपयन्ति तस्यैवैकाहस्य रूपेणायं ह्येकाह उत्तरेषामह्नां ज्योतिर्गौ द्वितीयं गच्छन्ति ह्येनेनायुस्तृतीयं यन्ति ह्येनेनाग्निष्टोमौ प्रथमोत्तमे अहनी चत्वार्युक्थ्यानि मध्ये ब्रह्म वा अग्निष्टोमः पशव उक्थ्यानि ब्रह्मणैव तत्पशूनुभयतः परिगृह्यात्मन्दधते तेषां वा एतेषां चतुर्णामुक्थ्यानां सहस्रं स्तोत्रियाः साहस्राः पशवः प्र साहस्रं पोषमाप्नोति य एवं वेद पृष्ठ्यान्तान्वा इतश्चतुरश्चतुरो ऽभिप्लवानुपयन्ति पशवो वा अभिप्लवाः श्रीः पृष्ठ्यानि पशुभिरेव तच्छ्रियमुभयतः परिगृह्यात्मन्दधते पृष्ठ्यारम्भणान्वा ऊर्ध्वं विश्वजितश्चतुरश्चतुरो ऽभिप्लवानुपयन्ति श्रीर्वा अभिप्लवाः पशवः पृष्ठ्यानि श्रियैव तत्पशूनुभयतः परिगृह्यात्मन्दधते ॥ ५ ॥

क्लृप्तो वा अभिप्लवः क्लृप्तच्छन्दा यो वै यज्ञक्रतुः क्लृप्तच्छन्दा भवति सर्वजागतानि वै तस्य निविद्धानानि भवन्ति तृतीयसवने तथा यथायथं निविदो धीयन्ते ता एनान्यथायथं धीयमानाः सर्वेषु च लोकेषु सर्वेषु च कामेषु यथायथं दधति तद्यत्सर्वजागतानि निविद्धानानि भवन्ति तृतीयसवने तेनो यः सर्वजागते तृतीयसवने कामः स उपाप्तो यद्वेवैतास्तन्त्यास्त्रिष्टुभो ऽहरहः शस्यन्ते तेनो यः सर्वत्रैष्टुभे तृतीयसवने कामः स उपाप्तो यद्वेवैषा तन्त्या गायत्र्यहरहः सुरूपकृत्नुः शस्यते तेनो यः सर्वगायत्रे तृतीयसवने कामः स उपाप्तो यद्वेवैष षडहः पुनः पुनरभिप्लवते तस्मादभिप्लवो नामाभिप्लवन्ते ह्यनेन स्वर्गाय लोकाय यजमानाः स्वर्गाय लोकाय यजमानाः ॥ ६ ॥

॥ इत्येकविंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

प्रथममहरयमेव लोक आयतनेनाग्निर्गायत्री त्रिवृत्स्तोमो रथन्तरं साम तन्वस्य निदानं तस्यैतानि च्छन्दोरूपाणि करिष्यत्प्रथमे पदे सदेवं यद्वै भविष्यत्तत्करिष्यदावत्प्रवदेषवदर्षवदक्तवद्युक्तवद्युञ्जानवज्ज्योतिष्मद्रुक्मवदित्युपप्रयन्तो अध्वरमित्याज्यं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं गायत्रं गायत्रप्रातःसवनो ह्येष त्र्यह इति नु व्यूढ उद्धृत्यैतत्प्र वो देवायाग्नय इति समूढे तस्योक्तं ब्राह्मणं माधुच्छन्दसः प्रउगस्तस्योक्तं ब्राह्मणमायात्विन्द्रो ऽवस उप न इति मरुत्वतीयमावदावद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं स्वर्णरादवसे नो मरुत्वानिति स एवास्मिन्मरुत्व्यङ्ग आ न इन्द्रो दूरादा न आसादिति निष्केवल्यमावदावद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं संपातौ निष्केवल्यमरुत्वतीये भवतः प्रथमे ऽहन्त्संपातैर्वै देवाः स्वर्गं लोकं समपतंस्तस्मादेनौ प्रथमौ शस्येते स्वर्ग्यौ तद्यत्संपातौ निष्केवल्यमरुत्वतीये भवतः प्रथमे ऽहन्त्स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै युञ्जते मन उत युञ्जते धियः प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेहेह वो मनसा बन्धुता नर इत्याभवं तेन नियच्छति युक्तवन्ति च वै प्रवन्ति च प्रथमे ऽहन्त्सूक्तानि शस्यन्ते तद्यदिहेह व इत्याभवं करोति

तन्नियत्या[1] अप्रच्युत्यै[2] रूपं हयो न विद्वाँ अयुजि स्वयं धुरीति वैश्वदेवं युक्तवद्युक्तवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं तस्य द्वे उत्तमे उत्सृजति कुविदेते अवधृते आग्निमारुते शंसेत३ इति तदु ह स्माह कौषीतकिः शंसेदेव सूक्तस्याव्यवच्छेदाय न ह वा ऋक्कस्तेण यातयामा भवति नानुवचनेन वषट्कारेणैव सा यातयामा भवति समाने ऽहन्वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इति वैश्वानरीयं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इति मारुतं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं प्र तव्यसीं नव्यसीं धीतिमग्नय इति जातवेदसीयं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमिमं लोकं प्रथमेनाह्नाप्नुवन्ति गायत्रीं छन्दस्त्रिवृतं स्तोमं रथंतरं साम प्राचीं दिशं वसन्तमृतूनां वसून्देवान्देवजातमग्निमधिपतिम् ॥ १ ॥

द्वितीयमहरन्तरिक्षलोक आयतनेनेन्द्रस्त्रिष्टुप्पञ्चदशः स्तोमो बृहत्साम तन्वस्य निदानं तस्यैतानि छन्दोरूपाणि कुर्वन्मध्यमे पदे सदेवं यद्वै प्रत्यक्षमस्पृष्टं तत्कुर्वद्धतवद्वज्रवद्वृत्रहवद्वृषण्वदुद्वद्विवत्स्थितं तं त्वामित्यग्निं दूतं वृणीमह इत्याज्यं होतारं विश्ववेदसमिति विवक्तस्योक्तं ब्राह्मणं गायत्रं गायत्रप्रातःसवनो ह्येष त्र्यह इति नु व्यूढ उद्धृत्यैतत्त्वं हि चैतवद्यश इति समूढे तस्योक्तं ब्राह्मणं गार्त्समदः प्रउगस्तस्योक्तं ब्राह्मणमिन्द्र सोमं सोमपते पिबेममिति मरुत्वतीयं माध्यंदिने सवने वज्रहस्तेति वज्रवत्तदेतस्याह्नो रूपं या त ऊतिरवमा या परमेति निष्केवल्यं ताभिरू षु वृत्रहत्ये ऽवीर्न इति वृत्रहवत्तदेतस्याह्नो रूपं तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रं त्रिरन्तरिक्षं सविता महित्वनेति तत्प्रत्यक्षमन्तरिक्षस्य रूपं ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयं विवक्तस्योक्तं ब्राह्मणं तक्षन्रथं सुवृतं विद्मनापस इत्यार्भवं तक्षन्हरी इन्द्रवाहा वृषण्वसू इति वृषण्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणं यज्ञस्य वो रथ्यं विश्पतिं विशामिति शार्यातं वैश्वदेवं वृषा केतुर्यजतो द्याम-

1) तन्नियुत्या LK. 2) प्रच्युत्यै LOoBC.

शायतेति वृषण्वत्तस्योक्तं ब्राह्मणं पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सहो वृष्णे शर्धाय सुमखाय वेधस इति वृषण्वती तयोरुक्तं ब्राह्मणं नूचित्सहोजा अमृतो नितुन्दत इति जातवेदसीयं होता यदूतो अभवद्विवस्वत इति विवत्तस्योक्तं ब्राह्मणं तस्य प्रातर्मक्षू धिया वसुर्जगम्यादित्युत्तमा परमेवैतदहरभिवदति परमेवैनदहरभ्यारभ्य वसन्तीति ह स्माह कौषीतकिरन्तरिक्षलोकं द्वितीयेनाह्नाप्नुवन्ति त्रिष्टुभं छन्दः पञ्चदशं स्तोमं बृहत्साम दक्षिणां दिशं ग्रीष्ममृतूनां मरुतो देवान्देवजातमिन्द्रमधिपतिम् ॥ २ ॥

तृतीयमहरसावेव लोक आयतनेन वरुणो जगती सप्तदशः स्तोमो वैरूपं साम तन्वस्य निदानं तस्यैतानि च्छन्दोरूपाणि चक्रवदुत्तमे पदे सदेवं यद्वै भूतानुवादि तच्चक्रवदश्वावद्गोमद्रथवन्नतवत्स्थितवदन्तवत्सोदर्कमनिरुक्तं सप्रभृतीति युक्त्वा हि देवहूतमानित्याज्यं तदाऊर्यदन्तस्तृतीयमहरथ कस्माद्युक्तवदाज्यमित्येतेन वा अह्ना देवाः स्वर्गं लोकमायन्युक्ता वै तदायंस्तस्मादिति ब्रूयादश्वाँ अग्ने रथीरिवेति रथवत्तदेतस्याह्नो रूपं गायत्रं गायत्रप्रातःसवनो ह्येष त्र्यह इति नु व्यूढ उद्धृत्यैतत्त्वमग्ने वसूँरिहेति समूढे तस्योक्तं ब्राह्मणमौष्णिह आत्रेयः प्रउगो जागतं वै तृतीयमहस्तद्यदौष्णिह आत्रेयस्तृतीयस्याह्नः प्रउगस्तत्प्रातःसवनं जगती भजते ॥ ३ ॥

त्र्यर्यमा मनुषो देवतातेति मरुत्वतीयं त्रीति तत्तृतीयस्याह्नो रूपं यद्याव इन्द्र ते शतमिति वैरूपस्य स्तोत्रियः शतं भूमीरुत स्युरिति निनृत्तिरन्तस्तृतीयमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्ब्रङ् हि तत इयाद्यदिन्द्र यावतस्त्वमित्यनुरूपः शिक्षेयमिन्महयते दिवे दिव इति निनृत्तिरन्तस्तृतीयमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्ब्रङ् हि तत इयादिन्द्र त्रिधातु शरणमिति त्रिवान्त्सामप्रगाथस्त्रिधात्विति तत्तृतीयस्याह्नो रूपमहं भुवं वसुनः पूर्व्यस्पतिरितीन्द्रसूक्तमहमहमिति सप्रभृति यथा वै सोदर्कमेवं सप्रभृत्यन्तरूपं यो जात एव प्रथमो मन-

स्थानित्येतस्मिंस्त्रैष्टुभे निविदं दधाति तदेतदिन्द्रतनूः सूक्तमेतस्मिन्ह गृत्समदो भार्गवो[1] निविदं दधदिन्द्रस्य प्रियं धामोपजगामेत्युप ह वा इन्द्रस्य प्रियं धाम गच्छति जयति परं लोकं य एतस्मिन्त्सूक्ते निविदं दधाति तस्य तदेवान्तरूपं यद्भूतानुवादि यो दासं वर्णमधरं गुहाकरिति यदेतद्भूतमिवाभि सोदर्कं भवति तद्द्वितीयमन्तरूपम् ॥ ४ ॥

अभि त्वा देव सवितरित्यभिवाननुचरस्[2] तदाज्यैदन्तस्तृतीयमहरथ कस्मादभिवाननुचर इत्येतेन वा अह्ना देवाः स्वर्गं लोकमायन्नभिप्रेप्सन्तो वै तदायंस्तस्मादिति ब्रूयादुदु ष्य देवः सविता हिरण्यया घृतवती भुवनानामभिश्रियेति घृतवती तयोरुक्तं ब्राह्मणमनश्वो जातो अनभीशुरुक्थ्य इत्यार्भवं रथस्त्रिचक्रः परिवर्तते रज इति त्रिचक्र इति तत्तृतीयस्याह्नो रूपं परावतो ये दिधिषन्त आप्यमिति वैश्वदेवं परावत इत्यन्तो वै परावतो ऽन्तस्तृतीयमहरन्ते ऽन्तं दधात्यर्धर्चोदर्काणि ह वा एतानि सूक्तानि भवन्ति पदोदर्काण्येकान्यर्धपदोदर्काण्येकान्यथैतत्तृतीयपदोदर्कमेव तत्तृतीयस्याह्नो रूपं वैश्वानराय धिषणामृतावृध इति वैश्वानरीयं घृतं न पूतमग्नये जनामसीति घृतवत्तस्योक्तं ब्राह्मणं धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजस इति मारुतं धारावरा इति निनृत्तिरन्तस्तृतीयमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कच्चिद् हि तत इयात्त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिरिति जातवेदसीयं त्वं त्वमिति सम्प्रभृति यथा वै सोदर्कमेवं सम्प्रभृत्यन्तरूपममुं लोकं तृतीयेनाह्नाप्नुवन्ति जगतीं छन्दः सप्तदशं स्तोमं वैरूपं साम प्रतीचीं दिशं वर्षा ऋतूनामादित्यान्देवान्देवजातं वरुणमधिपतिम् ॥ ५ ॥[3]

अन्तस्तृतीयमहस्ते देवा अन्तं गत्वा चतुर्थमहरैच्छंस्तस्मादिच्छद्वत्तदिद्वाविन्दंस्तस्माद्युक्तवत्[4] तदाज्यैदन्तस्तृतीयमहरथ कस्माच्चतुर्थे ऽहन्न्यूङ्खयतीति वाच एतदायतनं यच्चतुर्थमहरन्नं विराडन्नं न्यूङ्खो ऽन्नमेव तद्यज्ञे

1) बाभ्रवो M. 2) M ins. पृष्ठानामेव नानात्वाय. 3) Hier in M der Schluss des 22. Adhyâya. 4) तस्माद्वित्तवत् M.

च यजमानेषु च दधात्यथो अवाप्यते वै तृतीयेनाह्ना वाक्तामेवैतच्चतुर्थे ऽहन्विभावयति यथा यस्तप्तं विनयेदेवं तद्वाचो विभूत्यै तस्यैतानि च्छन्दोरूपाणि सम्राड्वत्स्वराड्वद्विराड्वज्जातवदूतिमद्वीतिमत्परिवदभिवदुपवदित्यग्निं न स्ववृक्तिभिरिति वैमदमाज्यं विमदेन वै देवा असुरान्व्यमर्दंस्[1] तद्यद्विमदः शस्यते मध्यतश्च होत्रासु चाङ्गादङ्गादेव तद्यजमानाः पाप्मानं विमृदन्त्यग्निर्जातो अथर्वणेति जातवत्तदेतस्याह्नो रूपम् ॥ ६ ॥

ता[2] दश जगत्यः संपद्यन्ते जगत्प्रातःसवनो ह्येष त्र्यहो विंशतिर्गायत्रीर्गायत्री प्रातःसवनं वहति तदु ह प्रातःसवनरूपान्नापैतीति नु व्यूढ उद्धृत्यैतदग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति समूढे वैराजमाज्यं वैराजं पृष्ठं तत्सलोम वासिष्ठमाज्यं वासिष्ठं पृष्ठं तत्सलोम हस्तच्युती जनयन्त प्रशस्तमिति जातवत्तदेतस्याह्नो रूपमानुष्टुभः प्रउग आनुष्टुभं वै चतुर्थमहस्तदेनत्स्वेन च्छन्दसा समर्धयति तं त्वा यज्ञेभिरीमह इति यज्ञवत्या मरुत्वतीयं प्रतिपद्यते पुनरारम्भ्यो वै चतुर्थे ऽहन्यज्ञो यज्ञमेव तदारभते श्रुधी हवमिन्द्र मा रिषण्य इति मरुत्वतीयं ता वा एतास्त्रिष्टुभो विराड्वर्णास्ता अत्र क्रियन्त एता ह्यह्नो रूपेण संपन्ना इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोममिति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तानि वा एतानि विज्ञातत्रैष्टुभानि सवनधरणानि मध्यंदिनान्न च्यवन्ते त्रैष्टुभो वा इन्द्रो मध्यंदिनायतनो वा इन्द्रस्तद्यदेतानि विज्ञातत्रैष्टुभानि सवनधरणान्यपि व्यूढच्छन्दसो मध्यंदिनान्न च्यवन्ते त्रैष्टुभ इन्द्रो नेदिन्द्रं स्वादायतनाच्च्यवयानीति जातं यत्त्वा परि देवा अभूषन्निति जातवत्तदेतस्याह्नो रूपमिमं नु मायिनं हुव इति मरुत्वतीयं गायत्रं गायत्रमध्यंदिनो ह्येष त्र्यहः ॥ ७ ॥

अथात इह न्यूङ्खयेदिहा३ इति स्तोत्रियानुरूपयोश्चैवं न्यूङ्ख्वा उक्थ-

1) °न्विमर्दंस् OoBLK. 2) ताः संशस्ता M.

मुखीययोस्त्राथ नाद्रियेतात्मा वै स्तोत्रियः प्रजानुरूपो ऽन्नं विराडन्नं न्यूङ्खो ऽन्नमेवात्मनि प्रजायां च दधात्यानुष्टुभं न्यूङ्खं न्यूङ्खयेदिति हैक आङ्गरानुष्टुभं वै चतुर्थमहस्तदेनत्स्वेन च्छन्दसा समर्धयति वैराजं न्यूङ्खं न्यूङ्खयेदिति सा स्थितिरन्नं विराडन्नं न्यूङ्खो ऽन्नमेव तदात्मनि प्रजायां च दधाति मध्यमे पदे न्यूङ्खयेदात्मा वै पूर्वं पदं प्रजोत्तमं मध्यं मध्यमं पदं मध्ये वा इदमात्मनो ऽन्नं धीयते तद्यथाभिग्रासम[1]न्नमद्यादेवं तदिन्द्रमिद्देवतातय इत्यष्टेन्द्रः साम्नः प्रगाथ एतेन वै देवाः सर्वा अष्टीराश्नुवत तथो एवैतद्यजमाना एतेनैव सर्वा अष्टीरश्नुवते कुह श्रुत इन्द्रः कस्मिन्नद्येति कुहश्रुतीयास्ता वा एता विराजो वानुष्टुभो वा भवन्ति ता अत्र क्रियन्त एता ह्यह्नो रूपेण संपन्ना युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज इति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तस्योक्तं ब्राह्मणं स्वराज इति स्वराडुत्स्वराड्वदिति वा अस्य रूपं त्यमु वः सत्रासाहमिति निष्केवल्यं विश्वासु गीर्ष्वायतमित्यावदावद्वे चतुर्थस्याह्नः प्रायणीयरूपं पुनःप्रायणीयं हि चतुर्थमहर्गायत्रं गायत्रमध्यंदिनो ह्येष त्र्यहः ॥ ८ ॥

हिरण्यपाणिमूतय इत्यूतिमाननुचर ऊतय इत्यूतिमदूतिमदिति वा अस्य रूपमा देवो यातु सविता सुरत्नः प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्ये प्र शुक्रैतु देवी मनीषेत्येति वा वै प्रेति वा प्रायणीयरूपं तस्मादावन्ति च प्रवन्ति च चतुर्थे ऽहन्त्सूक्तानि शस्यन्ते प्रायणीयरूपेण पुनःप्रायणीयं हि चतुर्थमहर्द्विपदाः शस्यन्ते द्विपाद्वा[2] अभिक्रमितुमर्हत्यभिक्रान्त्यै तद्रूपं तद्यथोपप्रयाय स्वर्गस्य लोकस्य नेदीयस्तायां वसेदेवं तत्प्र सम्राजो असुरस्य प्रशस्तिमिति वैश्वानरीयं सम्राज इति सम्राडुत्सम्राड्वदिति वा अस्य रूपं क ईं व्यक्ता नरः सनीडा इति मारुतं तस्य तद्ब्राह्मणं यत्प्रशुक्रीयस्य जुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिमिति जातवेदसीयं तस्य तद्ब्राह्मणं यन्मरुत्वतीयस्य

1) so M, alle übrigen Hss. und C तद्यथाभिर्ग्रासम°. 2) द्विपाद्वा LM.

प्रयन्तु वाजास्तविषीभिरग्नय इति तिस्रो ऽधिकाः समूढ[1] आ त्वेषमुग्रमव ईमहे वयमित्यावदावद्वै चतुर्थस्याह्नः प्रायणीयरूपं पुनःप्रायणीयं हि चतुर्थमहर्वसुं न चित्रमहसं गृणीष इति जातवेदसीयं घृतनिर्णिग्ब्रह्मणे गातुमेरयेत्यावदावद्वै चतुर्थस्याह्नः प्रायणीयरूपं पुनःप्रायणीयं हि चतुर्थमहरथोक्थ्यान्युपेत्य क्लृप्त्वा षोडशिनमुपयन्ति षोडशकलं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्या अन्नं चतुर्थेनाह्नाप्नुवन्त्यनुष्टुभं छन्द एकविंशं स्तोमं वैराजं सामोदीचीं दिशं शरदमृतूनां साध्यांश्चाप्त्यांश्च देवान्देवजाते बृहस्पतिं च चन्द्रमसं चाधिपती बृहस्पतिं च चन्द्रमसं चाधिपती ॥ ९ ॥

॥ इति द्वाविंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

पशवः पञ्चममहः पङ्क्तिर्वै तन्वस्य निदानं पशवः पङ्क्तिरिति तस्यैतानि छन्दोरूपाणि वृषभवद्धेनुमद्दुग्धवद्भूतवन्मद्वद्रयिमद्वाजवदध्यासवदितीममू षु वो अतिथिमुषर्बुधमित्याज्यं रायः सूनो सहसो मर्त्येष्विति राय इति रयिमद्रयिमदिति वा अस्य रूपमध्यासवत्तत्पङ्क्ते रूपं जागतं जगत्प्रातःसवनो ह्येष त्र्यह इति नु व्यूढ उद्धृत्यैतदग्निं तं मन्ये यो वसुरिति समूढे पाङ्क्तं पङ्क्तिर्वै पञ्चममहर्यदेतदहस्तदेता अस्तं यं यन्ति धेनव इति धेनुमदिति वा अस्य रूपं बार्हतः प्रउगः पशवः पञ्चममहर्बार्हताः पशवः पशूनामेवाप्त्यै यत्पाञ्चजन्यया विशेति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत्पाञ्चजन्ययेति तत्पञ्चमस्याह्नो रूपमित्था हि सोम इन्मद इति मद्वत्पाङ्क्तं तस्योक्तं ब्राह्मणमवितासि सुन्वतो वृक्तबर्हिष इति षट्पदाः षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै तासां गायत्रीशंसं शस्त्रमिति ह स्माह कौषीतकिस्तद्वा अत्र संपन्नं[2] यद्गायत्रीशंसं तद्यदष्टाभिरष्टाभिरक्षरैः प्रणौति तद्गायत्रीरूपं मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो रणायेति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तस्योक्तं ब्राह्मणं वृषभो रणायेति वृषभव-

---

1) समूढा LoK. 2) अतिसमृद्धं M.

त्तदेतस्याह्नो रूपमयं ह येन वा इदमिति मरुत्वतीयं गायत्रं गायत्रमध्यंदिनो ह्येष त्र्यहः ॥ १ ॥

महानाम्न्यः पृष्ठं भवन्ति महानाम्नीभिर्वा इन्द्रो वृत्रमहंस्तं वृत्रं हत्वा यन्तं देवताः प्रत्युपातिष्ठन्त पराञ्च्यो हास्मादग्रे ऽपक्रान्ता बिभ्यत्यस्तस्थुस्तं प्रजापतिः पप्रच्छाशको हन्तू३मित्येवा ह्येवेति प्रत्युवाचानिरुक्तमनिरुक्त उ वै प्रजापतिस्तत्प्राजापत्यं रूपं तमग्निः पप्रच्छाशको हन्तू३मित्येवा ह्यग्न इति प्रत्युवाच तं स्वो महिमा पप्रच्छाशको हन्तू३मिति स हास्मादग्रे ऽपक्रान्तो बिभ्यत्तस्थावेवा हीन्द्रेति प्रत्युवाच तं पूषा पप्रच्छाशको हन्तू३मित्येवा हि पूषन्निति प्रत्युवाच तं विश्वे देवाः पप्रच्छुरशको हन्तू३मित्येवा हि देवा इति प्रत्युवाच तानि वा एतानि पञ्चपदानि पुरीषमिति शस्यन्ते सो ऋच एव वेला ता वा एताः शक्वर्य एताभिर्वा इन्द्रो वृत्रमशकद्धन्तुं तद्यदाभिर्वृत्रमशकद्धन्तुं तस्माच्छक्वर्यः शक्तयो हि प्रत्यस्मै पिपीषते यो रयिवो रयिन्तमस्त्यमु वो अप्रहणमिति त्रयस्तृचा अस्मा अस्मा इदन्धस इति बृहतीं दशमीं करोत्येवा ह्यसि वीरयुरिति त्वेव स्थिता पुरीषस्य समानाभिव्याहारा तथा स स्तोत्रियेण समो वातिशयो वा संपद्यते यदिन्द्र नाहुषीष्वेति साम्नः प्रगाथो यद्वा पञ्चचितीनामिति पञ्चेति तत्पञ्चमस्याह्नो रूपमिन्द्रो मदाय वावृध इति मद्वत्पाङ्क्तं तस्योक्तं ब्राह्मणं प्रेदं ब्रह्म वृत्रतूर्येष्वाविथेति षट्पदास्तासामुक्तं ब्राह्मणमभूरेको रयिपते रयीणामिति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तस्योक्तं ब्राह्मणं रयिपते रयीणामिति रयिमद्रयिमदिति वा अस्य रूपमध्यासवत्तत्पङ्क्ते रूपं तमिन्द्रं वाजयामसीति निष्केवल्यं स वृषा वृषभो भुवदिति वृषभवत्तदेतस्याह्नो रूपं गायत्रं गायत्रमध्यंदिनो ह्येष त्र्यहः ॥ २ ॥

तत्सवितुर्वरेण्यमिति वैश्वामित्रो ऽनुचरः पृष्ठ्यानामेष नानात्वाय[1]

1) ऽनुचरस्तस्योक्तं ब्राह्मणं M.

वाजयन्तः पुरंध्येति वाजवत्तदेतस्याह्नो रूपमुदु ष्य देवः सविता दमूना इति सावित्रं वाममद्य सवितर्वाममु श्व इति वाममिति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपं मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे इति द्यावापृथिवीयं रुवद्धोक्षा पप्रथानेभिरेवैरित्युक्षेति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपमृभुर्विभ्वा वाज इन्द्रो नो अच्छेत्यार्भवं ये गोमन्तं वाजवन्तं सुवीरमिति गोमन्तमिति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपं को नु वां मित्रावरुणावृतायन्निति वैश्वदेवं यज्ञायते वा पशुषो न वाजानिति पशुष इति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपमध्यासवत्तत्पङ्क्ते रूपं हविष्पान्तमजरं स्वर्विदीति वैश्वानरीयं पान्तमिति तत्पञ्चमस्याह्नो रूपं वपुर्नु तच्चिकितुषे चिदस्त्विति मारुतं समानं नाम धेनु पत्यमानमिति धेन्विति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपमग्निर्होता गृहपतिः स राजेति जातवेदसीयमवा नो मघवन्वाजसाताविति वाजवत्तदेतस्याह्नो रूपमध्यासवत्तत्पङ्क्ते रूपमिति नु व्यूढे ऽथ समूढे मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इति वैश्वानरीयं नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणामिति रयिमद्रयिमदिति वा अस्य रूपमा रुद्रास इन्द्रवन्तः सजोषस इति मारुतं गोमदश्वावद्रथवत्सुवीरमिति गोमदश्वावदिति पशुमत्पशुमदिति वा अस्य रूपमिममू षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति जातवेदसीयं तस्योक्तं ब्राह्मणं पशून्पञ्चमेनाह्नाप्नुवन्ति पङ्क्तिं छन्दस्त्रिणवं स्तोमं शाक्करं सामार्वाचीं[1] दिशं हेमन्तमृतूनां मरुतो देवान्देवजातं रुद्रमधिपतिम् ॥ ३ ॥

पशवः पञ्चममहरथ पुरुष एव षष्ठमहः स वै पुरुषः प्रजापतिः पूर्वो ऽस्य सर्वस्यातिच्छन्दा वै प्रजापतिस्तत्प्राजापत्यं रूपमसुरीन्द्रं प्रत्यक्रमत[2] पर्वन्पर्वन्मुष्कान्कृत्वा तामिन्द्रः प्रतिजिगीषन्पर्वन्पर्वञ्छेपांस्यकुरुतेन्द्र उ वै परुच्छेपः सर्वं वा इन्द्रेण जिगीषितं तां समभवत्तमहृणा-

1) ऊर्ध्वां M. 2) प्रत्युत्क्रमत BLK.

दसुरमायया स एताः पुनःपदा अपश्यत्ताभिरङ्गादङ्गात्पर्वणः पर्वणः सर्वस्मात्पाप्मनः संप्रामुच्यत तद्यत्परुच्छेपः शस्यते मध्यतश्च होत्रासु चाङ्गादङ्गादेव तद्यजमानाः पर्वणः पर्वणः सर्वस्मात्पाप्मनः संप्रमुच्यन्ते नित्याः पूर्वा याज्याः कृत्वा पारुच्छेपीभिर्यजन्ति तद्यदाभिस्तदहर्न वषट्कुर्वन्ति तेनोत्सृष्टा[1] यद्वेवैना नान्तर्यन्ति[2] नेदच्युतं यज्ञस्य प्रियं देवानामन्तरयामेति नित्यान्पूर्वानृतुयाजान्कृत्वा गार्त्समदैर्यजन्ति तद्यदेभिस्तदहर्न वषट्कुर्वन्ति तेनोत्सृष्टा[1] यद्वेवैनान्नान्तर्यन्ति[2] नेदच्युतं यज्ञस्य प्रियं देवानामन्तरयामेति तेन ते ऽतिच्छन्दसो भवन्ति तथैषां सप्तपदाभिर्वषट्कृतं भवति तदु ह स्माह कौषीतकिर्विराडष्टमानि ह वा एतं छन्दांसि गोपायन्ति यो ऽसौ तपति तां ते संपदं मोहयन्ति ये ऽतिच्छन्दोभिर्यजन्ति ॥ ४ ॥

तद्वै खल्वैकाहिकीभिरेव[3] यजेयुर्देवयानस्यैव पथो ऽसंमुग्ध्या इति तद्वाप्यणीची मौनो जाबालगृहपतीन्सत्त्रमासीनानुपास्यद्य पप्रच्छाह्नो गाता३ परुच्छेपा३ इति त उ ह तूष्णीमासुस्तत उ होत्तरार्धात्सदसश्चित्रो गौश्रायणिरभिपरोवाद गौश्रो वा नाहैवाह्नो ऽगाम न परुच्छेपाः[4] शस्त्रेणाह नः[5] परुच्छेपो ऽहरन्वायतिष्ठैका[6]हिकीभिरयाक्ष्म तेनो अह्नो नागामेति यथायथं यजेयुर्देवायतनं वै षष्ठमहस्तद्यत्तदहर्होतैव वषट्कुर्याद्धोतैनयोर्देवायतनं संपृञ्चीताध्वर्योर्गृहपतेश्चाजिं ह वा एते यन्ति स्वर्गे लोके षष्ठेनाह्ना स यो ऽनवानं समापयति स स्वर्गं लोकमुज्जयति यद्यप्यवान्यात्पुनः पुनः प्रतीसारमुपशिंचेतैव ॥ ५ ॥

अयं जायत मनुषो धरीमणीत्याज्यमयमित्यनिरुक्तमनिरुक्त उ वै प्रजापतिस्तत्प्राजापत्यं रूपमतिच्छन्दसः सप्तपदाः पुनःपदा यदेतदहस्तदेता न पदं च पुनःपदं चान्तरेणावान्यादात्मा वै पदं प्राणाः

1) तेनोत्सृष्टा BK. 2) नान्तरयन्ति alle Hss. und C. 3) तस्माद्वैकाहिकीभिरेव M. 4) परुच्छेपात् M. 5) शस्त्रेणाहन् OC, शस्त्रेणाहन BK. 6) so M, ऽह्नायतीष्वैका° OoC, ऽहर्नायतीष्वैका° LBK.

पुनःपदं स यो ऽत्रावानन्तं ब्रूयात्प्राणादात्मानमन्तरगान्न जीविष्यतीति तथा ह स्यात्तस्मान्न पदं च पुनःपदं चान्तरेणावान्यादातिच्छन्दसः प्रउग आतिच्छन्दसं वै षष्ठमहस्तदेनत्स्वेन च्छन्दसा समर्धयति स पूर्व्यो महानामिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत्स इत्यनिरुक्तमनिरुक्त उ वै प्रजापतिस्तत्प्राजापत्यं रूपं यं त्वं रथमिन्द्र मेधसातय इति पारुच्छेपं तस्योक्तं ब्राह्मणं यः सूरैः स्वः सनितेति सूरैरिति स एवास्मिन्मरुत्व्यङ्गः स यो वृषा वृष्ण्येभिः समोका इति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तस्योक्तं ब्राह्मणं वृषा वृष्ण्येभिरिति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयान्मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्व इति मरुत्वतीयं गायत्रं गायत्रमध्यंदिनो ह्येष त्र्यहः ॥ ६ ॥

रेवतीर्नः सधमादे रेवाँ इद्रेवतः स्तोतेति रैवतस्य योनौ वारवन्तीयमूढं भवत्याग्नेयं सामैन्द्रीषु तन्मिथुनं प्रजात्यै रूपं मा चिदन्यद्विशंसतेति साम्नः प्रगाथः सखायो मा रिषण्यतेति सखाय इति सर्वरूपं सर्वरूपं वै षष्ठमहस्तस्मात्सखाय इति सर्वानेवानुवदत्येन्द्र याह्युप नः परावत इति पारुच्छेपं तस्योक्तं ब्राह्मणं परावत इत्यन्तो वै परावतो ऽन्तः षष्ठमहरन्ते ऽन्तं दधाति प्र घा न्वस्य महतो महानीति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तस्योक्तं ब्राह्मणं महतो महानीति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयादुप नो हरिभिः सुतमिति निष्केवल्यं याहि मदानां पत उप नो हरिभिरिति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयाद्गायत्रं गायत्रमध्यंदिनो ह्येष त्र्यहः ॥ ७ ॥

अभि त्यं देवं सवितारमोण्योः कविक्रतुमित्यतिच्छन्दसा वैश्वदेवं प्रतिपद्यत अतिच्छन्दसं वै षष्ठमहस्तत्तृतीयसवनमतिच्छन्दा अभ्यश्नुते ऽथो प्राजापत्यं वै षष्ठमहरतिच्छन्दा वै प्रजापतिस्तत्प्राजापत्यं रूपमभिवाननुचरस्तस्योक्तं ब्राह्मणमुदु ष्य देवः सविता सवायेति सावित्रं सविता सवायेति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति

कद्यङ् हि तत इयात्कतरा पूर्वा कतरापरायोरिति द्यावापृथिवीयं पूर्वापरेति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयात्किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्नित्यार्भवं श्रेष्ठो यविष्ठ इति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ हि तत इयादिदमित्या रौद्रं गूर्तवचा[1] इति वैश्वदेवं क्राणा यदस्य पितरा मंहनेष्ठा इति स्थितवत्तदन्तरूपमन्तः षष्ठमहस्तिष्ठतीव वा अन्तं गत्वा कद्यङ् हि तत इयात्तस्य द्वे उत्तमे परिशिष्य ये यज्ञेन दक्षिणया समक्ता इत्येतं नाराशंसं समावपत्यात्मा वै सूक्तं प्रजा पशवो नाराशंसं मध्य एव तदात्मन्प्रजां पशूनुभये दधात्यहश्च कृष्णमहरर्जुनं चेति वैश्वानरीयमहरर्जुनं चेति निनृत्तिरन्तः षष्ठमहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयात्प्र यज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टय इति मारुतं तस्य तदेवान्तरूपं यत्सोदर्कमिमं स्तोममर्हते जातवेदस इति जातवेदसीयं तस्य तदेवान्तरूपं यत्सोदर्कं मा रिषाम मा रिषामेति तदन्ततो ऽरिष्ट्यै रूपमपः षष्ठेनाह्नाप्नुवन्त्यतिच्छन्दसं छन्दस्त्रयस्त्रिंशं स्तोमं रैवतं सामोर्ध्वां दिशं शिशिरमृतूनां विश्वान्देवान्देवजातं प्रजापतिमधिपतिं प्रजापतिमधिपतिम् ॥ ८ ॥

॥ इति त्रयोविंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

अभिजिदभिजिता वै देवा अभ्यजयन्निमांस्त्रींल्लोकांस्तस्मात्स त्र्यावृच्चतुरुदयो भवति विश्वजिताजयन्निमाश्चतस्रो दिशस्तस्मात्स चतुरावृत्त्युदयो भवत्यभिजिदभिजिता वै देवा अभ्यजयंस्तदु हान्विवैव[2] ससञ्ज यदजितं पर्यशिष्यत तद्विश्वजिताजयन्विश्वमजैष्मेति वाव[3] विश्वजित्तौ वा एताविन्द्राग्नी एव यदभिजिद्विश्वजितावग्निरेवाभिजिदग्निर्हीदं सर्वमभ्यजयदिन्द्रो विश्वजिदिन्द्रो हीदं सर्वं विश्वमजयत्स वा अभिजिदु-

---

1) गूर्तवर्चा L. 2) so M, ह न्विवैव OoBK, ह न्विहैव C, ह न्दिवैव L. 3) वा Oo, वा उ M.

भयसामा सर्वस्तोमो भवति तस्मादुभयानि सूक्तानि शस्यन्ते बार्हतराथंतराणि तस्य प्र वो देवायाग्नये यद्वाहिष्ठं तदग्नय इत्येते उभे तदाज्यं प्र व इति तद्राथंतरं रूपं बृहदर्च विभावसो३ इति बृहद्वार्हतमुभौ माधुच्छन्दसगार्त्समदौ प्रउगौ संप्रवयेद्वायव्यां पुरोरुचं शस्त्वाथो उभे वायव्ये तृचे ऐन्द्रवायवीं पुरोरुचं शस्त्वाथो उभे[1] ऐन्द्रवायवे तृचे अथ पुरोरुचमथोभे तृचे अथ पुरोरुचमथोभे तृचे एवमेव संप्रवयेन्नाद्रियेत माधुच्छन्दसान्येव पूर्वाणि तृचानि करोति गार्त्समदान्युत्तराणि तदु वा आहुः किं तदुभौ संप्रवयेन्नाद्रियेत माधुच्छन्दस एव प्रउगे सति गार्त्समदं वैश्वदेवमुपरिष्टान्माधुच्छन्दसस्य वैश्वदेवस्य पर्याहरेत्तद्वा अचैकं[2] निरुक्तबार्हतम् ॥ १ ॥

विश्वे देवास आगत शृणुता म इमं हवमेदं बर्हिर्निषीदतेति बर्हिरिति तद्वार्हतं रूपमथ माधुच्छन्दसं सारस्वतं तस्यैवोत्तमया परिदध्यादित्यैकाहिकं प्रातःसवनं स्यादिति सा स्थितिरेकाहो वा अभिजित्प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एवा त्वा रथं यथोतय इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदिदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचर एष एव नित्य एकाहातानस्तस्योक्तं ब्राह्मणं जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायेति गौरिवीतीयं पूर्वं शस्त्वेन्द्र पिब तुभ्यं सुतो मदायेत्येतस्मिन्बार्हते पञ्चर्चे निविदं दधातीन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति हैरण्यस्तूपीयं पूर्वं शस्त्वा या त ऊतिरवमा या परमेत्येतस्मिन्बार्हते नवर्चे निविदं दधात्येवं नु यदि रथंतरं पृष्ठं भवति यद्यु बृहद्वार्हते पूर्वे शस्त्वैकाहिकयोर्निविदौ दध्यादित्येकसूक्ते निष्केवल्यमरुत्वतीये स्यातामिति सा स्थितिः पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इत्यमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा इत्युभे अभिवती तदभिजितो रूपमथ नित्यमेवैकाहिकं तृतीयसवनं स्यादिति सा स्थितिरेकाहो वा अभिजित्प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एव ॥ २ ॥

---

1) अथोभे BMK. 2) अचैतं o, corr. ex °कं.

स्वर्भानुर्हासुर आदित्यं तमसाविध्यत्तस्यात्रयस्तमो ऽपजिघांसन्त एतं सप्तदशस्तोमं त्र्यहं पुरस्ताद्विषुवत उपायंस्तस्य पुरस्तात्तमो ऽपजघ्नुस्तत्पुरस्तादसीदत्त एतमेव त्र्यहमुपरिष्टाद्विषुवत उपायंस्तस्य परस्तात्तमो ऽपजघ्नुस्तद्य एवं विद्वांस एतं सप्तदशस्तोमं त्र्यहमुभयतो विषुवन्तमुपयन्त्युभाभ्यामेव ते लोकाभ्यां यजमानाः पाप्मानमपघ्नते तान्वै स्वरसामान इत्याचक्षत एतैर्ह वा अत्रय आदित्यं तमसो ऽपस्पृण्वत तद्यदपस्पृण्वत तस्मात्स्वरसामानस्तदेतदृचाभ्युदितम् ॥ ३ ॥

यं वै सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः। अत्रयस्तमन्वविन्दन्न ह्यन्ये अशक्नुवन्निति स्वरसामानो ह वा एतेनाभ्युक्ताः कद्वन्ति मरुत्वतीयानि भवन्ति कद्वन्तो निष्केवल्येषु प्रगाथाः को वै प्रजापतिः प्रजापतिः स्वरसामान आनुष्टुभानि निविद्धानानि भवन्त्यापो वा अनुष्टुबापः स्वरसामानो ऽद्भिर्हीदं सर्वमनुस्तब्धमुभयतो ह्यमुमादित्यमापो ऽवस्ताच्चोपरिष्टाच्च तदेतदृचाभ्युदितम् ॥ ४ ॥

या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आप इत्या यजैर्देव मर्त्य इति प्रथमस्य स्वरसाम्न आज्यमावद्राथंतरं बृहद्वयो हि भानव इति द्वितीयस्य बृहद्वार्हतमग्न ओजिष्ठमाभरेति तृतीयस्यावद्रथंतरं माधुच्छन्दसः प्रथमस्य स्वरसाम्नः प्रउगो गार्त्समदो द्वितीयस्यौष्णिह आत्रेयस्तृतीयस्य तेषामुक्तं ब्राह्मणमन्वायत्ता मरुत्वतीयानां प्रतिपदनुचरा अन्वायत्ता ब्राह्मणस्त्यास्त्र्यहरूपेण तेषामुक्तं ब्राह्मणं क्व स्य वीरः को अपश्यदिन्द्रमिति प्रथमस्य स्वरसाम्नो मरुत्वतीयं क्वेति कद्वत्कया शुभा सवयसः सनीडा इति द्वितीयस्य कयेति कद्वन्नायत्साम नभन्यं यथा वेरिति तृतीयस्य ता कर्माषतरास्मा इति कर्मेति कद्वत्को वै प्रजापतिः प्रजापतिः स्वरसामानो यज्जायथा अपूर्व्येत्येतस्मिन्नु हैके बृहती तृतीये स्तोत्रिये ऽन्वहं स्वराण्यन्वायातयन्ति ते यदि तथा कुर्युरेतावेव स्तोत्रियानुरूपावेषा धाय्या कन्नव्यो अतसीनामिति कद्वान्प्रगाथस्तस्योक्तं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ रथंतरस्य योनिर्यमिन्द्र दधिषे त्वमिति तृचो नैकपातिताये नेदसौ बृहत्येकाकिनीव शस्तासदितीन्द्र तुभ्यमिन्मघवन्नभूमेति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तस्योक्तं ब्राह्मणं यस्ते साधिष्ठो ऽवस इत्यानुष्टुभं निष्केवल्यमिन्द्र क्रतुष्टमाभरेत्यावद्राथंतरं कदू न्वस्याकृतमिति कद्वान्प्रगाथस्तस्योक्तं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

अथ बृहतो योनिः स्वरन्ति त्वा सुते नर इति तृचो नैकपातिताये नेदसौ बृहत्येकाकिनीव शस्तासदित्यध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तस्योक्तं ब्राह्मणं गायन्ति त्वा गायत्रिण इत्यानुष्टुभं निष्केवल्यमुद्वंशमिव येमिर इत्युद्वद्बार्हतमिमा उ त्वा पुरूवसो इति प्रगाथः पावकवर्णाः कवर्णा इति कद्वांस्तस्योक्तं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

अथ रथंतरस्य योनिरथ बृहतो दाना मृगो न वारण इति तृचो नैकपातिताये नेदसौ बृहत्येकाकिनीव शस्तासदितीदं त्यत्पात्रमिन्द्रपानमिति विज्ञातत्रैष्टुभं सवनधरणं तस्योक्तं ब्राह्मणमिन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नित्यानुष्टुभं निष्केवल्यं त्वामभिप्रणोनुम इत्यभिवत्तद्राथंतरं रूपं तदाह्नर्नानुष्टुप्सु निविदं दध्यान्मोहयति क्लृप्तच्छन्दसो मध्यंदिनमानुष्टुभानि पूर्वाणि शस्त्वा कामस्योपाप्त्यै त्रैष्टुभेषु निविदं दधाति तथा यथायथं निविद्धीयते सैनान्यथायथं धीयमाना सर्वेषु च लोकेषु सर्वेषु च कामेषु यथायथं दधात्यर्वाग्रथं विश्ववारं त उग्रेति प्रथमे ऽहन्नावति राथंतरे ऽपादित उदु न्वस्त्रितम इति द्वितीय उद्वति बार्हते सं च त्वे जग्मुर्गिर इन्द्र पूर्वीरिति तृतीये गतवत्यन्तरूपे यदि स्वराणि पृष्ठानि भवन्ति बृहद्रथंतरे एव तर्हि सामगाः पवमानेषु कुर्वन्ति यद्यु बृहद्रथंतरे पृष्ठे स्यातां स्वराणि त्वेव तर्हि सामगाः पवमानेषु कुर्वन्ति स्वराणि त्वेव पृष्ठानि स्युरिति ह स्माह कौषीतकिः स्वरसामानो ह्येते पृष्ठैर्वै देवाः स्वर्गं लोकमस्पृत्रन्स्वराणि पृष्ठानि भवन्ति स्वर्गस्यैव लोकस्य स्पृत्यै ॥ ८ ॥

पृष्ठ्यस्य षडहस्य समूढस्य याः पूर्वस्य त्र्यहस्य वैश्वदेवानां प्रतिपदस्ताः प्रतिपदो यान्युत्तरस्य त्र्यहस्य तृतीयसवनानि तानि तृतीयसवनानि सानुचराणि तद्यानि तत्र वैश्वदेवानि भवन्ति तान्युद्धृत्यान्यानि प्राजापत्यान्यनिरुक्तानि परोक्षवैश्वदेवान्यवधीयन्ते प्र वः पान्तं रघुमन्यवो ऽन्धस्तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा कदित्था नॄंः पात्रं देवयतामिति प्रतिनाभानेदिष्ठस्तद्धै खलु प्रत्यक्षं वैश्वदेवान्येवावधीयेरन्नग्निरिन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमेति प्रथमे ऽहन्यां स्कभित्वीति कद्वद्देवान्ह्वे बृहच्छ्रवसः स्वस्तय इति द्वितीये ज्योतिष्कृत इति कद्वदुषासानक्ता बृहती सुपेशसेति तृतीये नक्तेति कद्वत्को वै प्रजापतिः प्रजापतिः स्वरसामानस्ते ऽग्निष्टोमा वोक्थ्या वा संतिष्ठन्ते ऽग्निष्टोमा इति पैङ्ग्यं ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति ये ऽग्निष्टोमानुपयन्त्युक्थ्या स्युरिति ह स्माह कौषीतकिः स वै यज्ञक्रतुः समृद्धो य उक्थ्यः पञ्चदश ह्यस्य स्तोत्राणि भवन्ति पञ्चदश शस्त्राणि तानि त्रिंशत्स्तुतशस्त्राणि स विराजमभिसंपद्यते श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै ॥ ९ ॥

॥ इति चतुर्विंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

आपस्तपो ऽतप्यन्त तास्तपस्तप्त्वा गर्भमदधत तत एष आदित्यो ऽजायत षष्ठे मासि तस्मात्सत्त्रिणः षष्ठे मासि दिवाकीर्त्यमुपयन्ति स षण्मासानुदङ्ङेति षडावृत्तांस्तस्मात्सत्त्रिणः षडेवोर्ध्वान्मासो यन्ति षडावृत्तानन्तरेणो ह वा एतमशनाया च पुनर्मृत्युश्चापाशनायां च पुनर्मृत्युं च जयन्ति ये वैषुवतमहरुपयन्ति तस्यैतानि च्छन्दोरूपाणि सूर्यवद्भानुमज्ज्योतिष्मद्रुक्मवद्रुचितवद्धर्यतवदिति समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदित्याज्यं समुद्राद्ध्येषो ऽद्ध्य उदेतीन्द्र एकं सूर्य एकं जजानेति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं ताः संशस्ता एकविंशतिरनुष्टुभः संपद्यन्त एकविंशो वा एष य एष तपति तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति त्रैष्टुभः प्रउ-

गो विषुवान्वा एषो ऽह्नां विषुवाञ्छन्दसां त्रिष्टुप्तदेनं स्वेन छन्दसा समर्धयति ॥ १ ॥

कुविदङ्ग नमसा ये वृधास इति वायव्यमवासयन्नुषसं सूर्येणेति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपमत एवोत्तरं तृचमैन्द्रवायवं यावत्तरस्तन्वो यावदोज इति यावन्नरश्चक्षसा दीध्याना इत्येतेन रूपेणोद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकमिति मैत्रावरुणं देवयोरेति सूर्यस्ततन्वानिति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपमा गोमता नासत्या रथेनेत्याश्विनं तस्योर्ध्वभानुं सविता देवो अश्रेदिति भानुमती तृतीया तदेतस्याह्नो रूपमा नो देव शवसा याहि शुष्मिन्नित्यैन्द्रं तनूषु शूराः सूर्यस्य साताविति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं प्र ब्रह्मैतु सदनादृतस्येति वैश्वदेवं वि रश्मिभिः ससृजे सूर्यो गा इति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपमुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति सारस्वतं द्वारावृतस्य सुभगे व्यावरित्येतेन रूपेणैष वा उ सूर्यवांस्त्रैष्टुभस्तृचक्लृप्तो वासिष्ठः प्रउगः प्रजापतिर्वै वसिष्ठः[1] प्रजापतावेव तत्सर्वान्कामानृध्नुवन्ति ॥ २ ॥

तदाहुर्न त्रैष्टुभं प्रातःसवनं स्यान्मोहयति क्लृप्तच्छन्दसो यज्ञमुखमैकाहिकमेव स्याज्ज्योतिर्वा एकाहो ज्योतिरेष य एष तपति ज्योतिषैव तज्ज्योतिः समर्धयन्ति तस्य प्र वो देवायाग्नये त्वं हि चैतवद्यश इत्येते उभे तदाज्यं ताः संशस्ता एकविंशतिरनुष्टुभो भवन्ति[2] तासामुक्तं ब्राह्मणं माधुच्छन्दसः प्रउगस्तस्योक्तं ब्राह्मणमा त्वा रथं यथोतय इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदिदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचर एष एव नित्य एकाहातानस्तस्योक्तं ब्राह्मणं कया शुभा सवयसः सनीडा इति मरुत्वतीयं शुभा भा इत्येतेन रूपेण त्यं सुमेषं महया स्वर्विदमिति जागतमधारयो दिव्या सूर्यं दृश इति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायेत्येतस्मिंस्त्रैष्टुभे निविदं दधात्यप ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि

---

1) M ins. स तन्त्रा यज्ञस्य स पुनस्तातवयातयामा भवति. 2) संशस्ता und भवन्ति om. M

चतुरित्येतेन रूपेण ता वा उभय्यस्त्रिष्टुब्जगत्यः शस्यन्ते त्रिष्टुब्जगत्योर्ह वा एष आहित आदित्यः प्रतिष्ठितस्तपति तदेनं प्रत्यक्षमाप्नुवन्ति ॥ ३ ॥

बृहदेतस्याह्नः पृष्ठं स्यादिति हैक आहुर्बार्हतो वा एष य एष तपति बृहदेतत्तपतीति वदन्तो ऽथो अपृष्ठं वा एतद्यन्महादिवाकीर्त्यमथैते एव प्रत्यक्षे पृष्ठे यद्बृहद्रथंतरे तस्माद्बृहदेवैतस्याह्नः पृष्ठं स्यादिति यद्यु सूर्यवति प्रगाथे बृहत्कुर्युः सूर्यवतश्च प्रगाथानेतस्याह्नो रूपेणेन्द्रः किल श्रुत्वा अस्य वेदेत्युक्थमुखीया स हि जिष्णुः पथिकृत्सूर्यायेति सूर्यवती तदेतस्याह्नो रूपं महादिवाकीर्त्यमेवैतस्याह्नः पृष्ठं स्यादिति सा स्थितिरेतद्वै प्रत्यक्षं साम यन्महादिवाकीर्त्यं तदेनं स्वेन साम्ना समर्धयन्ति[1] तद्वैके त्रिष्टुप्सु कुर्वन्ति त्रैष्टुभो वा एष य एष तपति तदेनं स्वेन छन्दसा समर्धयन्ति[1] बृहतीषु स्यादिति हैक आहुर्बार्हतो वा एष य एष तपति तदेनं स्वेन छन्दसा समर्धयन्ति[1] जगतीषु स्यादिति त्वेव स्थितं जागतो वा एष य एष तपति तदेनं स्वेन छन्दसा समर्धयति ॥ ४ ॥

विभ्राड् बृहत्पिबतु सोम्यं मध्विति स्तोत्रियस्तृचो विश्वभ्राड् भ्राजो महि सूर्यो दृश इति विवान्भ्राजिष्मान्त्सूर्यवांस्तदेतस्याह्नो रूपं वि सूर्यो मध्ये अमुचद्रथं दिव इत्यनुरूपो विवान्त्सूर्यवाञ्जागत उ वै समानं छन्दो विश्वाहा त्वा सुमनसः सुचक्षस इति त्वेव स्थितः सौर्यः सूर्यस्य ज्योग्जीवाः प्रतिपश्येम सूर्येत्येतेन रूपेण बण्महाँ असि सूर्येति सूर्यवान्त्सामप्रगाथस्तदेतस्याह्नो रूपमथ बृहद्रथंतरयोर्योनी शंसतीन्द्रः किल श्रुत्वा अस्य वेदेत्युक्थमुखीया स हि जिष्णुः पथिकृत्सूर्यायेति सूर्यवती तदेतस्याह्नो रूपं शं नो भव चक्षसा शं नो अह्नेति त्वेव स्थिता सौरी सूर्यस्य तत्सूर्य द्रविणं धेहि चित्रमित्येतेन रूपेण य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति त्रैष्टुभं दिव्यानि दीपयो ऽन्तरिक्षेत्येतेन रूपे-

1) समर्धयति Oo.

णैवं नु यदि महादिवाकीर्त्यं पृष्ठं भवति यद्यु वै बृहत्स्वयोनौ कुर्युर्बृहत आतानं शस्त्वा रथंतरस्य योनिं शंसतीन्द्रः किल श्रुत्या अस्य वेदेत्युक्थमुखीया स हि जिष्णुः पथिकृत्सूर्यायेति सूर्यवती तदेतस्याह्नो रूपम् ॥ ५ ॥

द्यौर्न य इन्द्राभि भूमार्य इति त्रैष्टुभमिन्द्रः कुत्साय सूर्यस्य साताविति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं न चेत्स्वयोनौ आयन्त इव सूर्यमिति सूर्यवान्त्स्तोत्रियस्तदेतस्याह्नो रूपं यद्याव इन्द्र ते शतमित्यनुरूपः सहस्रं सूर्या इति सूर्यवांस्तदेतस्याह्नो रूपं यः सत्राहा विचर्षणिरिति सामप्रगाथस्तनूष्वप्सु सूर्ये इति सूर्यवांस्तदेतस्याह्नो रूपमथ बृहद्रथंतरयोर्योनिं[1] शंसतीन्द्रः किल श्रुत्या अस्य वेदेत्युक्थमुखीया तस्या उक्तं ब्राह्मणं य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति त्रैष्टुभं तस्योक्तं ब्राह्मणमेवं नु यदि बृहत्स्वयोनौ वा स्वयोनौ वा कुर्युरनुभयसामानं चेत्कुर्युः समानमोकथमुखीयाया उद्धरेद्बृहद्रथंतरयोर्योनी तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा इति त्रैष्टुभं गीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनामित्येतेन रूपेण समानमुत्तरमभि त्वं मेषं पुरुहूतमृग्मियमिति जागतमादित्सूर्यं दिव्यारोहयो दृश इति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं ता वा उभय्यस्त्रिष्टुब्जगत्यः शस्यन्ते त्रिष्टुब्जगत्योर्ह वा एष आहित आदित्यः प्रतिष्ठितस्तपति तदेनं प्रत्यक्षं स्पृशन्ति ॥ ६ ॥

प्र ते महे विदथे शंसिषं हरी इति तस्य नव शस्त्वाहूय निविदं दधात्याविष्कृधि हरये सूर्यायेति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं सर्वहरेश्चतस्रो ऽभ्युदित्या सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषीत्येकविंशतिर्महि ज्योती रुरुचुर्यद्ध वस्तोरित्येतेन रूपेण ताः पञ्चविंशतिर्विश्वजिते धनजिते स्वर्जित इति षड् जगत्य इन्द्राय सोमं यजताय हर्यतमित्येतेन रूपेण ता एकत्रिंशत्तासु जगतीषु दूरोहणं रोहति जागतो वा एष य एष

1) योनी M.

तपति यजमाना दूरोहण एतमेव तद्यजमाना रोहन्ति पच्छः प्रथमं रोहति तदिमं लोकमाप्नुवन्त्यर्धर्चशो द्वितीयं तदन्तरिक्षलोकमाप्नुवन्ति त्रिपच्छस्तृतीयं तदमुं लोकमाप्नुवन्ति केवलीं स आवेशस्त्रिपच्छो ऽर्धर्चशः पच्छस्तदस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठायामप्रच्युत्यां सैषा दूरोहणीया संशस्ता सप्त संपद्यन्ते ता अष्टत्रिंशदेष प्र पूर्वीरव तस्य चम्रिष इति जागतं षडृचमिन्द्रं सिषक्त्युषसं न सूर्य इति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं ताश्चतुश्चत्वारिंशत्पतंगमक्तमसुरस्य माययेति तिस्रस्तां द्योतमानां स्वर्यं मनीषामित्येतेन रूपेण ताः सप्तचत्वारिंशदुरुं नो लोकमनुनेषि विद्वानिति त्रिः शस्तया परिधानीयया स्वर्वज्ज्योतिरभयं स्वस्तीत्येतेन रूपेण ताः पञ्चाशत्पूर्वा एकपञ्चाशत्ता एकशतमृचो भवन्ति शतायुर्वै पुरुषः शतपर्वा शतवीर्यः शतेन्द्रिय उप यैकशततमी स यजमानलोकस्तदत्रैव यजमानान्त्संस्कुर्वन्ति तदत्रैव यजमानान्त्संस्कृत्यादौ महाव्रतीयेनाह्ना प्रजनयतीति पैङ्गी संपत् ॥ ७ ॥

अथ कौषीतकी[1] समानमोक्थमुखीयाया[2] ऋतुर्जनित्रीयमुद्धृत्य[3] बृहद्रथंतरे तस्यैवैकादश स्वयोनौ नवान्यत्र तद्रूपा मिनन्तदपा एक ईयत इत्येतेन रूपेणेन्द्र याहि हरिभिरिति पञ्चदश सरूपैरा सु नो गहीत्येतेन रूपेण बरोरेकादश शस्त्वा सर्वहरेर्वा निविदं मध्य एकशतस्यैकपञ्चाशतं शस्त्वा द्वे बरोरभ्युदेति सर्वहरेर्वा सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषीत्येकविंशतिस्तास्त्रयोविंशतिर्विश्वजित इति षट् ता एकयानत्रिंशद्दूरोहणीयाः सप्त ताः षट्त्रिंशदभूरेको रयिपते रयीणामिति त्रैष्टुभं पञ्चर्चं दश प्रपित्वे अध सूर्यस्येति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं ता एकचत्वारिंशत्यमू षु वाजिनं देवजूतमिति[4] तिस्रः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततानेत्येतेन रूपेण ताश्चतुश्चत्वारिंशत्पतंगस्तिस्रस्[5] ताः सप्तचत्वारिंशदुरुं नो लोकमनुनेषि विद्वानिति त्रिः शस्तया परिधानी-

---

1) कौषीतकेः M. 2) so die Hss. und C. 3) M ins. त्रयोदशर्चं.
4) M ins. तार्क्ष्यस्. 5) so die Hss. und C; zu lesen wohl: पतंगमिति तिस्रस्.

यया ताः पञ्चाशत्पूर्वा एकपञ्चाशत्ता एकशतमृचो भवन्ति तासामुक्तं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति नित्यैव वैश्वदेवस्य प्रतिपच्चानुचरश्च तयोरुक्तं ब्राह्मणं युञ्जते मन उत युञ्जते धिय इति सावित्रमुत सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसीति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयं देवो देवी धर्मणा सूर्यः शुचिरिति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्नित्यार्भवं यदावाख्यच्चमसाञ्चतुरः कृतानित्यवाख्यदित्येतेन रूपेण देवान्हुवे बृहच्छ्रवसः स्वस्तय इति वैश्वदेवं ये सूर्यस्य ज्योतिषो भागमानशुरिति सूर्यवज्ज्योतिष्मत्तदेतस्याह्नो रूपं वैश्वानराय धिषणामृतावृध इति वैश्वानरीयं रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामिति रुचितवद्भानुमज्ज्योतिष्मत्तदेतस्याह्नो रूपं प्र यज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टय इति मारुतं विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मय इति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं वेदिषदे प्रियधामाय सुद्युत इति जातवेदसीयं ज्योती रथं शुक्रवर्णं तमोहनमित्येतेन रूपेणेत्याग्निमारुतसूक्तानीत्येतस्याह्नः सूक्तानि तदग्निष्टोमः संतिष्ठते ज्योतिर्वा अग्निष्टोमो ज्योतिरेष य एष तपति ज्योतिषैव तज्ज्योतिः समर्धयन्ति[1] ते ऽमृतत्वमाप्नुवन्ति ये वैषुवतमहरुपयन्ति ॥ ९ ॥

पुरादित्यस्यास्तमयादेतदहः संस्थापयिषेयुः सप्रातरनुवाकमेतदहर्दिवाकीर्त्यं भवति सप्रातरनुवाकेन सपत्नीसंयाजेनैतेनाह्ना पुरादित्यस्यास्तमयात्समीप्सेयुरग्निं मन्ये पितरमग्निमापिमित्येतया तदहर्होता प्रातरनुवाकं प्रतिपद्यत आपिमित्यापोरेवत्यै रूपेण दिवि शुक्रं यजतं सूर्यस्येति सूर्यवती तदेतस्याह्नो रूपं तदु ह स्माह कौषीतकिः प्रजापतिर्वै प्रातरनुवाको न तमस एव तद्यथायथमेव तमुपाकुर्यात्[2] तत्तस्य

---

1) प्रतिष्ठापयन्ति M. 2) उपकुर्युः M.

समृद्धं तथा यथायथमुपांश्वन्तर्यामौ हूयेते तद्‌ तयोः समृद्धमिति वासिष्ठमाप्रीसूक्तं सं रश्मिभिस्ततनः सूर्यस्येति सूर्यवत्तदेतस्याह्नो रूपं शुक्ल एतस्याह्नः पिङ्गाक्षो होता स्यादिति हैक आहुरमुं वा एतेनाह्नेप्सन्ति यो ऽसौ तपति तद्यथा श्रेयांसमाहरन्नुपेयादेवं तद्यथोपपादमिति त्वेव स्थितं शस्त्रेणैवैतस्याह्नो रूपमुपेप्सेत्[1] सौर्यः पशुरुपालम्भ्यः सवनीयस्य स उपांशु भवति स यस्तं निर्ब्रूयाद्यस्तं तत्र ब्रूयाद्‌श्चर्मा किलासीति तद्भविष्यतीति[2] तथा ह स्यात्ते वा एते चत्वार एव पशव उपांशु भवन्ति सौर्यः सावित्रः प्राजापत्यो वाग्देवत्य इत्यथान्ये निरुक्ता अथ त्रीन्त्स्वरसाम्न आवृत्तानुपयन्ति तेषामुक्तं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

त्रयोदशं वा एतं[3] मासमाप्नुवन्ति यद्विश्वजितमुपयन्त्येतावान्वै संवत्सरो यदेष त्रयोदशो मासस्तदत्रैव सर्वः संवत्सर आप्तो भवति तमाहुरेकाहः षडह इति यद्ध्यन्वहं षडहे क्रियत एकाहे तद्विश्वजिति क्रियते तद्वा इदं बहुविश्वरूपं विश्वजिति क्रियते यः सर्वाणि पृष्ठानि सर्वे स्तोमा उच्चावचाः समवधीयन्ते वैराजमेवास्य प्रत्यक्षं पृष्ठं भवति माध्यंदिने पवमाने रथंतरं बृहत्तृतीयपवमाने क्रियते शाक्करं मैत्रावरुणस्य वैरूपं ब्राह्मणाच्छंसिनो रैवतमच्छावाकस्य त एतं त्रयोदशमधिचरं मासमाप्नुवन्त्येतद्धि त्रयोदशं पृष्ठान्युपयन्ति तस्याग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति वैराजमाज्यं तस्योक्तं ब्राह्मणं माधुच्छन्दसः प्रउगस्तस्योक्तं ब्राह्मणमा त्वा रथं यथोतय इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदिदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचर एष एव नित्य एकाहातानस्तस्योक्तं ब्राह्मणं कया शुभा सवयसः सनीडा इति मरुत्वतीयं कद्वत्कयाशुभीयं को वै प्रजापतिर्विश्वजिद्यावेवामू वैराजस्य स्तोत्रियानुरूपौ तौ स्तोत्रियानुरूपौ तयोस्तथैव न्यूङ्खयति यथादश्चतुर्थे ऽहन्नहि वैराजं तत्स्थानमन्यूङ्खनायैषा धाय्यैषो ऽष्टेन्द्रः प्रगाथो ऽथ बृहद्रथंतरयोर्योनिं शंसति

1) रूपं संपादयिष्येयुः M. 2) Conjectur, किलासी MK, किलासीद् OoLC, भविष्यसीति LC. 3) त्रयोदशमधिचरं M.

तद्विदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति निष्केवल्यं यज्ञो वै भुवनेषु ज्येष्ठो यज्ञ उ वै प्रजापतिर्विश्वजिदथ यदि षष्ठस्याह्नस्तृतीयसवनं तत्तृतीयसवनं प्राजापत्यं वै षष्ठमहः प्रजापतिर्विश्वजिदैकाहिकी प्रतिपदेकाहो वै विश्वजित्प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एवाभिवाननुचरस्तस्योक्तं ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥

तदाहुरथ कस्माद्विश्वजिति सर्वपृष्ठ एकाहे तृतीयसवने शिल्पानि शस्यन्ते कस्मादग्निष्टोमे माध्यंदिन इति ये वा इमे ऽवाञ्चः प्राणास्तानि शिल्पानि पुरुषो वै यज्ञस्तस्य य ऊर्ध्वा प्राणास्तत्प्रातःसवनमात्मा मध्यंदिनो ये ऽवाञ्चस्तत्तृतीयसवनं तानि शिल्पानि तस्मात्तृतीयसवने शिल्पानि क्रियन्त एतद्ध्येषामायतनमथ कस्मादग्निष्टोमे सात्त्रिके सांवत्सरिके विश्वजिति माध्यंदिने शिल्पानि शस्यन्त आत्मा वै पृष्ठानि प्राणाः शिल्पानि न वा अन्तरेणात्मानं प्राणाः ख्यायन्ते न प्राणानन्तरेणात्मा नो एतन्नाना तस्मादग्निष्टोम एवापि विश्वजिति माध्यंदिने शिल्पानि शस्यन्ते नेत्प्राणेभ्य आत्मानमपादधानीत्यथो प्रजापतिर्वै विश्वजित्सर्वं वै प्रजापतिर्विश्वजित्तस्मात्सर्वाणि पृष्ठानि क्रियन्ते सर्वाणि शिल्पानि सर्वं वै प्रजापतिर्विश्वजित्तत्सर्वेण सर्वमाप्नोति य एवं वेद ॥ १२ ॥

तत्राग्निमारुते रौद्रीं शस्त्वा होतैवयामरुतं पङ्क्तिशंसं शंसति पाङ्क्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्त्यै नेदच्छावाकस्य शिल्पमन्तरियामित्य[1]थो रुद्रो वै ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च देवानामतिच्छन्दाश्छन्दसां विश्वजिदेकाहानां तदेनं स्वेन छन्दसा समर्धयति तिस्रष्वस्य न्यूङ्खयेन्न्यूङ्खयितुं चेद्भ्रियेत[2] सर्वास्वेव न्यूङ्खयेदन्नं वै न्यूङ्खो ऽन्नं प्राणः प्राणाः शिल्पानि प्राणेष्वेव तत्प्राणं दधात्यथो विश्वजिता वै प्रजापतिः सर्वाः प्रजा अजनयत्सर्वमुदजयत्तस्माद्विश्वजिदेतद्वा एष जायते विश्वजिता यो यजते तस्मान्न्यू-

1) °मन्तर्यामेत्य° LOMK. 2) चेद्भ्रियेत LM, चेंद्भ्रियेत oK.

ह्वयति न्यूङ्खमानक इव वै प्रथमं चिचरिषुश्चरति तदेनममृताच्छन्दसो ऽमृतत्वाय प्रजनयति ते ऽमृतत्वमाप्नुवन्ति ये विश्वजितमुपयन्ति ॥ १३ ॥

स सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो ऽग्निष्टोमः संतिष्ठते यः सात्त्रिकः सांवत्सरिको विश्वजित्प्रतिष्ठा वा अग्निष्टोमः प्रतिष्ठित्या एवैकाह उ चेद्विश्वजिद्रात्रिसत्त्रस्य वा विषुवानतिरात्र एव स्यात्स कृत्स्नो विश्वजिद्यो ऽतिरात्रो ऽर्धं वै विश्वजितो ऽह्ना क्रियते ऽर्धं रात्र्या सर्वपराजिदु हैव स यो ऽन्यत्र सर्ववेदसाद्वा सत्त्राद्वा क्रियते सर्वज्यानिर्हैव सा यो ऽन्यत्र विश्वजितः सर्वं ददाति विश्वजिच्चेत्सर्वमेव सर्वमु चेद्विश्वजिदेव यो ह वै न सर्वं ददाति सर्वं ददानीति ब्रुवन्गर्तपत्यमेव तद्वीयते प्र वा मीयत इति ह स्माह सहस्रं वैनमवरुन्द्ध इति ह स्माह कौषीतकिः सर्वं वै तद्यत्सहस्रं सर्वं विश्वजित्सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ॥ १४ ॥

वत्सच्छवीं परिदधीत रिरिचान इव वा एतस्यात्मा भवति यः सर्वं ददाति वत्सं वै पशवो वाञ्छन्ति पुनर्मा पशवो वाञ्छानित्यु[1]-दुम्बरे वसेदूर्ग्वा अन्नाद्यमुदुम्बर ऊर्जो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै नैषादे वसेदेतद्वा अवरार्ध्यमन्नाद्यं यन्नैषादो ऽवरार्ध्यस्यान्नाद्यस्योपाप्त्यै वैश्ये वसेद्वैश्यो वै पुष्यतीव यद्वैश्ये ऽन्नाद्यं तस्योपाप्त्यै क्षत्रिये वसेदेतद्वै परार्ध्यमन्नाद्यं यत्क्षत्रियः परार्ध्यस्यान्नाद्यस्योपाप्त्यै ब्राह्मणे समानगोत्रे वसेद्यत्समाने गोत्रे ऽन्नाद्यं तस्योपाप्त्यै संवत्सरं चरेदधःसंवेश्यफालकृष्टांश्च प्रतिगृह्णन्नान्नं[2] याचन्निदं दत्तमनुवसानस्तत्तेनानुवस्ते द्वादशरात्रं चरित्वाथान्यस्मै बुभूषायै स्यादिति ह स्माह कौषीतकिर्द्वादश वै मासाः संवत्सरः सा संवत्सरस्य प्रतिमेति प्राजापत्यान्यनिरुक्तानि होत्राणामाज्यानि भवन्ति तस्य ता नः शक्तं पार्थिवस्य युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं ता हि शश्वन्त ईडते तमीडिष्व यो अर्चिषेति वा स्तोत्रियाः षष्ठस्याह्नः स्तोत्रियाननुरू-

1) वाञ्छन्त्वित्यु° M. 2) °न्यं LC.

पान्कुर्वीरन्प्राजापत्यं वै षष्ठमहः प्रजापतिर्विश्वजिदितरे पञ्च तदुक्तं[1] पर्यासैः परिदधति प्रतिष्ठा वै पर्यासाः प्रतिष्ठित्या एव प्रतिष्ठित्या एव ॥ १५ ॥

॥ इति पञ्चविंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

द्वात्रिंशी प्रथमो मासो द्वात्रिंशुत्तमो द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुब्वागनुष्टुप्तद्वाचा प्रयन्ति वाचमनूत्तिष्ठन्ते ऽष्टाविंशिनावभितो विषुवन्तं मासावष्टाविंशत्यक्षरोष्णिगौष्णिह्यो ग्रीवा अथैतच्छिरो यज्ञस्य यद्विषुवान्ग्रीवा एव तत्कल्पयित्वा तासु शिरः प्रतिदधति तदाहुः कतरेषामेषो ऽह्नामवरेषां परेषामिति नावरेषां न परेषामित्याहुरुभयेषां वा एषो ऽह्नामुभयानि वै तस्मै तान्यहानि तदाहुः कतिषडहः संवत्सर इति षष्टिः षडहाः षडहशस्तदेतद्व्यवलम्बि संवत्सरायनं[2] तद्य एवं संवत्सरस्याहानि युञ्जन्ति त एतान्कामानृध्नुवन्ति ये संवत्सरे ऽथ ये ऽतो ऽन्यथा संवत्सरस्याहानि युञ्जन्ति न ते तान्कामानृध्नुवन्ति ये संवत्सरे ऽथ हैक ऊर्ध्वानेव मासानुपयन्त्यूर्ध्वान्यहान्यूर्ध्वं वा उ वयं[3] संवत्सरं रोहाम इति मासा एवावर्तेरन्नाहानीत्येके य एष पृष्ठ्यः षडहः पुनः परस्तात्पर्येति तेन मासा आवृत्ता इति वदन्तस्तदाहुर्विदूररूपं वा एतद्यत्त्रिवृच्च त्रयस्त्रिंशश्च स्तोमौ तद्यथा गिरिशिखराद्गर्तमभिप्रस्कन्देदेवं तत्स्तोमकृन्तत्रं तस्मादेवाहानि वर्तेरन्नो मासाः स्तोमकृन्तत्रताया इति ॥ १ ॥

अथातो गोआयुषोर्मीमांसा विहृते गोआयुषी उपेयुरहोरात्रे वै गोआयुषी विहृते वा इमे अहोरात्रे अन्योन्यस्मिन्नथो द्यावापृथिवी वै गोआयुषी विहृते वा इमे द्यावापृथिवी अन्योन्यस्मिन्नथो प्राणापानौ वै गोआयुषी विहृतौ वा इमौ प्राणापानावन्योन्यस्मिन्प्रतितिष्ठतस्ते हैक ऊर्ध्वे उपयन्त्यूर्ध्वे उपेतव्ये गोआयुषी इत्यन्वाभिप्लविकाः

---

1) तदुक्थं M. 2) संवत्सरायतनं O Corr. 3) उभयं Oo.

स्तोमा आवर्तन्ते दशरात्रमनु पृष्ठ्यस्तोमा इति वदन्तस्तदाहुर्यदेवेदं द्वितीयमहर्यच्च तृतीयमेते वा उ गोआयुषी ॥ २ ॥

अथ कश्चिच्छस्त्रे वानुवचने वा प्रमत्त उपहन्याद्विचिकित्सा वा स्यादुपहतमबुद्धमतिक्रान्तं मन्यमानो मनसा वृत्तान्तमीक्षमाणो विनिवृत्योपहतमनुपहतं कृत्वानन्तर्यात्प्रयोगः स्याद्वृत्तान्तादिति मीमांसन्ते ऽथ ह स्माह पैङ्ग्यो नानन्तर्यात्प्रयोगः स्यादतिरिक्तो वा एष मन्त्रः स्याद्यो ऽवचनाद्धिरुच्येत तस्मान्नान्तर्यात्प्रयोगः स्यादिति ह स्माह पैङ्ग्यो ऽथ ह स्माह कौषीतकिः परिमितफलानि वा एतानि कर्माणि येषु परिमितो मन्त्रगणः प्रयुज्यते ऽथापरिमितफलानि येष्वपरिमितो मन्त्रगणः प्रयुज्यते मनो वा एतद्यदपरिमितं प्रजापतिर्वै मनो यज्ञ उ वै प्रजापतिः स्वयं वै तद्यज्ञो यज्ञस्य जुषते यन्मनो मनसस्तस्मादानन्तर्यात्प्रयोगः स्यादिति ह स्माह[1] कौषीतकिर्मितं ह वै मितेन जयत्यमितममितेनापरिमितस्यावरुद्ध्या अनुल्बणमेतदिति ह स्माह कौषीतकिर्नाहुतिं जुहुयात्तथा ह यजमानः स्वर्गाँल्लोकान्त्सर्वान्कामान्त्सर्वा अष्टीः सर्वं चामृतत्वमाप्नोति सर्वेषां च भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति यस्यैवं क्रियते ॥ ३ ॥

अथ यदूर्ध्वं परिधानात्प्रणववषट्कारयोर्वोर्ध्वं याज्यापुरोनुवाक्ययोर्बुध्येतातिक्रान्तमुल्बणमेतस्यां वेलायां भवतीति ह स्माह प्रागहिस्तस्मान्नैतस्यां वेलायामतिक्रान्तमुल्बणं सदस्यो बोधयेतेति ह स्माह पैङ्ग्यः स्थाणुं वर्च्छति गर्तं वा पतति धीयते वा प्र वा मीयत इति ह स्माह यद्यतिक्रान्तमुल्बणं सदस्यो बोधयेत कृतस्यानावृत्तिरिति ह स्माहारुणिर्गुणलोप इति श्वेतकेतुस्तस्मान्नातिक्रान्तमुल्बणं सदस्यो बोधयेतेति ह स्माह पैङ्ग्यो ऽहो वा एतद्यज्ञस्य यद्यतिक्रान्तमुल्बणं सदस्यो बोधयेतेति[2] तस्मान्नातिक्रान्तमुल्बणं सदस्यो बोधयेतेति ह स्माह पैङ्ग्यः ॥ ४ ॥

1) LK ins. पैङ्ग्यो ऽथ ह स्माह. 2) LK ins. हैक आहुस्.

अथ ह स्माह दैवोदासिः प्रतर्दनो नैमिषीयाणां सत्त्रमुपगम्योपास्यद्य विचिकित्सां पप्रच्छ यद्यतिक्रान्तमुल्बणं सदस्यो बोधयेतर्त्विजां वान्यतमो बुध्येत कथं वो ऽनुल्बणं स्यादिति त उ ह तूष्णीमासुस्तेषामलीकयुर्वाचस्पतो ब्रह्मास स होवाच नाहमेतद्वेद हन्त पूर्वेषामाचार्यं स्थविरं जातूकर्ण्यं पृच्छानीति तं ह पप्रच्छ यद्यतिक्रान्तमुल्बणं कर्ता वा स्वयं बुध्येतान्यो वा बोधयेत कथं तदुल्बणमनुल्बणं भवेत्पुनर्वचनेन वा मन्त्रस्य होमेन वेति पुनर्वाच्यो मन्त्र इति ह स्माह जातूकर्ण्यस्तमलीकयुः पुनः पप्रच्छ शस्त्रं वानुवचनं वा निगदं वा याज्यां वा यद्वान्यत्सर्वं तत्पुनर्ब्रूयादिति यावन्मात्रमुल्बणं तावद्ब्रूयादृचं वार्धर्चं वा पादं वा पदं वा वर्णं वेति ह स्माह जातूकर्ण्यो ऽथ ह स्माह कौषीतकिर्न मन्त्रं पुनर्ब्रूयान्नाहुतिं जुहुयादनुल्बणमेतदिति ह स्माह कौषीतकिर्यद्धि होतारो यज्ञस्य किंचिदुल्बणमबुध्यमानाः कुर्वन्ति सर्वं तदग्निर्दैवो होतानुल्बणं करोति तदेतदृचाभ्युदितम् ॥ ५ ॥

यत्पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न यज्ञस्य मन्वते मर्त्यासः । अग्निष्टद्धोता क्रतुविद्विजानन्यजिष्ठो देवाँ ऋतुशो यजातीति यच्चाह संस्थिते यज्ञे ऽयाडग्निं जातवेदा इत्ययाक्षीदिमं यज्ञं जातवेदा इति तदाहान्तरः पूर्वो अस्मिन्नि[1]षद्येति यदाहाग्निर्ह दैवो होता मानुषाद्धोतुः पूर्वो निषद्य यजत इति तदाहाग्निषमेवोत्तरेणार्धर्चेन वदति पूर्वया वर्चा ॥ ६ ॥

षष्ठे वा अहन्देवाः स्तोमांश्च मासांश्चाप्नुवंस्तानाप्त्वा स्तोमानेतानेव पृष्ठ्यस्तोमान्द्वन्द्वं समास्यन्कुतो ह्यन्यं स्तोममाहरिष्यन्नथैतौ त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ सप्तममहर्वहतश्चतुर्विंशः स्तोमो भूत्वाथैतौ सप्तदशत्रिणवौ स्तोमावष्टममहर्वहतश्चतुश्चत्वारिंशः स्तोमो भूत्वाथै[2]तावेकविंशत्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ नवममहर्वहतो ऽष्टाचत्वारिंशः स्तोमो भूत्वा तेषां गायत्र्या प्रथमो

---

1) असन्निति वा O am Rande. 2) भूत्वा तथै° o.

मितस्त्रिष्टुभा द्वितीयो जगत्या तृतीयस्तद्यच्छन्दोभिर्मितास्तस्माच्छन्दोमा अथ याः षट्स्तोत्रिया अष्टाचत्वारिंशं स्तोममतियन्ति तास्त ऋतव इत्याहुः षडृतवस्ताभिर्दशममहस्तायते ॥ ७ ॥

अन्तो वै षष्ठमहरथ पुनस्ततिरेव सप्तममहस्तस्मात्ततवन्ति सप्तमेऽहन्त्सूक्तानि शस्यन्ते प्रायणीयरूपेण पुनःप्रायणीयं हि सप्तममहः प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वमित्याज्यं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं प्र वीरया शुचयो दद्रिरे वामिति वायव्यं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमत एवोत्तरं तृचमैन्द्रवायवं ते सत्येन मनसा दीध्याना इति स्वेन युक्तासः क्रतुना वहन्तीति युक्तवद्युक्तवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमुद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकमिति मैत्रावरुणं देवयोरेति सूर्यस्ततन्वानिति ततवत्ततवद्वै सप्तमस्याह्नो रूपमा गोमता नासत्या रथेना नो देव शवसा याहि शुष्मिन्प्र वो यज्ञेषु देवयन्तो अर्चन्प्र चोदसा धायसा सस्र एषेत्येति वा वै प्रेति वा प्रायणीयरूपं तस्मादावन्ति च प्रवन्ति च सप्तमेऽहन्त्सूक्तानि शस्यन्ते प्रायणीयरूपेण पुनःप्रायणीयं हि सप्तममहस्तदाहुर्यत्किंचिच्छन्दः प्रातःसवने युज्येतार्धर्चश एव तस्य शस्त्रं गायत्र्यै रूपेणाथो प्रातःसवनरूपेणेति तदु ह स्माह कौषीतकिर्न त्रिष्टुब्जगत्यावितत्स्थाने ऽर्धर्चशः शस्याय यद्यपि प्रातःसवने युज्येयातां पच्छ एवैनयोः शस्त्रमिति सा स्थितिर्बृहत्पृष्ठं राथंतरं शस्त्रं तन्मिथुनं प्रजात्यै रूपमन्वायत्ता मरुत्वतीयानां प्रतिपदनुचरा अन्वायत्ता ब्राह्मणस्पत्यास्त्र्यहरूपेण तेषामुक्तं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

कया शुभा सवयसः सनीडा इति मरुत्वतीयं तदेतत्संज्ञा श्रीसूक्तमेतेन हेन्द्रश्च मरुतश्च समजानतामभिसंजानते ह वा अस्मै स्वाश्रैष्ठ्याय य एवं वेद कया मती कुत एतास एत इत्यावद्राथंतरं त्यं सु मेषं महया स्वर्विदमिति जागतमैन्द्रं ववृत्यामवसे सुवृक्तिभिरित्यावद्राथंतरं तदाहुर्यद्रथंतरं पृष्ठं सप्तमस्याह्न आयतनेनाथ कस्मादन्वहं बृहत्क्रियत इति तानि वा एतानि महास्तोमान्यहानि भवन्ति तस्मा-

द्न्वहं बृहत्क्रियत एतेषामेवाह्नां सबलताया एतेषां स्तोमानाम[1]सम-बलतायै बृहत आतानं शस्त्वा रथंतरस्य योनिं शंसति नाहैव नः पिता योन्यनुवादं सैवासीदिति ह स्माह कौषीतकिर्यत्र तु क्व चैते सामनी समाने ऽहन्त्संनिपतेयातामन्वेव तत्रेतरस्येतरस्य वा योनिमनुशंसेद्यद्यु कण्वरथंतरं कुर्युर्नास्य योनिमनुशंसेन्न ह्यन्येषां पृष्ठानां योनिः शस्या भवतीति ह स्माह कौषीतकिस्तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा अभि त्वं मेषं पुरुहूतमृग्मियमिति त्रैष्टुभजागते सूक्ते उभे अभिवती तद्राथंतरं रूपं द्वे द्वे सूक्ते निष्केवल्यमरुत्वतीययोः शस्येते प्रथमे छन्दोमे द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै तानि चत्वारि संपद्यन्ते पशवो वै छन्दोमाश्चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्यै ॥ ९ ॥

तत्सवितुर्वरेण्यमिति सावित्रं धियो यो नः प्रचोदयादिति प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं प्रेतां यज्ञस्य शंभुवेति द्यावापृथिवीयं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमयं देवाय जन्मन इत्यार्भवं स्तोमो विप्रेभिरासयेत्यावदावद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमृजुनीती नो वरुण इति पञ्चर्चं वैश्वदेवं नीतवन्नीतवद्वै सप्तमस्याह्नो रूपमायाहि वनसा सहेति द्विपदा आवदावद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमोमासश्चर्षणीधृत इति वैश्वदेवं विश्वे देवास आगतेत्यावदावद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं गायत्रं गायत्रतृतीयसवनो ह्येष त्र्यहो वैश्वानरो न ऊतय इति वैश्वानरीयमा प्रयातु परावत इत्यावदावद्वै प्रथमस्याह्नो रूपं प्र यद्वस्त्रिष्टुभमिषमिति मारुतं प्रवत्प्रवद्वै प्रथमस्याह्नो रूपमर्चन्तस्त्वा हवामह इति जातवेदसीयं त्वया यज्ञं वितन्वत इति ततवत्ततवद्वै सप्तमस्याह्नो रूपं गायत्रं गायत्रतृतीयसवनो ह्येष त्र्यह इत्याग्निमारुतसूक्तानीत्येतस्याह्नः सूक्तानि तदुक्थ्यं संतिष्ठते तस्य साप्तिर्या प्रथमस्याह्नः ॥ १० ॥

अयं लोकः प्रथमश्छन्दोमो ऽन्तरिक्षलोको द्वितीयो ऽसौ लोक

1) छन्दोमानाम° M.

उत्तमस्तस्मान्महद्वन्ति मध्यमे ऽहन्त्सूक्तानि शस्यन्ते महद्वीदमन्तरिक्षमथो अभ्यारब्धवन्ति स्युः परमे वै तदहरभिवदति परमे वै तदहरभ्यारभ्य वसन्तीति ह स्माह कौषीतकिरग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा इत्याज्यं यदा महः संवरणाद्व्यस्थादिति महद्वत्सदभ्यारब्धवत्कुविदङ्ग नमसा ये वृधास इति वायव्यं महद्वद्वृद्धवन्महद्वन्महद्वद्ध्येतदहरत एवोत्तरं तृचमैन्द्रवायवं यावत्तरस्तन्वो यावदोज इति यावन्नरश्चक्षसा दीध्याना इत्यभ्यारब्धवत्प्रति वां सूर उदिते सूक्तैरिति मैत्रावरुणं मित्रं हुवे वरुणं पूतदक्षमिति महद्वत्सदभ्यारब्धवदप स्वसुरुषसो नग्जिहीत इत्याश्विनमश्वामघा गोमघा वां हुवेमेति महद्वत्सदभ्यारब्धवदयं सोम इन्द्र तुभ्यं सुन्व इत्यैन्द्रं ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाण इत्यभ्यारब्धवत्प्र ब्रह्माणो अङ्गिरसो नक्षन्तेति वैश्वदेवं प्र क्रन्दनुर्नभन्यस्य वेत्त्वित्यभ्यारब्धवदुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति सारस्वतं वर्धं शुभ्रे स्तुवते रासि वाजानिति वृद्धवन्महद्वन्महद्वद्ध्येतदहा राथंतरं पृष्ठं बार्हतं शस्त्रं तन्मिथुनं प्रजात्यै रूपम् ॥ ११ ॥

महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा इति त्रैष्टुभानां प्रथमं मरुत्वतीयानां महद्वन्महद्वद्ध्येतदहरिमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोरिति द्वितीयं हव्यं वीर हव्या हवन्त इति महद्वत्सदभ्यारब्धवत्क स्य वीरः को अपश्यदिन्द्रमिति तृतीयं सुखरथमीयमानं हरिभ्यामिति महद्वत्सदभ्यारब्धवन्महश्चित्त्वमिन्द्र यत एतानिति चतुर्थं महश्चिदसि त्यजसो वरूतेति महद्वत्सदभ्यारब्धवत्तमस्य द्यावापृथिवी सचेतसेति जागतं पञ्चमं यदैत्कृण्वानो महिमानमिन्द्रियमिति महद्वत्सदभ्यारब्धवत्त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं ह क्षा इति त्रैष्टुभानां प्रथमं निष्केवल्यानां महद्वन्महद्वद्ध्येतदहस्त्वं महाँ इन्द्र यो ह शुष्मैरिति द्वितीयं महद्वत्सदभ्यारब्धवदपूर्व्या पुरुतमान्यस्मा इति तृतीयं महे वीराय तवसे तुरायेति महद्वत्सदभ्यारब्धवत्तां सुते कीर्तिं मघवन्महित्वेति चतुर्थं महद्वत्सदभ्यारब्धवदिमां ते धियं प्रभरे महो महीमिति जागतं पञ्चमं महद्वत्सदभ्यारब्धवत्पञ्च पञ्च

सूक्तानि निष्केवल्यमरुत्वतीययोः शस्यन्ते मध्यमे छन्दोमे पशवो वै छन्दोमाः पाङ्क्ताः पशवः पशूनामेवाप्त्यै ॥ १२ ॥

हिरण्यपाणिमूतय इति सावित्रमपां नपातमवस इत्यभ्यारब्धवन्मही द्यौः पृथिवी च न इति द्यावापृथिवीयं महद्वन्महद्वद्ध्येतदहर्युवाना पितरा पुनरित्यार्भवमिन्द्रेण च मरुत्वतादित्यैभिश्च राजभिरित्यभ्यारब्धवद्देवानामिदवो महदिति नवर्चं वैश्वदेवं वामं नो अस्त्वर्यमन्वामं वरुण शंस्यमिति महद्वत्सदभ्यारब्धवदिमा नु कं भुवना सीषधामेति द्विपदा इन्द्रश्च विश्वे च देवा इत्यभ्यारब्धवद्विश्वे देवा ऋतावृध इति वैश्वदेवं वृद्धवन्महद्वन्महद्वद्ध्येतदहर्गायत्रं गायत्रतृतीयसवनो ह्येष त्र्यहो वैश्वानरो अजीजनदिति वैश्वानरीयं क्ष्मया वृधान ओजसेति वृद्धवन्महद्वन्महद्वद्ध्येतदहः कद्ध नूनं कधप्रिय इति मारुतमभ्यारब्धवद्दूतं वो विश्ववेदसमिति जातवेदसीयमग्ने मृड महाँ असीति वाष्टर्चमष्टमस्याह्नः पूर्वं तु स्थितं महाँ आरोधनं दिव इति महद्वन्महद्वद्ध्येतदहर्गायत्रं गायत्रतृतीयसवनो ह्येष त्र्यह इत्याग्निमारुतसूक्तानीत्येतस्याह्नः सूक्तानि तदुक्थ्यं संतिष्ठते तस्य साप्तिर्या द्वितीयस्याह्नः ॥ १३ ॥

अन्तो गतिर्नवममहरसौ द्यौरसौ लोकस्तस्माद्गतवन्ति नवमे ऽहन्त्सूक्तानि शस्यन्ते ऽगन्म महा नमसा यविष्ठं सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्न इत्येते उभे तदाज्यमगन्मेति गतवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहरैतीव वा अन्तं गत्वा कद्र्यङ् हि तत इयादस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना इति स्थितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहस्तिष्ठतीव वा अन्तं गत्वा कद्र्यङ् हि तत इयादगन्म महा नमसा यविष्ठमित्येतदेव तृचमाज्यं स्यादिति ह स्माह पैङ्ग्यो ऽगन्मेति गतवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहरैतीव वा अन्तं गत्वा कद्र्यङ् हि तत इयादष्टाचत्वारिंशं स्तोमं किंतृचं व्यश्नुवीतेति ह स्माह कौषीतकिः सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्न इत्येतदुपसंशंसेत्तस्य तदेवान्तरूपं यद्भूतानुवादि प्राञ्चं यज्ञं चकृम दिवः शशासुरिति यदेतद्भूतमिवाभ्यत्र

न्वा अपि[1] स्तोमो न व्याप्त[2] इति ह स्माह पैङ्ग्यो यदृग्भिरेव स्तोमो न व्याप्तव्य[3] इत्यचरैर्ह वा ऋक्स्तोमं व्यश्नुते ऽचरैर्ह निविद्वा पुरोरुग्वर्चं व्याप्तो ह वा उ तत्र स्तोमो भवति यत्र निविद्वा पुरोरुग्वा शस्यते तस्माद्वद एव[4] तृचमाज्यं स्यादिति यददः पैङ्ग्यस्य वचस[5] उभे इति त्वेव स्थितमेतेन ह विश्वामित्रश्च वसिष्ठश्च समजानतामभिसंजानते ह वा असौ स्वाश्रैष्ठ्याय य एवं वेद तस्मादुभे एव स्यातां वासिष्ठं पूर्वं वैश्वामित्रमुत्तरम्[6] ॥ १४ ॥

आ वायो भूष शुचिपा उप न इति वायव्यं चैन्द्रवायवं चागतेति गतवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहरेतीव वा अन्तं गत्वा कच्चह् हि तत इयात्प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थादिति स्थितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहस्तिष्ठतीव वा अन्तं गत्वा कच्चह् हि तत इयाद्दिवि चयन्ता रजसः पृथिव्यामिति मैत्रावरुणं चयन्तेति चितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहः चियतीव वा अन्तं गत्वा कच्चह् हि तत इयादा विश्ववाराश्विना गतं न इत्याश्विनं प्र तत्स्थानमवाचि वां पृथिव्यामिति स्थितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहस्तिष्ठतीव वा अन्तं गत्वा कच्चह् हि तत इयादिन्द्रं नरो नेमधिता हवन्त इत्यैन्द्रं यत्पार्या युनजते धियस्ता इति पार्याः पराध्यास्तदन्तरूपमन्तो नवममहरन्ते ऽन्तं दधात्यूर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेदिति वैश्वदेवमश्रेदिति श्रितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहः श्रियतीव वा अन्तं गत्वा कच्चह् हि तत इयात्प्र चोदसा धायसा सस्र एषेति सारस्वतं प्रबाबधानेति निनृत्तिरन्तो नवममहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कच्चह् हि तत इयादेते वा उ त्रैष्टुभास्तृचक्लृप्ता वासिष्ठाः प्रउगाः प्रजापतिर्वै वसिष्ठः स तन्ता यज्ञस्य स पुनस्ततावयातयामा भवति प्रजापताविव तत्सर्वान्कामानृध्नुवन्ति बृहत्पृष्ठं राथंतरं शस्त्रं तन्मिथुनं प्रजात्यै रूपम् ॥ १५ ॥

---

1) so M, न्वाभि K, न्वापि die übrigen Hss. und C 2) तस्याप्तव्य M. 3) व्याप्यत M, न व्याप्त K. 4) तस्माद्व्याप्यत एव । तृच° M. 5) वचसा M. 6) M ins. त्रैष्टुभः प्रउगः.

त्र्यर्यमा मनुषो देवतातेति त्रैष्टुभानां प्रथमं मरुत्वतीयानां त्रीति तत्तृतीयस्याह्नो रूपमिन्द्रो रथाय प्रवतं कृणोतीति द्वितीयं यमध्यस्थान्मघवा वाजयन्तमित्यध्यस्थादिति स्थितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहस्तिष्ठतीव वा अन्तं गत्वा कद्यङ् हि तत इयात्तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमानेति तृतीयं तिष्ठेति स्थितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहस्तिष्ठतीव वा अन्तं गत्वा कद्यङ् हि तत इयाद्गायत्साम नभन्यं यथा वेरिति चतुर्थं सामेति तदमुष्य लोकस्य रूपं प्र मन्दिने पितुमदर्चता वच इति जागतं पञ्चमं तस्य तदेवान्तरूपं यत्सोदर्कमा सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषीति त्रैष्टुभानां प्रथमं निष्केवल्यानामव स्य शूरेति निनृत्तिरन्तो नवममहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयादस्मा इदु प्रतवसे तुरायेति द्वितीयमस्मा अस्मा इति सप्रभृति यथा वै सोदर्कमेवं सप्रभृत्यन्तरूपं द्यौर्न य इन्द्राभिभूमार्य इति तृतीयं द्यौरिति तदमुष्य लोकस्य रूपं तत्त इन्द्रियं परमं पराचैरिति चतुर्थं परमं पराचैरिति निनृत्तिरन्तो नवममहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयादहं भुवं वसुनः पूर्व्यस्पतिर्विश्वजिते धनजिते स्वर्जित इति द्वे जागते अहमहमिति सप्रभृति यथा वै सोदर्कमेवं सप्रभृत्यन्तरूपं जिते जित इति निनृत्तिरन्तो नवममहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयात्पञ्च सूक्तानि मरुत्वतीये शस्यन्त उत्तमे छन्दोमे पशवो वै छन्दोमाः पाङ्क्ताः पशवः पशूनामेवाप्त्यै षडन्ततो निष्केवल्ये षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै ॥ १६ ॥

अभि त्वा देव सवितरिति सावित्रमभीत्येव वा असौ लोकस्तदमुष्य लोकस्य रूपं प्र वां महि द्यवी अभीति द्यावापृथिवीयं महि द्यवी अभीति निनृत्तिरन्तो नवममहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयादिन्द्र इषे ददातु न इत्येका तेनो रत्नानि दत्तनेति द्वे इत्यार्भवमेकमेकं सुशस्तिभिरित्येकमेकमिति निनृत्तिरन्तो नवममहर्नीव वा अन्तं गत्वा नृत्यति कद्यङ् हि तत इयादथ वैश्वदेवं

मनुः सर्व आयुर्वै मनुरायुरेव तद्यज्ञे च यजमानेषु च दधात्यथैव द्विपदास्तासामुक्तं ब्राह्मणं विश्वे देवास आगतेति वैश्वदेवमागतेति गतवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहरैतीव वा अन्तं गत्वा कद्यङ् हि तत इयाद्गायत्रं गायत्रतृतीयसवनो ह्येष त्र्यहो दिविपृष्ठो अरोचतेति वैश्वानरीयं दिवीति तदमुष्य लोकस्य रूपं मरुतो यस्य हि क्षय इति मारुतं क्षय इति क्षितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहः क्षियतीव वा अन्तं गत्वा कद्यङ् हि तत इयादग्निर्होता पुरोहित इति जातवेदसीयं क्षयं पावक शोचिष इति क्षितवत्तदन्तरूपमन्तो नवममहः क्षियतीव वा अन्तं गत्वा कद्यङ् हि तत इयाद्गायत्रं गायत्रतृतीयसवनो ह्येष त्र्यह इत्याग्निमारुतसूक्तानीत्येतस्याह्नः सूक्तानि तदुक्थ्यं संतिष्ठते तस्य साग्निर्या तृतीयस्याह्नो ऽन्वहं द्विपदाः शस्यन्ते सर्वेषु च्छन्दोमेषु पशवो वै छन्दोमा यजमानच्छन्दसं द्विपदा अधिष्ठायामेव तत्पशूनां यजमानान्दधात्यधीव वै पशून्पुरुषस्तिष्ठति पुरुषस्तिष्ठति ॥ १७ ॥

॥ इति षड्विंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

यद्दित्युपरि तद्दशममहरिति ह स्माह कौषीतकिस्तस्मात्तदविवाक्यं भवति न हि तदद्वा वेद कश्चन नेदविद्वान्निर्ब्रवाणीति मितमेतद्देवकर्म यद्दशममहरनुष्टुबेव स यो व्याह सो ऽतिरेचयतीश्वरो विवक्तारं श्रेयो ऽन्वेतोस्तदु वा आहुर्व्येव ब्रूयान्नन्दति ह वै यज्ञो विदुषागच्छता यन्मे समृद्धं भविष्यत्ययं मे तत्समर्धयिष्यतीति यदि कश्चित्प्रमत्त उपहन्याद्यस्तदधीयात्स तं देशं पार्श्वतः स्वाध्यायमधीयीतापि वा गृहपतिर्वर्त्विजां वैकः पर्यवसर्पेत्स तं देशं पार्श्वतः स्वाध्यायं शंसेद्यदि तथा न मन्येत संप्रत्येव विब्रूयादुत्सृज्यते दशमे ऽहन्यनुष्टुब्वागनुष्टुप्सैषा वाकप्र तदोऋषी[1] क्रूरवहेव[2] भवति तस्मादुत्सृज्यते नेद्वाचमासीदामेत्यथो सर्वाण्येवैत[3]च्छन्दांस्यनुष्टुभमभिसंपादयन्ति तदेनां नाहैवाभिमृशे शूद्रां नो

1) वाग्वृतदोऋषी M. 2) क्रूरवेह o Corr., क्रूरवेव C. 3) अथेतराणि M.

एनां प्रसिद्धचाणि नो त्वेवान्यत्र यामकि[1] पुंस्त्वा अयनं मे अस्ती-त्यनुष्टुब्ध्येषा दशमे ऽहन्परिगीता तदाहुर्नानुष्टुभ आयतनं रिञ्च्याद्वि-राजस्तत्रानुब्रूयात्समानं वा एतच्छन्दो यद्विराट् चानुष्टुप्च न ह्येकेना-क्षरेणान्यच्छन्दो भवति नो द्वाभ्यामिति तयोर्वा एतयोस्तृचयोः षड-क्षराण्यभ्युद्यन्त्यग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रियानुरूपयोः षट् तानि द्वादशाक्षराणि होता प्रातरनुवाके संपादयेन्नाद्रियेतात्रैव संपन्नमुष्णिगुदेतीति मेनि-मंहे गायत्री वा तां प्रातरनुवाके संपादयेन्नाद्रियेतात्रैव संपन्नम् ॥ १ ॥

अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैरित्याज्यं तदेतत्स्पष्टं दशमायाह्ने न सं-पादयेन्नाद्रियेतात्रैव संपन्नं माधुच्छन्दसः प्रउगस्तस्योक्तं ब्राह्मणं त्रिकद्रु-केषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्म इत्यतिच्छन्दसा मरुत्वतीयं प्रतिपद्यते सा संपन्ना चतुःषष्ट्यक्षरा ते द्वे अनुष्टुभौ संपद्येते बृहदिन्द्राय गायत प्र व इन्द्राय बृहत इति सूक्तात्पूर्वौ द्वौ प्रगाथौ पिन्वन्त्यपीयया संशंसतीति तत्संपन्नं जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायेत्यैकाहिकं मरुत्वतीयं प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एव कया नश्चित्र आभुवत्कया त्वं न ऊत्येति वामदेव्यस्य योनौ रथंतरमूढं भवत्याग्नेयं सामैन्द्रीषु तन्मिथुनं प्रजात्यै रूपं यावन्तः प्रगाथास्तावन्त्यौष्णिहानि तृचानि धाय्यामन्या द्विपदा भजते सप्तदशीमन्या सूक्तस्य तत्संपन्नमिन्द्रस्य नु वीर्याणि प्र-वोचमित्यैकाहिकं निष्केवल्यं प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठा दशममहः प्रति-ष्ठानीयं वै छन्दो द्विपदे प्रतिष्ठित्या एवाभि त्यं देवं सवितारमोण्योः कविक्रतुमित्यतिच्छन्दसा वैश्वदेवं प्रतिपद्यते सा संपन्ना चतुःषष्ट्यक्षरा ते द्वे अनुष्टुभौ संपद्येते अभिवाननुचरस्तस्योक्तं ब्राह्मणं तत्र पुरस्तादा-नोभद्रीयस्य प्रगुक्रीयं शंसति प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठा दशममहः प्रतिष्ठानीयं वै छन्दो द्विपदाः प्रतिष्ठित्या एव विराड्वा वामदेव्यम-ग्निष्टोमसाम भवति श्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपा-

---

1) यामक M.

ष्या अथो शान्तिर्वै भेषजं वामदेव्यं शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियते ॥ २ ॥

अथ यत्समूढस्यातिरिक्तोक्थमुपयन्ति तेनातिरिक्तोक्थमाप्नुवन्त्यथैष दशमस्याह्नो दोहो यथा सहस्रं पञ्चदश चानुष्टुभः स्युस्तथैतदहः संपादयेत्पञ्चदशोद्धृत्य शतस्य शतस्य चतस्रश्चतस्र उद्धरति ताः पञ्चपञ्चाशदुद्धृता अथेतरे त्रिंशद्वात्रिंशद्वर्गा अथैषा स्तोमाक्षरानुष्टुबष्टाक्षरा गायत्री चतुर्विंशः स्तोम इत्येषा स्तोमाक्षरानुष्टुब्द्वात्रिंशी भवत्यथैषा पद्यानुष्टुब्गायत्र्यै चोष्णिहश्च षट् पदानि विराजस्त्रीणि तानि नव बृहत्यै चत्वारि तानि त्रयोदश पङ्क्तेः पञ्च तान्यष्टादश त्रिष्टुभश्चत्वारि तानि द्वाविंशतिर्जगत्यै चातिच्छन्दसश्चाष्टौ तानि त्रिंशद्विपदायै द्वे तानि द्वात्रिंशदित्येषा पद्यानुष्टुब्द्वात्रिंशी भवत्यथैषा देवक्या[1]नुष्टुबष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रो द्वात्रिंश इत्येषा देवक्या[1]नुष्टुब्द्वात्रिंशी भवत्यथ याः पञ्चपञ्चाशदुद्धृताश्चतुश्चत्वारिंशत्ताः पङ्क्तयस्ततो याश्चत्वारिंशत्तदूधो ऽथ याश्चतस्रो ऽतियन्ति ते स्तनाः सैषा स्तोमाक्षरानुष्टुबेतेनोधसैतैः स्तनैरेतमिन्द्रस्यात्मानं त्र्यहमहरभिक्षरत्येतस्या उ एव व्यक्षरेण च्छन्दोमाः स्तोमतश्च शस्त्रतश्च वर्धन्ते य उ वै वेद तन्मयः संभवति य एवंविदस्यायुषः परस्तादेतमिन्द्रस्यात्मानं त्र्यहमहरभिसंभवति तमेषा स्तोमाक्षरानुष्टुबेतेनोधसैतैः स्तनैः सर्वै रसैः सर्वैः कामैः सर्वेणान्नाद्येन सर्वेणामृतत्वेनाभिक्षरति य एवं संपन्नं दशममहः शंसति तस्मादेवं संपन्नं दशममहः शंसेदिति ॥ ३ ॥

अथ यद्व्यूढस्यातिरिक्तोक्थमुपयन्ति मन एव तत्प्रीणन्ति तत्सर्वयज्ञैरनुशंसन्त्येषा हि मनसो मात्रा संस्थिते दशमे ऽहनि पुरा पत्नीसंयाजेभ्य एतस्मिन्काले संप्रसर्पन्त्ययज्ञिया वै पत्न्यो बहिर्वेदि हि ता इति वदन्तः संस्थितेषु पत्नीसंयाजेष्विति त्वेव स्थितमत्राल्पको भ्रातृ-

1) देवत्या° M.

व्यलोकः परिशिष्टो भवतीति ते संप्रसृप्य सार्पराज्ञ्य ऋक्षु स्तुवत इयं वै सार्पराज्ञीयं हि सर्पतो राज्ञ्यथो वाग्वै सार्पराज्ञी वाग्घि सर्पतो राज्ञ्यथो गौर्वै सार्पराज्ञी गौर्हि सर्पतो राज्ञ्यायं गौः पृश्निरक्रमीदित्येतं तृचं नान्तरियात्स्तोत्रियस्यानन्तरित्या अस्मासु नृम्णं धा इत्यन्नं वै नृम्णमन्नमेव तद्यज्ञे च यजमानेषु च दधाति वातापेर्ह[1]वनश्रुत इतीन्द्र उ वै वातापिः स हि वातमाप्त्वा[3] शरीराण्यर्हन्प्रतिपरैत्यध्वर्युः सो ऽनिरुक्ते गार्हपत्ये प्राजापत्ये द्वे आहुती जुहोति प्रजापतिर्वै गार्हपत्य आहुतिसंस्थे उ वै स्तुतशस्त्रे समाप्तं स्तोत्रं समाप्तं शस्त्रं समाप्तं ब्रह्मवद्यमित्यथो अन्ये[3] वापि कामं यजेयुरथ भक्षयेयुरयं वै वेनः प्रजापतेः प्रत्यक्षं तन्वस्ता होता वदेत् ॥ ४ ॥

अन्नादी चान्नपत्नी चेयं वा अन्नाद्यसावन्नपत्नी भद्रा च कल्याणी च भद्रा तत्सोमः कल्याणी तत्पशवो ऽनिलया चापभया चानिलया तद्वायुर्न ह्येष इलयत्यपभया तन्मृत्युर्न ह्येष बिभेत्यनाप्ता चानाप्या चेयं वै पृथिव्यनाप्तासौ द्यौरनाप्यानाधृष्टा चानाधृष्या चायं वा अग्निरनाधृष्टो ऽसावादित्यो ऽनाधृष्यो ऽपूर्वा चाभ्रातृव्या चापूर्वा तन्मनो ऽभ्रातृव्या तत्संवत्सरो ऽथासावेव गृहपतिर्यो ऽसौ तपत्येष हि गृहाणां पतिस्तस्यर्तव एव गृहा एष पतिरेष उ एव देवो ऽपहतपाप्मोदगद्रवत्यध्वर्युरपिदधाति[4] सदसो द्वाराविवं शालायाः[5] ॥ ५ ॥

औदुम्बरीमन्वारभन्त ऊर्ग्वा अन्नाद्यमुदुम्बर ऊर्जो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्या उत्तमौ पाणी होता कुर्वीतोत्तमो ऽसानीत्युत्तमो हैव भवति वाग्यताः संमील्यासत आ नक्षत्राणां दर्शनाद्वाचं ह वा एतदाप्याययन्ति यद्वाचंयमा आसत आपीनां वाचमभ्यासिक्तामन्तत ऋध्नवामेति मार्जालीयन्यन्तेन नक्षत्रेषु चक्षुर्विसृजन्ते ज्योतिर्वै नक्षत्राणि ज्योतिरेव

---

1) वातापि ह° OoC. 2) वातमात्मा OoC, वाचमात्मा K. 3) अतो ऽन्ये L, अतो ऽन्वेवापि M. 4) °दधाति M. 5) द्वारौ शालायाश्च M.

तदात्मन्दधते ते परया द्वारा हविर्धाने प्रपद्यन्ते ऽथाध्वर्युरुत्तरस्य हविर्धानस्य कूबरीमभिपद्याह सत्त्रस्यर्द्धिं गायेति गायति सत्त्रस्यर्द्धिं तत्सत्त्रस्यर्द्धिमाप्नुवन्ति सर्वे साम्नो निधनमुपयन्ति प्रतिष्ठा वै निधनं प्रतिष्ठित्या एव त उत्तरस्य हविर्धानस्याधोचं सर्पन्त्यैन्द्रीमतिच्छन्दसं जपन्तो ऽतिच्छन्दसैव तदधोचं यजमानाः पाप्मानमपघ्नते ते न्वा उ वयमुत्तरेणैव[1] परीम इति[2] ह स्माह कौषीतकिर्यज्ञस्यानुसंचरं सप्त-ऋषिभ्यो ऽनन्तर्हिता इति ते ऽग्रेण हविर्धाने समुपविश्य कामान्ध्यायन्ते यत्कामा भवन्त्ययं नः कामः समृध्यतामिति स उ हैभ्यः कामः समृध्यते ये बहुकामा भवन्ति भूर्भुवः स्वरित्येतास्ते व्याहृतीर्जपेयुस्ते प्राञ्च उदञ्च उत्क्रम्य वाचं विह्वयन्ते नेद्वाक्पराच्यसदिति सुब्रह्मण्यायै वाचं विसृजन्ते ब्रह्म वै सुब्रह्मण्या ब्रह्मणैव तद्वाचं विसृजन्ते त आग्नीध्रीये सह राज्ञा संविशन्ते तद्यथा राजानं वा राजमात्रं वा श्रान्तं वेश्म प्रपादयेयुरेवमेवैतत्सोमं राजानमहरहर्हविर्धानाभ्यामुपावहृत्याग्नीध्रं प्रपादयन्ति त आग्नीध्रीये सह राज्ञा संविशन्ते ॥ ६ ॥

अथ यत्समूढं दशरात्रमुपयन्ति सर्वेषामेव कामानामाप्त्या अथ यद्व्यूढमुपयन्ति सर्वेषामेव छन्दसामाप्त्या अथ यद्व्यूढसमूढा उपयन्ति दशरात्रस्यैव नानात्वाय समूढ उ हैवाग्र आस तानि छन्दांस्यन्योन्यस्य स्थानमभिदध्युः सर्वाणि प्रथमानि स्याम सर्वाणि मध्यमानि सर्वाण्युत्तमान्यथो सर्वाण्येवैतच्छन्दांसि सर्वसवनभाञ्जि करोति गायत्रप्रातःसवनः प्रथमस्त्र्यहस्त्रिष्टुम्मध्यंदिनो जगत्तृतीयसवनो जगत्प्रातःसवनो द्वितीयस्त्र्यहो गायत्रमध्यंदिनस्त्रिष्टुप्तृतीयसवनस्त्रिष्टुप्प्रातःसवनस्तृतीयस्त्र्यहो जगन्मध्यंदिनो गायत्रतृतीयसवनो गायत्रप्रातःसवनं दशममहस्तत्समानाच्छन्दसः समानं छन्द उपसंगच्छन्ते ऽथ यद्दशममहरनुष्टुभमभिसंपादयन्ति वाग्वा एतदहर्वागनुष्टुब्वाच्येव तद्वाचं प्रति-

---

1) M ins. हविर्धाने. 2) परिमेति M.

ष्ठापयन्ति ते ऽमृतत्वमाप्नुवन्ति ये दशममहरुपयन्ति ये दशममहरुप-
यन्ति ॥ ७ ॥

॥ इति सप्तविंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

प्रजापतिर्ह यज्ञं ससृजे तेन ह सृष्टेन देवा ईजिरे तेन हेष्ट्वा सर्वान्कामानापुस्तस्य हेतरार्धमुपनिदधुर्य एते प्रैषाश्च निगदाश्चाथेतरेण यज्ञेन ऋषय ईजिरे ते हविर्जज्ञुरसर्वेण वै यज्ञेन यजामहे न वै सर्वान्कामानाप्नुम इति ते ह श्रेमुस्त एतान्प्रैषांश्च निगदांश्च ददृशुस्तेन ह सप्रैषेण सनिगदेनेष्ट्वा सर्वान्कामानापुरेते ह ते[1] ह वा उ प्रैषाश्च निगदाश्च यदृग्भिर्यज्ञस्यानाप्तं तदेभिः सर्वमाप्स्याम इति तानेतान्प्रैषानु[2]प्रैषान्विश्वामित्रो ददर्शाथो पुरोडाशप्रैषानथेतर ऋषय इतरांस्तदाहुः कस्मान्मैत्रावरुण एव सर्वेभ्यः प्रेष्यतीत्येता ह वै देवताः प्रैषाणामाजिमीयुस्तां मित्रावरुणा उज्जिग्यतुस्तस्मान्मैत्रावरुण एव सर्वेभ्यः प्रेष्यति स वै तिष्ठन्प्रेष्यति तिष्ठन्वै वीर्यवत्तमस्तिष्ठन्वा उ श्रुतवदनतमो वीर्यवतीमाश्रितां देवेषु वाचमुद्यासमिति ॥ १ ॥

कुवक्र इव प्रणतो ऽनुब्रूयात्तथा ह वर्षुकः पर्जन्यो भवतीति ह स्माह कौषीतकिस्तद्ध स्म वै पुरासुररक्षांसि हवींषि विबध्नते[3] तत एता वामदेवो ऽभिरूपा अपश्यदग्निर्होता नो अध्वर इति ताभिर्हाग्निं परिणिन्युस्[4] ततो वै तानि रक्षांसि नाष्ट्रा अपजघ्निरे जुषस्व सप्रथस्तममिति जुष्टवतीमभिरूपामन्वाह जुष्टवतीमभिरूपां देवेषु वाचमुद्यासमितीमं नो यज्ञममृतेषु धेहीति विश्वामित्रः स्तोकानेवैताभिरग्नये स्वदयत्येता ह वा उ तेषां पुरोनुवाक्या एता याज्यास्तस्मादभिरूपा भवन्ति वैश्वामित्रीं पुरोडाशस्विष्टकृतः पुरोनुवाक्यामन्वाह तस्या उक्तं ब्राह्मणं वैश्वामित्रीरनुसवनं पुरोडाशानां पुरोनुवाक्या अन्वाह वि-

---

1) एतावते M. 2) प्रैषानु om. M. 3) विमथ्नते M. 4) परिनिण्युस् OoLK, परिनिन्युस् M, परिणिण्युस् C.

श्वामित्रो हैतान्पुरोडाशप्रैषान्ददर्श सलोमतायै माधुच्छन्दसावभिरूपे द्विदेवत्यानां प्रथमस्य पुरोनुवाक्ये अन्वाह मधुच्छन्दा हैतान्द्विदेवत्यप्रैषान्ददर्श सलोमतायै गार्त्समदीं च मैधातिथीं चोत्तरयोरभिरूपे अन्वाह मैधातिथीः प्रातःसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाह मेधातिथिर्ह प्रातःसवन इन्द्राय सोमं प्रोवाच ता वा आवत्यो हरिवत्यो भवन्ति पुरोनुवाक्यारूपेण ता वा ऐन्द्र्यो भवन्त्यैन्द्रो हि यज्ञक्रतुस्ता वै गायत्र्यो भवन्ति गायत्रं प्रातःसवनं ता वै नवान्वाह नव ह्वा अत्र चमसानुन्नयन्ति ॥ २ ॥

षडु हैके प्रातःसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाहुः स्वयमच्छावाकः सप्तमीं सप्त सप्तोत्तरयोः सवनयोः सप्त वै प्राञ्च आसीना वषट्कुर्वन्तीति वदन्तस्तदु वा आहुर्यथासूक्तमेवमेवानुब्रूया[1]द्धोतुर्ह्येवैताः पुरोनुवाक्या भवन्ति होतुर्ह्येवैतांश्चमसाननुचमसमुन्नयन्ति तस्माद्यथासूक्तमेवानुब्रूयादथ[2] होत्राः संयजन्ति तासामुक्तं ब्राह्मणं मित्रं वयं हवामह इति मैत्रावरुण्या मैत्रावरुणः स्वया[3] देवतया यज्ञमुखस्यानवराध्या इन्द्र त्वा वृषभं वयमित्यैन्द्र्या ब्राह्मणाच्छंस्यैन्द्रो हि यज्ञक्रतुर्मरुतो यस्य हि क्षय इति मारुत्या पोता यत्र ह तदिन्द्रं मरुतः पुपुवुस्तदेनानिन्द्रः सोमपीथे ऽन्वाभेजे तस्मात्स मारुत्या पोता प्रथमतश्चान्ततश्च यजत्यग्ने पत्नीरिहावहेत्याग्निपात्नीवत्या त्वष्टृमत्या नेष्टा प्रथमतश्चान्ततश्च यजत्यग्निर्वै[4] देवानां पात्नीवतो नेष्ट ऋत्विजां तस्मात्स आग्निपात्नीवत्या त्वष्टृमत्या नेष्टा प्रथमतश्चान्ततश्च यजत्युक्षान्नाय वशान्नायेत्याग्नेय्याग्नीध्रो ऽग्नीन्ह स समिन्द्धे तस्मात्स आग्नेय्याग्नीध्रः प्रथमतश्चान्ततश्च यजत्यनुवषट्कुर्वन्त्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथेडाथ होतृचमसस्तस्योक्तं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अथ यत्र ह तन्नाभानेदिष्ठो मानवो ऽङ्गिरःसूपहवमीषे स

1) वदन्तस्तद्वै खलु यथासूक्तमनुब्रूयाद् M. 2) तस्माद्यथासूक्तमेवानुब्रूयाद् om. M. 3) स्वयैव M. 4) त्वष्टा वै M.

एतामच्छावाकीयां होत्रां ददर्श स वा इडायामुपहूतायामाजगाम तस्मात्तन्न प्रवृणुते स वा एतस्मात्पूर्वस्मादवान्तरदेशादाजगाम तस्मादेतस्यां दिश्यासीनो ऽच्छावाक उप[1]हवमिच्छते तदाहुः कस्मादच्छावाकाय पुरोडाशबृगलं परिहरन्तीत्यलीकयुई वाचस्पतो नैमिषीयाणां दीक्षोपसत्सु ब्रह्मास स ह प्रसुते ऽच्छावाकीयां चकार ते होचुरस्मै वा इमं पुरा ब्रह्मभागं परिहरामः कस्मा एनं परिहरामेति ते होचुरस्मा एवैनं परिहरतेति तं तस्मै पर्यहरन्त्स एष ब्रह्मभाग एवाथो इडाभाजो वा इतरे चमसास्तस्मादच्छावाकाय पुरोडाशबृगलं परिहरन्ति चमसस्यैवापरीडतायै ॥ ४ ॥

अथैनमध्वर्युराहाच्छावाक वदस्व यत्ते वाद्यमित्यच्छावाकोपहवमिच्छस्वेत्येवैनं तदाहाच्छा वो अग्निमवस इत्याग्नेयीरन्वाहाग्नेयं प्रातःसवनं ता वा अनुष्टुभो भवन्ति गायत्री वै सा यानुष्टुब्गायत्रमग्नेश्छन्दस्ता वै तिस्रो भवन्ति त्रिवृद्वा अग्निरङ्गारा अर्चिर्धूम[2] इत्युक्तमार्यै तृतीये वचने प्रणवेन निगदमुपसंदधाति यजमान होतरध्वर्यो ऽग्नीद्ब्रह्मन्पोतर्नेष्टरुतोपवक्तरिति प्रशास्ता वा उपवक्तापि वा ऋचाभ्युदितमुपवक्ता जनानामितीषे षयध्वमूर्जो ऽर्जयध्वमित्यन्नं वा इषमन्नमूर्जमन्नेन समुत्तध्वमित्येवैनांस्[3] तदाह नि वो जामयो जिहता न्यजामय इति यच्च जामि यच्चाजामि तद्वो निजिहतामित्येवैनांस्तदाह तदेतदृचाभ्युदितम् ॥ ५ ॥

जामिमजामिं प्रमृणीहि शत्रूनिति नि सपत्ना यामनि बाधितास इति निहता वः सपत्नाः समरण इत्येवैनांस्तदाह जेषथाभीत्वरीं जेषथाभीत्वर्या इति सेना वा अभीत्वरी सेनया सेनां जयतेत्येवैनांस्तदाह अवद्व इन्द्रः शृणवद्वो ऽग्निरिति शृणोतु व इन्द्रः शृणोत्वग्निरित्याशिषमेव तद्वदते प्रस्थायेन्द्राग्निभ्यां सोमं वोचतो यो अस्मान्ब्राह्म-

1) °वाकोप° OLK. 2) so M, °रार्चिर्धूम OoL. 3) °नं त° LoK.

णान्ब्राह्मणा ह्वयध्वमिति सर्वेष्वेवैतदुपहवमिच्छत उपहवमयं ब्राह्मण इच्छते ऽच्छावाको वेत्यध्वर्युराह तं होतरुपह्वयस्वेति तं होतोपह्वयते स हि तेषां श्रेष्ठी भजते यं वै श्रेष्ठ्युपह्वयते स उपहूत इति ह स्माह ॥ ६ ॥

प्रत्यस्मै पिपीषत इत्यच्छावाक उन्नीयमानायान्वाह ता वै चतस्रो भवन्ति चतुष्टयं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्याप्त्यै ता वा अनुष्टुभो भवन्ति संशंसायै बृहत्युत्तमा भवति श्रीर्वै बृहती श्रियामेव तदन्ततः प्रतितिष्ठति प्रातर्यावभिरागतमित्यैन्द्राग्न्या यजत्यैन्द्राग्नं ह्यस्योक्थं भवति गायत्र्या गायत्रं प्रातःसवनमनुवषट्करोत्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या अनवानं प्रातःसवने यजेयुरिति ह स्माह पैङ्ग्यः क्षिप्रं देवेभ्यो हविः प्रदास्याम इत्यर्धर्चश इति कौषीतकिरेतद्वै छन्दसां पर्व यदर्धर्चः पर्वश एव तद्देवेभ्यो हविः प्रयच्छन्ति ॥ ७ ॥

अथात ऋतुप्रैषाणामेव मीमांसा कण्वो हैतानृतुप्रैषान्ददर्श मेधातिथिर्याज्याः काण्वो ह वै मेधातिथिस्तेन तौ मृत्युं पाप्मानमपजिघ्नाते स य इच्छेन्मृत्युं पाप्मानमपहन्यामित्येताभिर्यजेत ॥ ८ ॥

पुरुषो वै यज्ञस्तस्य वागेवाज्यं सा वा एकैव भवति तस्मादेकदेवत्यमाज्यं शंसति प्राणाः प्रउगं ते वा इमे बहवः प्राणास्तस्माद्बह्व्यो देवताः प्रउगे शस्यन्ते बाहू मैत्रावरुणश्चाच्छावाकश्च तौ वै द्विगुणौ भवतस्तस्मात्तौ प्रातःसवने द्विदेवत्याः शंसत इयमेव वेना सेवनी मध्यं ब्राह्मणाच्छंसी तस्माद्ब्राह्मणाच्छंसी प्रातःसवन एकदेवत्याः शंसत्यात्मा मध्यंदिनः स वा एक एव भवति तस्मान्मध्यंदिने होत्राशंसिन एकदेवत्याः शंसन्ति होता च निष्केवल्यमूरू मैत्रावरुणश्चाच्छावाकश्च तौ वै द्विगुणौ भवतस्तस्मात्तौ तृतीयसवने द्विदेवत्याः शंसत इदमेव शिश्नं मध्यं ब्राह्मणाच्छंसी तस्माद्द्विरूपं[1] जायते स्त्री च पुमांश्च तस्माद्ब्राह्म-

---

1) तस्माद्विरूपं LMK.

णाच्छंसी तृतीयसवने द्विदेवत्याः शंसति ब्राह्मणाच्छंसी भूयिष्ठाः शंसत्यात्मा वै ब्राह्मणाच्छंसी तस्मादिदमात्मनो मध्यं स्थविष्ठम् ॥ ९ ॥

अथ यदावन्तः स्तोत्रियानुरूपा भवन्ति तत्प्रथमस्याह्नो रूपं वैश्वामित्रौ मैत्रावरुणस्य चाच्छावाकस्य च स्तोत्रियौ भवतो वासिष्ठौ नवर्चौ पर्यासावन्तावेवैतत्सदृशौ कुर्वतः स्तोत्रियाञ्छस्त्वा श्वःस्तोत्रियाननुरूपान्कुर्वन्त्यहीनरूपताया अहीनसंतत्या अहरेव तदह्नो ऽनुरूपं कुर्वन्त्यहर्वा अह्नो ऽनुरूपं तदाहुः कस्मात्स्तुतमनुशस्यते कस्मात्स्तोममतिशंसन्तीति न ह वै तत्स्तुतं भवति यन्नानुशस्यते न स स्तोमो देवान्गच्छति यो नातिशस्यते तस्मात्स्तुतमनुशस्यते तस्मात्स्तोममतिशंसन्ति चतुराहावानि शस्त्राणि पशवो वा उक्थानि चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्या ऐकाहिका उक्थयाज्याः प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एवानुवषट्कुर्वन्त्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टाविंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ यत्र ह तत्सर्वचरौ देवा यज्ञमतन्वत तान्हार्बुदः काद्रवेयो माध्यंदिन उपोदासृप्योवाचैका वै व इयं होत्रा न क्रियते ग्रावस्तोत्रिया तां वो ऽहं करवाण्युप मा ह्वयध्वमिति ते ह तथेत्यूचुस्तं होपजुह्विरे स एता ग्रावस्तोत्रिया अभिरूपा अपश्यत्प्रैते वदन्तु प्र वयं वदामेति प्रवदत्सु प्र हि ते वदन्त्यथ यत्र बृहद्बृहदिति बृहद्वदन्ति मदिरेण मन्दिनेति तत्र वि षू मुञ्चा सुषुवुषो मनीषामिति विमुञ्चत्सु ता वै चतुर्दश भवन्ति दश वा अङ्गुलयश्चत्वारो ग्रावाण एतदेव तदभिसंपद्यन्ते ता वै जगत्यो भवन्ति जागता वै ग्रावाणो ऽथ यस्त्रिष्टुभा परिदधाति तेनो माध्यंदिने त्रिष्टुबुपाप्ता स वै तिष्ठन्नभिष्टौति तिष्ठन्तीव वै ग्रावाणः स वा उष्णीष्यपिनद्धाक्षो ऽभितुष्टाव तस्माद्वा अप्येतर्ह्युष्णीष्येव ग्राव्णो ऽभिष्टौत्यथो खल्वाहुश्चक्षु-

रियाय[1] स सर्प आस तदृत्विजो विषमपीयाय स एताः पावमानीर्विषापवद्नीरभितुष्टाव तद्यत्पावमानीर्विषापवद्नीरभिष्टौति यज्ञस्यैव शान्त्यै यजमानानां च भिषज्यायै ॥ १ ॥

अथ स्तुते पवमाने दधिघर्मेण चरन्त्यत्र कालो हि भवत्यथो सवनस्यैव सरसताया अथ हविष्पङ्क्त्या चरन्ति तस्या उक्तं ब्राह्मणं वासिष्ठीर्मध्यंदिन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाह वसिष्ठो ह मध्यंदिन इन्द्राय सोमं प्रोवाच ता वा आवत्यो हरिवत्यो भवन्ति पुरोनुवाक्यारूपेण ता वा ऐन्द्र्यस्त्रिष्टुभो भवन्त्यैन्द्रं हि त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं ता वै दशान्वाह दश न्वा अत्र चमसानुन्नयन्त्यथ होत्राः संयजन्ति तासामुक्तं ब्राह्मणमैन्द्रीभिस्त्रिष्टुब्भिर्मध्यंदिने प्रस्थितानां यजन्त्यैन्द्रं हि त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनमनुवषट्कुर्वन्त्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथेडाथ होतृचमसस्तस्योक्तं ब्राह्मणं हुतेषु दाक्षिणेषु दक्षिणा नीयन्ते तासामुक्तं ब्राह्मणं वैश्वामित्रीं मरुत्वतीयग्रहस्य पुरोनुवाक्यामन्वाह तस्या उक्तं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

वामदेव्यं मैत्रावरुणस्य पृष्ठं भवति शान्तिर्वै भेषजं वामदेव्यं शान्तिरेवैषा भेषजं यज्ञे क्रियते नौधसं ब्राह्मणाच्छंसिनस्तद्धि निधनवद्भवति प्रतिष्ठा वै निधनं प्रतिष्ठित्या एव कालेयमच्छावाकस्य तद्वा ऐडं बृहतीषु कुर्वन्ति पशवो वा इडा पशवो बृहती बार्हताः पशवः पशूनामेवाप्त्या अथैतान्त्सामप्रगाथांश्छंसन्ति तथैषां होतुर्ज्यायादनितं भवति पञ्चर्चे मैत्रावरुणस्य चाच्छावाकस्य चोक्थमुखे भवत एकादशर्चौ पर्यासावन्तावेवैतत्सदृशौ कुर्वतो विश्वामित्रस्य च वामदेवस्य च मैत्रावरुणः शंसति वामदेवो ह्यस्य पर्यासो भवति विश्वामित्रस्य च वसिष्ठस्य च ब्राह्मणाच्छंसी वासिष्ठो ह्यस्य पर्यासो भवति भरद्वाजस्य च विश्वामित्रस्य चाच्छावाको वैश्वामित्रो ह्यस्य पर्यासो भवति ते वै

1) °स्यचक्षुर्हाह Mo (Corr. aus चक्षुरियाय), °स्यचक्षुर्हास K.

चतुर्णामृषीणां शंसन्त्याचतुरं वै द्वंद्वं मिथुनं प्रजननं प्रजात्यै वैश्वामित्रे मैत्रावरुणस्य च ब्राह्मणाच्छंसिनश्चोक्थमुखे भवतः पर्यासो ऽच्छावाकस्य वाग्वै विश्वामित्रो वाचैव तत्सर्वतो यज्ञं तन्वत इत्येतद्ब्राह्मणं प्रायणीयोदयनीययोरैकाह्यं च भवति ॥ ३ ॥

वामदेव्यं मैत्रावरुणस्याहरहः पृष्ठं भवति शान्तिर्वै भेषजं वामदेव्यं शान्तिरेवैषा भेषजमहरहर्यज्ञे क्रियते ऽथैतान्कद्वतः प्रगाथानहरहः शंसन्ति को वै प्रजापतिः प्रजापताविव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्त्यथो अशान्तानि वा एते अहीनसूक्तान्यन्यान्यन्यान्युपयुञ्जाना यन्ति तान्येवैतैः कद्वद्भिः प्रगाथैरहरहः शमयन्तो यन्त्यथैतास्तन्त्यास्त्रिष्टुभ उक्थ[1]प्रतिपदो ऽहरहः शस्यन्ते बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बल एव तद्वीर्ये ऽहरहः[2] प्रतितिष्ठन्तो यन्त्यप प्राच इन्द्र विश्वाँ अमित्रानिति सौकीर्ती मैत्रावरुणो ऽपनुत्तवतीं पाप्मन एवापनुत्त्यै[3] यदार्षेये सूक्ते तदार्षेये उक्थमुखीये इतरयोर्ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्म्युरुं नो लोकमनुनेषि विद्वानित्युक्थमुखीये ब्रह्मवत्युरुवत्यौ ब्रह्मणि चैव तदुरुगाये चाहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ४ ॥

अथैतानि शिल्पानि मध्यमे त्र्यहे शस्यन्ते शिल्पवाँ ह्येष मध्यमस्त्र्यहो भवति विराजश्च वैमदस्य[4] चतुर्थे ऽहन्वैराजं हि चतुर्थमहः पङ्क्त्यश्च महापङ्क्त्यश्च पञ्चमे ऽहन्पाङ्क्तं हि पञ्चममहरतिच्छन्दसः षष्ठे ऽहन्नातिच्छन्दसं हि षष्ठमहरथो अपृष्ठं वा एतद्यदन्यत्र बृहत्यै क्रियते च्यवन्त उ वा अत्र बृहत्यै पृष्ठानि शिल्पेष्वेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्त्यथो अन्तरिक्षं वा एष मध्यमस्त्र्यहो ऽनारम्भणं वा इदमन्तरिक्षमप्रतिष्ठानं शिल्पेष्वेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति तानि वै तृचानि भवन्ति त्रिवृद्वै शिल्पं नृत्यं गीतं वादितमिति तेष्वेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति मा चिदन्यद्विशंसत मा भेम मा अमिष्मेति मैधातिथं

---

1) उकथ्य° LoB. 2) चाहरहः OoBK. 3) °नुत्यै alle Hss.
4) वैमध्यस्य LoK.

मैत्रावरुणस्य दशमे ऽहन्पृष्ठं भवति न हि तस्य प्राग्दशमादह्नो बृहतीषु पृष्ठं भवत्येकस्या वै श्रीः श्रीर्वै बृहती श्रियामेव तदन्ततः प्रतितिष्ठति द्विपदाः शस्त्वैकाहिकानि शंसन्ति प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठा दशममहः प्रतिष्ठानीयं वै छन्दो द्विपदाः प्रतिष्ठित्या एव ॥ ५ ॥

नौधसं ब्राह्मणाच्छंसिनस्तस्योक्तं ब्राह्मणं गायत्रीषु ब्राह्मणाच्छंसिने प्रणयन्ति षष्ठे ऽहन्नैवतस्यैवाह्नो रूपेणाहीनरूपतायाः अहीनसंतत्या अहीनान्त्सर्वान्कामानाप्नुम इति न ह्यत्र किंचन ह्रियत उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येत्यहरहः पर्यास ऋतवो वा उदुब्रह्मीयमृतुष्वेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ता वै षड् भवन्ति षड्वा ऋतव ऋतुष्वेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ६ ॥

कालेयमच्छावाकस्य तस्योक्तं ब्राह्मणं षट्पदास्वच्छावाकाय प्रणयन्ति षष्ठे ऽहन्षष्ठस्यैवाह्नो रूपेणाभि तष्टेव दीधया मनीषामित्यहरहः पर्यासः प्रजापतिर्वा अभितष्टीयं प्रजापतावेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति तदनिरुक्तं भवत्यनिरुक्त उ वै प्रजापतिः प्रजापतावेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति सा वा अत्रैकैव निरुक्तैक उ वै प्रजापतिः प्रजापतावेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति तेषामेतान्यच्युतानि भवन्ति पृष्ठं मैत्रावरुणस्य पर्यासावितरयोस्तेष्वेव तदहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ७ ॥

दशर्चं भवति दशेमे प्राणाः प्राणानेव तद्यज्ञे च यजमानेषु च दधाति द्विसूक्ता होत्राणां मध्यंदिना द्युक्थस्यैव होतुः प्रत्युद्यमाया अथो संवत्सरो वै होत ऋतवो होत्राशंसिनस्तद्यद्दं समस्ता ऋतव आख्यायन्ते ग्रीष्मो वर्षा हेमन्त इति तस्माद्द्विसूक्ता होत्राणां मध्यंदिना अथो आत्मा वै होताङ्गानि होत्राशंसिनस्तद्यद्द्विगुणान्यङ्गानि भवन्ति तस्माद्द्विसूक्ता होत्राणां मध्यंदिनाः स्तोमातिशंसं प्रातःसवनेषु शस्त्वाहीनसूक्तानि मध्यंदिनेषु शंसन्ति चतुर्विंशे ऽभिजिति विषुवति विश्वजिति महाव्रतीये ऽहन्नहीनो[1] ह्येतान्यहान्यहीनसूक्तानि शस्त्वैकाहिकानि

1) So alle Hss. und C.

शंसन्ति पराञ्चीनि वा एतान्यहान्यनभ्यावर्तीनि भवन्ति तद्यदहीनसूक्तानि शस्त्वैकाहिकानि शंसन्ति प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एव पञ्च पञ्च सूक्तानि मैत्रावरुणः शंसति सर्वेषु छन्दोमेषु पशवो वै छन्दोमाः पाङ्क्ताः पशवः पशूनामेवाप्त्यै चत्वारि चत्वारि ब्राह्मणाच्छंसी चाच्छावाकश्च पशवो वै छन्दोमाश्चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्यै पञ्चाहावानि शस्त्राणि पशवो वा उक्थानि पाङ्क्ताः पशवः पशूनामेवाप्त्या ऐकाहिका उक्थयाज्याः प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एवानुवषट्कुर्वन्त्याकृतीनामेव शान्त्या आकृतीनां प्रतिष्ठित्या आकृतीनां प्रतिष्ठित्यै ॥ ८ ॥

॥ इत्येकोनत्रिंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

वसूनां वै प्रातःसवनं रुद्राणां माध्यंदिनं सवनमादित्यानां तृतीयसवनं तद्यदादित्यग्रहेण तृतीयसवनं प्रतिपद्यते स्वयैव तद्देवतया प्रतिपद्यते ऽथो धीतरसं वा एतत्सवनं यत्तृतीयसवनमथैष सरसो ग्रहो यदादित्यग्रहस्तेनैव तत्तृतीयसवनं सरसं करोति त्रिष्टुभमादित्यग्रहस्य पुरोनुवाक्यामन्वाह तस्या उक्तं ब्राह्मणमथ स्तुते पवमाने पशुना चरन्त्यत्र कालो हि भवत्यथो सवनस्यैव सरसताया अथ हविष्पङ्क्त्या चरन्ति तस्या उक्तं ब्राह्मणं वामदेव्यास्तृतीयसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाह वामदेवो हि तृतीयसवन इन्द्राय सोमं प्रोवाच ता वा आवत्यो हरिवत्यो भवन्ति पुरोनुवाक्यारूपेण ता वा ऐन्द्रार्भव्यस्त्रिष्टुभो भवन्तीन्द्रमेव तदर्धभाजं सवनस्य करोति ता वै नवान्वाह दश न्वा अत्र चमसानुन्नयन्ति यथा तु प्रायणं तथोदयनमथ होत्राः संयजन्ति तासामुक्तं ब्राह्मणमन्धस्वत्यो मद्वत्यः पीतवत्यो जगत्यो याज्या जागतं हि तृतीयसवनं मद्वत्यो मद्वद्धि तृतीयसवनमनुवषट्कुर्वन्त्याकृतीनामेव शान्त्या आकृतीनां प्रतिष्ठित्या अथेडाथ होतृचमसस्तस्योक्तं ब्राह्मणमौपासनांस्तृतीयसवन उपास्यन्ति तेषामुक्तं ब्राह्मणमथ सावित्रग्रहेण चरन्ति तस्योक्तं ब्राह्मणं त्रिष्टुभं सावित्रग्रहस्य पुरोनुवाक्यामन्वाह

तस्या उक्तं ब्राह्मणमथ यदुक्थे ऽन्तरेणामीत्याक्षीवतस्य यजति तेन तौ होतारमनुसमश्नुवाते ॥ १ ॥

ऐन्द्राग्न्यान्युक्थ्योक्थानि भवन्ति तेषामुक्तं ब्राह्मणमथैतान्यैन्द्राणि जागतान्यहरहः शंसन्ति पशवो वै जगती जागताः पशवः पशूनामेवाप्त्यै तान्यच्युतानि स्युरिति हैक आहुः सवनधरणानीति वदन्तो ऽन्यान्यन्यानीति त्वेव स्थितमन्यदन्यद्ध्यहरुपयन्त्यथ वारुणं बार्हस्पत्यं वैष्णवमिति शंसन्ति जगती वा एतेषां छन्दस्त्रिष्टुबिन्द्रस्य तद्यच्छन्दसी विपरीते द्विदेवत्यतायां ऐन्द्रावरुणमैन्द्राबार्हस्पत्यमैन्द्रावैष्णवमिति शंसन्ति ग्रहान्वैतैरनुशंसन्त्येवं हि ग्रहा गृहीता भवन्ति ॥ २ ॥

चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्यमिति मैत्रावरुणस्तस्योक्तं ब्राह्मणं वासिष्ठो ऽहरहः पर्यासो भवति वसिष्ठो हैतन्मैत्रावरुणीयायै तृतीयसवनं ददर्श तस्माद्वासिष्ठो ऽहरहः पर्यासो भवति ककुप्सु मैत्रावरुणाय प्रणयन्ति तृतीये ऽहंस्तेनो स ब्राह्मणाच्छंसिनो वशमेत्यथ चतुर्थे ऽहन्त्स्वे स्वे छन्दसि प्रणयन्ति स्वे स्व एव तच्छन्दसि प्रतितिष्ठन्तो यन्ति गायत्रीषु मैत्रावरुणाय प्रणयन्त्युष्णिक्षु ब्राह्मणाच्छंसिने ऽनुष्टुप्स्वच्छावाकायोत्तरोत्तरितायै तथैषां चतुर्भिश्चतुर्भिरक्षरैश्छन्दांस्यभ्युद्यन्ति पङ्क्तिषु मैत्रावरुणाय प्रणयन्ति पञ्चमे ऽहन्पाङ्क्तं हि पञ्चममहर्द्विपदासु षष्ठे ऽहन्प्रणयन्ति द्वैपदं हि षष्ठमहरथो गूर्दं[1] भद्रमुद्वंशपुत्रमिति सामानि कुर्वन्त्यथो द्विपदासहचराणि वै शिल्पानि भवन्ति तस्मादत्र शिल्पानि शस्यन्ते नेच्छिल्पेभ्यो गामेति ॥ ३ ॥

नाभानेदिष्ठेनात्र होता रेतः सिञ्चति तं मैत्रावरुणाय प्रयच्छति तत्स वालखिल्याभिर्विकरोत्यथैता वालखिल्या विहृताः शंसति पच्छः प्रथमे सूक्ते विहरति पर्वश एवैनं तत्संभरत्यर्धर्चशो द्वितीये द्वे वै पुरुषः[2] कपाले ते एव तत्संदधात्यृचमृचं तृतीये कृत्स्नमेवैनं तत्संभरति विपर्यस्येन्नाराशंसे तस्माद्विपर्यस्ता गर्भा जायन्ते ॥ ४ ॥

---

1) अगूर्दं BoKC. 2) पुरुष O.

तार्क्ष्यं दूरोहणं रोहति वायुर्वै तार्क्ष्यः प्राणो वै वायुः प्राणमे[1]वास्मिंस्तद्दधाति तं ब्राह्मणाच्छंसिने प्रयच्छति तं स सुकीर्तिना योनिना प्रतिगृह्णाति जातमथैतं वृषाकपिं पङ्क्तिशंसं न्यूङ्खं शंसत्यन्नं वै न्यूङ्खो जात एवास्मिंस्तदन्नाद्ये प्रतितिष्ठत्यथैतत्कुन्तापं यथाछन्दसं शंसति सर्वेषामेव कामानामाप्त्यै नाराशंसी रैभीः कारव्या इन्द्रगाथा भूतेछदः पारिक्षितीरेतशप्रलापमित्येतशो ह वै मुनिर्यज्ञस्यायुर्ददर्श स[2] ह पुत्रानुवाच पुत्रका यज्ञस्यायुरदर्शं तदभिलपिष्यामि मा मा दृप्तं मन्ध्वमिति ते ह तथेत्यूचुस्तद्धाभिललाप[3] तस्य ह ज्येष्ठः पुत्रो ऽभिसृप्य मुखमपिजग्राहादृपद्वै[4] नः पितेति तं होवाचापनश्य धिक्त्वा जाल्मास्तु पापिष्ठां ते प्रजां करोमि[5] यद्वै मे जाल्म मुखं नाप्यग्रहीष्यः शतायुषं गामकरिष्यं सहस्रायुषं पुरुषमिति तस्मादैतशायना आजानेयाः सन्तो भृगूनां पापिष्ठाः पित्रा हि शप्ताः स्वया देवतया स्वेन प्रजापतिना ॥ ५ ॥

आदित्याङ्गिरसीरुपसंशंसत्यादित्याश्च ह वा अङ्गिरसश्चास्पर्धन्त वयं पूर्वे स्वर्गं लोकमेष्याम इत्यादित्या वयमित्यङ्गिरसस्ते ऽङ्गिरस आदित्येभ्यः प्रजिघ्युः श्वःसुत्या नो याजयत न इति तेषां हाग्निर्दूत आस त आदित्या ऊचुरथास्माकमद्यसुत्या तेषां नस्त्वमेव होतासि[6] बृहस्पतिर्ब्रह्मायास्य उद्गाता घोर आङ्गिरसो ऽध्वर्युरिति तान्ह[7] प्रत्याचचक्षिरे[8] तमेताभिः शिशिक्षुस्तदेता अभिवदन्ति[9] ते ऽश्वं श्वेतं दक्षिणां निन्यु[10]रेतमेव य एष तपति तत उ हादित्याः स्वरीयुः स्वरेति य एवं वेद ॥ ६ ॥

दिशां क्लृप्तीः शंसति दिशो हास्मै कल्पन्ते जनकल्पाः शंसति

---

1) प्राण ए° LK. 2) so M; °युरदर्शत्स OoLK, °युरदर्श स B. 3) °पिललाप BLK. 4) मुखमभि° Oo. 5) करिष्यामि M. 6) होतास BLK, होता o Corr. 7) तान्न M. 8) प्रत्याचक्षिरे MC. 9) अभिवदन्तस् OoK. 10) निण्यु° LBK.

जना हास्मै कल्पन्ते प्रवल्हिकाः प्रतीराधानतीवादामाहनस्याः सर्वा वाचो वदति तस्मात्पुरुषः सर्वा वाचो वदत्येकैकामितरे पशवस्ता वा अष्टौ भवन्त्येताभिर्वै देवाः सर्वा अष्टीराश्नुवत तथो एवैतद्यजमाना एताभिरेव सर्वा अष्टीरश्नुवते कपृन्नरः कपृथमुद्दधातन यद्ध प्राचीरजगन्तेति द्वे[1] तथा ता आनाचिष्यो भवन्ति[2] ता दश संपद्यन्ते दशदशिनी विराट्छ्रीर्विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै ॥ ७ ॥

दाधिक्रीं शंसति वाग्वै दाधिक्री वाचमेवास्मिंस्तद्दधाति पावमानीः शंसति पवित्रं वै पावमान्यः पुनात्येवैनं तत्तमच्छावाकाय प्रयच्छति तं स एवयामरुता चारयति जातं न्यूङ्खयति न्यूङ्खमानक इव वै प्रथमं चिचरिषुश्चरति[3] तदेनममृताच्छन्दसो ऽमृतत्वाय प्रजनयति ते ऽमृतत्वमाप्नुवन्ति ये षष्ठमहरुपयन्ति स्तोत्रियानुरूपौ शस्त्वा वालखिल्याः शंसत्यात्मा वै स्तोत्रियानुरूपौ प्राणा वालखिल्या अनन्तर्हिता उ हेमे प्राणास्तदाहुः कस्माद्वालखिल्या इति यद्वा उर्वरयोरसंभिन्नं भवति खिलमिति वै तदाचक्षते वालमात्रा उ हेमे प्राणा असंभिन्नास्तद्यदसंभिन्नास्तस्माद्वालखिल्याः ॥ ८ ॥

तार्क्ष्यं दूरोहणं रोहतीति तदुक्तं गायत्रीषु ब्राह्मणाच्छंसिने प्रणयन्ति द्वितीये ऽहंस्तेनो स मैत्रावरुणस्य वशमेति प्र मंहिष्ठाय बृहते बृहद्रय इति षडृचं द्विस्तावद्यावन्मैत्रावरुणस्य कार्ष्णो ऽहरहः पर्यासो भवति कृष्णो हैतदाङ्गिरसो ब्राह्मणाच्छंसीयायै तृतीयसवनं ददर्श तस्मात्कार्ष्णो ऽहरहः पर्यासो भवत्यनुष्टुप्स्वच्छावाकाय प्रणयन्ति तृतीये ऽहंस्तेनो स ब्राह्मणाच्छंसिनो वशमेत्यृतुर्जनित्रीयं त्रयोदशर्चं द्विस्तावद्यावद्ब्राह्मणाच्छंसिन एका चोप भारद्वाजो ऽहरहः पर्यासो भवति भरद्वाजो हैतदच्छावाकीयायै तृतीयसवनं ददर्श तस्माद्भारद्वाजो ऽहरहः पर्यासो भवति वैष्णवे विपर्यस्यत्यच्छावाकः पर्यासावितरौ द्वि-

1) M ins. एकपातिन्यौ. 2) तथा-भवन्ति om. M. 3) चिचर्षश्चरति LBMK.

पर्यासौ मैत्रावरुणश्च[1] ब्राह्मणाच्छंसी चैकपर्यासो ऽच्छावाकस्तद्यदच्युतपर्यासो ऽच्छावाकः प्रतिष्ठा वा अच्छावाकः प्रतिष्ठित्या एव ॥ ९ ॥

षट्त्रिंशतं मैत्रावरुणश्चतुर्विंशे शंसति चत्वारिंशतं ब्राह्मणाच्छंसी चतुश्चत्वारिंशतमच्छावाकस्तद्विंशतिशतं विंशतिशतं वा ऋतोरहानि तदृतुमाप्नोत्यृतुना संवत्सरं ये च संवत्सरे कामाः पञ्च पञ्च सूक्तानि मैत्रावरुणः शंसति सर्वेषु छन्दोमेषु पशवो वै छन्दोमाः पाङ्क्ताः पशवः पशूनामेवाप्त्यै चत्वारि सूक्तानि ब्राह्मणाच्छंसी शंसति प्रथमे छन्दोमे पशवो वै छन्दोमाश्चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्यै पञ्च पञ्चोत्तरयोः पशवो वै छन्दोमाः पाङ्क्ताः पशवः पशूनामेवाप्त्यै पञ्च सूक्तान्यच्छावाकः शंसति प्रथमे छन्दोमे पशवो वै छन्दोमाः पाङ्क्ताः पशवः पशूनामेवाप्त्यै षट्षडुत्तरयोः षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्त्यै चतुराहावानि शस्त्राणि पशवो वा उक्थानि चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्यै षष्ठ एवाहन्मैत्रावरुणस्य पञ्चाहावं भवति पशवो वा उक्थानि पाङ्क्ताः पशवः पशूनामेवाप्त्या ऐकाहिका उक्थयाज्याः प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एवानुवषट्कुर्वन्त्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै ॥ १० ॥

पञ्च छन्दांसि रात्रौ शंसन्त्यनुष्टुभं गायत्रीमुष्णिहं त्रिष्टुभं जगतीमित्येतानि वै रात्रिच्छन्दांसि पञ्चाहावा रात्रिर्वाजपेयस्य चातिरिक्तोक्थमुक्थस्यातिग्रहो रात्रिश्छन्दसश्छन्दस एव तदाह्वयन्त इति ह स्माह कौषीतकिरजामिताया अथ यत्तिरोअह्न्यवतीं त्रिष्टुभमाश्विनोक्थग्रहस्य पुरोनुवाक्यामन्वाह तिरोअह्न्यवान्त्रैषस्तिरोअह्न्या हि सोमा भवन्त्यथो बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधाति चतुराहावान्याप्नोर्यामस्यातिरिक्तोक्थानि भवन्ति पशवो वा उक्थानि चतुष्टया वै पशवो ऽथो चतुष्पादाः पशूनामेवाप्त्यै दैत्रपत्याः परि-

1) मैत्रावरुणस्य च LBK.

धानीयाः कुर्वत इयं वै चेत्रं पृथिव्यस्यामदीनायामन्ततः प्रतिष्ठास्याम इत्यस्यामेव तददीनायामन्ततः प्रतितिष्ठन्त्यथ यत्तिरोअह्न्यवत्यस्त्रिष्टुभो याज्या भवन्ति तिरोअह्न्या हि सोमा भवन्त्यथो बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव तद्वीर्यं यजमाने दधत्यनुवषट्कुर्वन्त्याहुतीनामेव शान्त्या आहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथ हारियोजनेन चरन्ति तस्योक्तं ब्राह्मणं त्रिष्टुभं हारियोजनस्य पुरोनुवाक्यामन्वाह तस्या उक्तं ब्राह्मणमथ यदतिप्रैषस्य पुरोनुवाक्यामन्वाहावीर्यो ह वा उ स प्रैषो यो ऽपुरोनुवाक्यो ऽथो द्विदेवत्येषु वै पुरोनुवाक्या भवन्ति सर्वेषु च प्रस्थितेषु तस्मादस्य पुरोनुवाक्यामन्वाहाथ यदतिप्रैषमाह परमे वै तदहरभिवदति परमे वै तदहरभ्यारभ्य वसन्तीति ह स्माह कौषीतकिः परमे वै तदहरभ्यारभ्य वसन्तीति ह स्माह कौषीतकिः ॥ ११ ॥

॥ इति त्रिंशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ समाप्तं च कौषीतकिब्राह्मणम् ॥

Verzeichniss der im Texte citirten Lieder und Verse.

1) aus dem Rigveda.

---

*) vs. 1.

*) vs. 1—8.

*) vs. 1.

kan navyo atasînâm	8, 3, 13	24, 5
kapṛn naraḥ kapṛtham uddadhâtana	10, 101, 12	30, 7
kayâ tvaṃ na ûtyâ	8, 93, 19-21	27, 2
kayâ naç citra âbhavat	4, 31, 1-3	27, 2
kayâ çubhâ savayasaḥ sanîḍâḥ	1, 165	19, 9. 24, 5. 25, 3. 11. 26, 9
kâ râdhad dhotrâçvinâ vâm	1, 120, 1-9	8, 5
kim u çreshṭhaḥ kiṃ yavishṭho na âjagan	1, 161	19, 9. 21, 4. 23, 8. 25, 9
kuvid aṅga namasâ ye vṛdhâsaḥ	7, 91, 1-3	25, 2. 26, 11
kuha çruta indraḥ kasminn adya	10, 22	22, 8
kṛṇushva pâjaḥ prasitiṃ na pṛthvîm	4, 4, 1-5	8, 4
ko nu vâṃ mitrâvaruṇâv ṛtâyan	5, 41	23, 3
kva sya vîraḥ ko apaçyad indram	5, 30	21, 3. 24, 5. 26, 12*)
gaṇânâṃ tvâ gaṇapatiṃ havâmahe	2, 23, 1	8, 5. 9, 6
gâyat sâma nabhanyaṃ yathâ veḥ	1, 173	24, 5. 26, 16
gâyanti tvâ gâyatriṇaḥ	1, 10	24, 7
ghṛtavatî bhuvanânâm abhiçriyâ	6, 70	21, 3. 22, 5
ghṛtena dyâvâpṛthivî abhîvṛte	6, 70, 4-6	20, 4. 21, 4
carshaṇîdhṛtaṃ maghavânam ukthyam	3, 51	30, 3
citra ic chiços taruṇasya vakshathaḥ	10, 115	21, 3
janasya gopâ ajanishṭa jâgṛviḥ	5, 11	21, 2
janishṭhâ ugraḥ sahase turâya	10, 73	15, 3. 21, 2. 24, 2. 25, 3
jâto jâyate sudinatve ahnâm	3, 8, 5	10, 2
jushasva saprathastamam	1, 75, 1	28, 2
takshan rathaṃ suvṛtaṃ vidmanâpasaḥ	1, 111	20, 4. 22, 2
tac cakshur devahitaṃ çukram uccarat	7, 66, 16	27, 6
tataṃ me apas tad u tâyate punaḥ	1, 110	20, 3. 21, 3
tat ta indriyaṃ paramaṃ parâcaiḥ	1, 103	26, 16
tat savitur vareṇyam	3, 62, 10-12	23, 3. 26, 10
tat savitur vṛṇîmahe	5, 82, 1	16, 3. 19, 9. 20, 2. 25, 9
tad id âsa bhuvaneshu jyeshtham	10, 120	19, 9. 25, 11
tad devasya savitur vâryaṃ mahat	4, 53	19, 9. 21, 2. 4. 22, 2
taṃ tam id râdhase mahe	8, 68, 7	20, 4
taṃ tvâ yajñebhir îmahe	8, 68, 10	22, 7
tapo shv agne antarâ amitrân	3, 18, 2	8, 4
tam asya dyâvâpṛthivî sacetasâ	10, 113	26, 12
tam asya râjâ varuṇas tam açvinâ	1, 156, 4	9, 6
tam indram vâjayâmasi	8, 93, 7-9	23, 2
tam îḍishva yo arcishâ	6, 60, 10	25, 15
tam u shṭuhi yo abhibhûtyojâḥ	6, 18	24, 2. 25, 6. 26, 9
taṃ pratnathâ pûrvathâ viçvathemathâ	5, 44	24, 9
taṃ marjayanta sukratum	8, 84, 8	8, 1
tayor id ghṛtavat payaḥ	1, 22, 14	9, 3
tâṃ su te kîrtiṃ maghavan mahitvâ	10, 54	26, 12

*) vs. 1—11.

*) vs. 1—4. **) vs. 1. ***) vs 19.

*) vs. 1. **) vs. 1 – 9. ***) vs. 13. †) vs. 7.

svaranti tvâ sute naraḥ	8, 33, 2. 3	24, 7
hayo na vidvâ̆ ayuji svayaṃ dhuri	5, 46	22, 1
havir havishmo mahi sadma daivyam	9, 83, 5	8, 7
havishpântam ajaraṃ svarvidi	10, 88	23, 3
hinotâ no adhvaraṃ devayajyâ	10, 30, 11	12, 1
hiraṇyapâṇim ûtaye	1, 22, 5-8	22, 9. 26, 13
huve vaḥ sudyotmânaṃ suvṛktim	2, 4	22, 9
hotâ janishṭha cetanaḥ	2, 5	19, 8. 21, 2
hotâ devo amartyaḥ	3, 27, 7-9	9, 5
hotâraṃ citraratham adhvarasya	10, 1, 5	8, 2

2) aus dem Atharvaveda.*)

(*agnâvishnû mahi tad vâṃ mahitvam	7, 29, 1. 2)	Çânkh.	2, 4, 3. 4	7, 2
abhi tyaṃ devaṃ savitâram oṇyoḥ kavikratum	7, 14, 1	„	5, 9, 11	23, 7. 27, 2
*indra jushasva pravahâgâhi çûra hariha	2, 5, 1	„	9, 5, 3	17, 1
*brahma jajñânaṃ prathamaṃ purastât	4, 1, 1. 2	„	5, 9, 9. 10	8, 4
*bhadrâd abhi çreyaḥ prehi	7, 8	„	5, 6, 2	7, 10
vaiçvânaro na ûtaye	6, 35, 1	„	2, 5, 3	26, 10
*sâvir hi deva prathamâya pitre	7, 14, 3	„	5, 14, 8	9, 5

3) aus anderen Quellen.

apeto janyaṃ bhayam	Çâṇkh. Çr. S.	5, 13, 3	9, 4
divipṛshṭho arocata	„ „ „	10, 11, 22	26, 17
vâtâper havanaçrutaḥ	„ „ „	10, 17, 14	27, 4
vi yat pavitraṃ dhishaṇâ atanvata	„ „ „	5, 9, 20	8, 5
vaiçvânaro ajîjanat	„ „ „	10, 10, 20	26, 13

4) Yajñagâthâ.

ahorâtrâṇi vidadhat 19, 3

5) Yajus, praisha, nigada u. s. w.

agnim agna âvaha 3, 3
agnim âvaha somam âvaha vishṇum âvaha 8, 8
agnir jyotir jyotir agnir
  indro jyotir jyotir indraḥ
  sûryo jyotir jyotiḥ sûryaḥ 2, 8. 14, 1 (tûshṇîṃçaṃsa)
agne mahâ̆ asi brâhmaṇa bhârata 3, 2 (nigada)
agnyuktham anujapa 19, 4
adhvaryo çoṃsâvo 14, 3 (çoṃsâmo daiva: Adhv.)
adhvaryo çoçoṃsâvo 14, 3 (çoçoṃsâmo daiva: Adhv.)
apânaṃ me pâhy apânaṃ me jinva svâhâ tvâ subhava sûryâya 12, 4

*) Die aus dem AV. entnommenen Verse zeigen im Çâṅkhâyana Çrauta Sûtra oft bedeutende Abweichungen von dem Texte der Ausgabe; diejenigen, in denen sich solche Varianten finden, sind oben durch einen Stern bezeichnet.

Eigennamen.

Corrigenda:

S.	1	Z.	12	für	ईलितवत्यौ	lies	ईडितवत्यौ
„	2	„	21	„	जङ्गनद्मे	„	°द्मेः
„	5	„	13	„	श्रीर्वि°	„	ह्रीर्वि°
„	11	„	18	„	°राथन्तरं	„	°राथंतरं
„	11	„	19	„	रथन्तरं	„	रथंतरं (zweimal; ebenso 89,22. 90,9. 91,16. 93,25. 96,12)
„	12	„	1	„	°म्निवै	„	°म्निर्वै
„	13	„	23	„	द्वन्द्वं	„	द्वंद्वं
„	15	„	2	„	रूपं	„	रूपम् (ebenso 15, 9. 16, 6)
„	20	„	7	„	मध्यन्दिने	„	मध्यंदिने
„	22	„	13	„	°रेवैष	„	°रेवैषा
„	34	„	10	„	विज्ञात	„	ऽविज्ञात
„	45	„	9	„	निकेतु°	„	नि केतु°
„	76	„	2	„	श्रीर्वि°	„	ह्रीर्वि°
„	82	„	2	„	यन्त	„	यन्तं
„	90	„	2	„	°ह्रुपवन्धुरेष्ठा	„	°ह्रुप वन्धुरेष्ठा
„	109	„	14	„	यजैर्देव	„	यज्ञैर्देव
„	117	„	13	„	यः सर्वाणि	„	यत्सर्वाणि
„	119	„	10	„	°रुन्द्‌ध	„	°रुन्द्ध
„	122	„	21	„	द्वन्द्वं	„	द्वंद्वं

Druck von G. Kreysing in Leipzig.